

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

εκδδα

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

**ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΚΣΤ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ

**Συνέχεια και αλλαγή στην ελληνική εξωτερική
πολιτική προς τα Δυτικά Βαλκάνια μετά το ξέσπασμα
της οικονομικής κρίσης**

ΤΜ. ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ Διεθνών και Ευρωπαϊκών Υποθέσεων

Επιβλέπων:

Νικόλαος Τζιφάκης

Σπουδάστρια:

Ολυμπιάς Οικονόμου

ΑΘΗΝΑ – 2020

**Συνέχεια και αλλαγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική προς
τα Δυτικά Βαλκάνια μετά το ξέσπασμα της οικονομικής
κρίσης**

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει ένα εμπειρικό πρόβλημα, αν η οικονομική κρίση και το νέο οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο που διαμόρφωσε για την Ελλάδα από το 2009 και έπειτα επηρέασε την ελληνική εξωτερική πολιτική προς τα Δυτικά Βαλκάνια και σε ποια σημεία. Για το σκοπό αυτό, εξετάζεται συγκριτικά ως προς το χρόνο η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας προς τα Δυτικά Βαλκάνια στις χρονικές περιόδους πριν και μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, με έμφαση στη δεύτερη. Ως περίοδος πριν την οικονομική κρίση θεωρείται αυτή από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 μέχρι το 2008, διότι τότε η ελληνική εξωτερική πολιτική προς τα Δυτικά Βαλκάνια αναπτύσσει και διέπεται από ορισμένα χαρακτηριστικά συνέχειας, και ως περίοδος μετά την οικονομική κρίση αυτή από το 2009 μέχρι την τρέχουσα περίοδο, τις αρχές του 2020. Η ελληνική εξωτερική πολιτική προς τα Δυτικά Βαλκάνια εξετάζεται με βάση τέσσερις βασικούς άξονες που τη διέπουν, δηλαδή τις διμερείς σχέσεις με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, τη βαλκανική περιφερειακή συνεργασία, την ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων και την ελληνική οικονομική παρουσία στην περιοχή. Η έρευνα βασίζεται στη μελέτη πρωτογενών πηγών και της δευτερογενούς βιβλιογραφίας. Η βασική διαπίστωση που προκύπτει είναι πως η περίοδος της οικονομικής κρίσης δεν επηρέασε τις βασικές επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής για τα Δυτικά Βαλκάνια και τις επίσημες ελληνικές θέσεις, όπως είχαν διαμορφωθεί κατά την προ της κρίσης περίοδο. Ωστόσο, το νέο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης επηρέασε αρνητικά τον περιφερειακό ρόλο της Ελλάδας στην περιοχή σε διαφορετικά επίπεδα, πρώτον με την επιδείνωση των διμερών σχέσεων, δεύτερον με τις αρνητικές επιπτώσεις στις ελληνικές εξαγωγές και ιδίως στις επενδύσεις σε στρατηγικούς τομείς και τρίτον με την υποβάθμιση του ρόλου της Ελλάδας στην προώθηση της ευρωπαϊκής πορείας των Δυτικών Βαλκανίων και στις περιφερειακές εξελίξεις. Παρ' όλα αυτά, σταδιακά επιδιώχθηκε η αναβάθμιση του ρόλου της χώρας στην περιοχή με ενεργητικές προσπάθειες επίλυσης διμερών ζητημάτων, στο πλαίσιο των οποίων εντάσσεται η Συμφωνία των Πρεσπών, και προσπάθειες προώθησης της περιφερειακής συνεργασίας, ενώ και οι αρνητικές επιπτώσεις στις ελληνικές εξαγωγές αντιστράφηκαν.

Λέξεις-κλειδιά: ελληνική εξωτερική πολιτική, Δυτικά Βαλκάνια, οικονομική κρίση, διμερείς σχέσεις, περιφερειακή συνεργασία, οικονομική διπλωματία

Abstract

This paper examines an empirical problem, whether the economic crisis and the new economic and political context it shaped for Greece from 2009 onwards affected Greek foreign policy towards the Western Balkans and at what points. To this purpose, Greek foreign policy towards the Western Balkans is examined comparatively in the time periods before and after the outbreak of the economic crisis, with emphasis on the latter. The period before the economic crisis is considered to be from the mid-1990's to 2008, because then Greek foreign policy towards the Western Balkans had acquired and had been governed by certain continuity characteristics, and the period after the economic crisis is considered to be from 2009 to the current time, the beginning of 2020. Greek foreign policy towards the Western Balkans is examined on the basis of four main axes that govern it, namely bilateral relations with the Western Balkans countries, Balkan regional cooperation, the European perspective of the Western Balkans and the Greek economic presence in the region. The research is based on primary sources and secondary literature. The main finding is that the period of the economic crisis did not affect the basic choices of Greek foreign policy for the Western Balkans and the official Greek positions, as they were formed in the pre-crisis period. However, the new context of the economic crisis has negatively affected Greece's regional role at different levels, firstly with the deterioration of bilateral relations, secondly with the negative impact on Greek exports and especially on investments in strategic sectors and thirdly with the deterioration of Greece's role in promoting the European course of the Western Balkans and in regional developments. Nevertheless, upgrading the country's role in the region has been gradually pursued through active efforts to resolve bilateral issues, including the Prespa Agreement, and efforts to promote regional cooperation, while the negative impact on Greek exports was also reversed.

Keywords: Greek foreign policy, Western Balkans, economic crisis, bilateral relations, regional cooperation, economic diplomacy

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα της παρούσας εργασίας, κύριο Νικόλαο Τζιφάκη, Αναπληρωτή Καθηγητή Διεθνών Σχέσεων στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, για τη συνεργασία και την καθοδήγησή του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας.

Περιεχόμενα

Πίνακας Εικονογράφησης	8
Πίνακας Συντμήσεων και Συντομογραφιών	10
Εισαγωγή	11
Μεθοδολογία.....	13
Διάρθρωση της εργασίας.....	14
Κεφάλαιο 1^ο. Οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων	16
1.1. Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας.....	16
1.1.1.Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας την περίοδο 1996-2008..	16
1.1.2.Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας την περίοδο 2009-2020..	18
1.2. Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας.....	20
1.2.1.Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας την περίοδο 1996-2008.....	20
1.2.2.Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας την περίοδο 2009-2020.....	21
1.3. Οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις λοιπές χώρες των Δυτικών Βαλκανίων	23
1.3.1.Οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις λοιπές χώρες των Δυτικών Βαλκανίων την περίοδο 1996-2008.....	23
1.3.2.Το ζήτημα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου.....	24
1.4. Συμπεράσματα.....	25
Κεφάλαιο 2^ο. Η βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και η ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων: Η στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής	28
2.1.Η βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και η ελληνική εξωτερική πολιτική.....	28
2.1.1.Η βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και η ελληνική εξωτερική πολιτική από τη δεκαετία του 1990 μέχρι το 2008.....	28
2.1.2. Η βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και η ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο της οικονομικής κρίσης.....	31
2.2. Η ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων και η ελληνική εξωτερική πολιτική .	33
2.2.1. Η ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων και η ελληνική εξωτερική πολιτική πριν το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης	33
2.2.2. Η ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων και η ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο της οικονομικής κρίσης.....	36
2.3. Συμπεράσματα.....	40
Κεφάλαιο 3^ο. Η ελληνική οικονομική παρουσία στα Δυτικά Βαλκάνια	41
3.1. Η ελληνική οικονομική παρουσία στα Δυτικά Βαλκάνια την περίοδο 1996-2008	41
3.1.1. Η ενίσχυση της οικονομικής διπλωματίας.....	41

3.1.2. Το Ελληνικό Σχέδιο Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων	42
3.1.3. Οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Δυτικών Βαλκανίων την περίοδο 1996-2008	44
3.1.4. Οι ελληνικές επενδύσεις στα Δυτικά Βαλκάνια την περίοδο 1996-2008.....	48
3.2. Η ελληνική οικονομική παρουσία στα Δυτικά Βαλκάνια μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης	51
3.2.1. Οι εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας με τα Δυτικά Βαλκάνια την περίοδο της οικονομικής κρίσης	52
3.2.2. Οι ελληνικές επενδύσεις στα Δυτικά Βαλκάνια την περίοδο της οικονομικής κρίσης.....	57
3.3. Συμπεράσματα.....	63
Συμπεράσματα.....	65
Βιβλιογραφία	71

Ε.Σ.Δ.Δ.Α., Ολυμπιάς Οικονόμου, ©, 2020

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω ρητά ότι, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν παραβιάζει καθ' οιονδήποτε τρόπο πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής».

Αθήνα, 18/9/2020

Ολυμπιάς Οικονόμου

Πίνακας Εικονογράφησης

Πίνακες	Σελίδα
Πίνακας 1. Κατανομή πόρων του ΕΣΟΑΒ	43
Πίνακας 2. Ελληνικές εξαγωγές προς τα Δυτικά Βαλκάνια 1996-2008 (εκατ.€)	44
Πίνακας 3. Ελληνικές εισαγωγές από τα Δυτικά Βαλκάνια 1996-2008 (εκατ.€)	46
Πίνακας 4. Εμπορικό Ισοζύγιο της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων 1996-2008 (εκατ. €)	47
Πίνακας 5. Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Ροές στα Δυτικά Βαλκάνια 2000-2008 (εκατ.€)	49
Πίνακας 6. Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Αποθέματα στα Δυτικά Βαλκάνια 2001-2008 (εκατ.€)	50
Πίνακας 7. Ελληνικές εξαγωγές προς τα Δυτικά Βαλκάνια 2006-2019 (εκατ.€)	54
Πίνακας 8. Ελληνικές εισαγωγές από τα Δυτικά Βαλκάνια 2006-2019 (εκατ.€)	55
Πίνακας 9.Εμπορικό Ισοζύγιο Ελλάδας και χωρών Δυτικών Βαλκανίων 2006-2019 (εκατ.€)	56
Πίνακας 10.Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Ροές στα Δυτικά Βαλκάνια 2007-2019 (εκατ.€)	60
Πίνακας 11.Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Αποθέματα στα Δυτικά Βαλκάνια 2007-2018 (εκατ. €)	62

Γραφήματα	Σελίδα
Διάγραμμα 1. Ελληνικές εξαγωγές προς τα Δυτικά Βαλκάνια 1996-2008 (εκατ. €)	45
Διάγραμμα 2. Ελληνικές εισαγωγές από τα Δυτικά Βαλκάνια 1996-2008 (εκατ.€)	46
Διάγραμμα 3. Εμπορικό Ισοζύγιο της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων 1996-2008 (εκατ. €)	47
Διάγραμμα 4. Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Ροές στα Δυτικά Βαλκάνια 2000-2008 (εκατ.€)	49
Διάγραμμα 5. Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Αποθέματα στα Δυτικά Βαλκάνια 2001-2008 (εκατ.€)	50
Διάγραμμα 6. Ελληνικές εξαγωγές προς τα Δυτικά Βαλκάνια 2006-2019 (εκατ.€)	54

Διάγραμμα 7. Ελληνικές εξαγωγές προς τα Δυτικά Βαλκάνια 1996-2019 (εκατ.€) - Σύνολο	55
Διάγραμμα 8. Ελληνικές εισαγωγές από τα Δυτικά Βαλκάνια 2006-2019 (εκατ.€)	56
Διάγραμμα 9. Εμπορικό Ισοζύγιο Ελλάδας και χωρών Δυτικών Βαλκανίων 2006-2019 (εκατ.€)	57
Διάγραμμα 10. Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Ροές στα Δυτικά Βαλκάνια 2007-2019 (εκατ.€)	61
Διάγραμμα 11. Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Ροές στα Δυτικά Βαλκάνια (σύνολο) 2000-2019 (εκατ.€)	61
Διάγραμμα 12. Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Αποθέματα στην Αλβανία, Βόρεια Μακεδονία, Σερβία (εκατ.€) 2001-2018	62

Πίνακας Συντμήσεων και Συντομογραφιών

ΑΞΕ	Άμεσες Ξένες Επενδύσεις
Γραφείο Ο.Ε.Υ.	Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων
ΔΕΗ	Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού
ΔΣΣ	Διαδικασία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΛΣΤΑΤ	Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΣΟΑΒ	Ελληνικό Σχέδιο Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων
ΕΤΕ	Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΝΑ Ευρώπη	Νοτιοανατολική Ευρώπη
NATO	North Atlantic Treaty Organization/ Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΣΕΠ	Οικονομική Συνεργασία Ευξείνου Πόντου
ΟΤΕ	Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος
ΠΓΔΜ	Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
CEI	Central European Initiative/ Κεντροευρωπαϊκή Πρωτοβουλία
KFOR	Kosovo Force
RCC	Regional Cooperation Council/ Συμβούλιο Περιφερειακής Συνεργασίας
SECI	Southeast European Cooperative Initiative/ Πρωτοβουλία Συνεργασίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης
SEECF	South-East European Cooperation Process/ Διαδικασία Συνεργασίας Νοτιοανατολικής Ευρώπης

Εισαγωγή

Ο βαλκανικός χώρος αποτελεί, ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και τις ιστορικές ανακατατάξεις της περιόδου αυτής, μία περιοχή με μεγάλο ενδιαφέρον για την ελληνική εξωτερική πολιτική. Ιδιαίτερα τα Δυτικά Βαλκάνια, που περιλαμβάνουν την Αλβανία και τα διάδοχα κράτη της πρώην Γιουγκοσλαβίας, δηλαδή τη Βόρεια Μακεδονία¹, τη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, την Κροατία, το Μαυροβούνιο, τη Σερβία και το Κόσοβο², έχουν αποτελέσει μία σημαντική πρόκληση για την ελληνική εξωτερική πολιτική στο παρελθόν. Όμως και σήμερα, η διατήρηση της σταθερότητας, η οικονομική ανάπτυξη και η εμπέδωση των δημοκρατικών θεσμών στα κράτη της περιοχής, όπως και η επιτυχής ευρωπαϊκή και ευρω-ατλαντική τους πορεία, παραμένουν βασικά διακυβεύματα για τα Δυτικά Βαλκάνια με άμεσο ενδιαφέρον για την Ελλάδα ως γειτονική χώρα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, την περίοδο 1990-1995, η στάση της Ελλάδας απέναντι στις καταγιστικές εξελίξεις στα Βαλκάνια δεν ήταν εποικοδομητική για τη σταθεροποίηση της περιοχής. Απέναντι στο ασταθές και εμπόλεμο περιβάλλον που δημιουργήθηκε με την κατάρρευση του κομμουνισμού και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, η χώρα δεν κατάφερε να λειτουργήσει σταθεροποιητικά (Κοππά, 2005:50). Έτσι, παρά το γεγονός πως η Ελλάδα ήταν μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και του ΝΑΤΟ και είχε σαφή οικονομική υπεροχή στην περιοχή, η πολιτική της στα Βαλκάνια την κατέστησε μέρος του βαλκανικού προβλήματος (Βαλντέν, 2003:408). Διάφοροι παράγοντες οδήγησαν σε απομόνωση της Ελλάδας στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας, καθώς και στην επιδείνωση των σχέσεων με τις γειτονικές χώρες. Η διαμάχη με τη Βόρεια Μακεδονία για την ονομασία της ως «Δημοκρατίας της Μακεδονίας», η υιοθέτηση μαξιμαλιστικών θέσεων από την ελληνική πλευρά και η επιβολή οικονομικών μέτρων ως μέσο άσκησης πίεσης οδήγησαν σε πλήγμα της διεθνούς εικόνας της χώρας (Τζιαμπίρης, 2003:476). Επίσης, στο χάσμα Ελλάδας και Δύσης συνέβαλε η υιοθέτηση «έντονα φιλοσερβικής στάσης στους πολέμους της Κροατίας και της Βοσνίας» (Βαλντέν, 2003:409-410). Επιπλέον, και οι σχέσεις με την Αλβανία είχαν επιδεινωθεί, λόγω της δράσης ελληνικών εθνικιστικών κύκλων στην Αλβανία που υπέθαλπαν τον αλυτρωτισμό και ενεργειών της Αλβανίας εναντίον της ελληνικής μειονότητας (Βαλντέν, 2003:410).

¹ Από το 1993, «Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας» (ΠΓΔΜ) και κατόπιν της Συμφωνίας των Πρεσπών με την Ελλάδα (2018) «Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας». Εφεξής, Βόρεια Μακεδονία.

² Η Ελλάδα δεν έχει αναγνωρίσει την ανεξαρτησία του Κοσόβου.

Εξάλλου, η επιρροή ιδεών, όπως περί εξάπλωσης ενός «μουσουλμανικού τόξου» βορείως της χώρας, συνέβαλλαν στην γενικευμένη αίσθηση απειλής, η οποία επηρέασε την εξωτερική πολιτική της χώρας (Huliaras και Tsardanidis, 2006:468-469).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 σημειώθηκε ένας επαναπροσδιορισμός και μία βαθμιαία μεταστροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς τα Βαλκάνια. Η διπλωματική απομόνωση της προηγούμενης περιόδου αλλά και εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις στο πλαίσιο της σύγκλισης με την ΕΕ για την ένταξη στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση οδήγησαν την ελληνική βαλκανική πολιτική σε νέες κατευθύνσεις (Σέρμπος, 2010:95-96). Αναφορικά με τις γειτονικές χώρες, η Ελλάδα εγκατέλειψε τη συγκρουσιακή στάση και στράφηκε προς τη συνεργασία (Βαλντέν, 2003:413). Ταυτόχρονα, άρχισε να αξιοποιεί πλέον την ιδιότητά της ως μέλος της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, ώστε να προωθήσει την ένταξη των βαλκανικών χωρών στους θεσμούς αυτούς (Βαλντέν, 2003:413) αλλά και τα εθνικά της συμφέροντα (Αρμακόλας και Triantafyllou, 2017:6-7). Επίσης, στήριξε ενεργά την περιφερειακή συνεργασία σε πολυμερές επίπεδο για την προώθηση της περιφερειακής σταθερότητας (Huliaras και Tsardanidis, 2006: 473-474). Τέλος, η οικονομική διπλωματία άρχισε να εξελίσσεται σε «βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής» (Τσαρδανίδης, 2018:265). Σε κάθε περίπτωση, σταθερή παρέμεινε η θέση της Ελλάδας για το αμετάβλητο των συνόρων στα Βαλκάνια ως προϋπόθεση για την περιφερειακή σταθερότητα (Σέρμπος, 2010:97). Βαθμιαία, εγκαινιάστηκε λοιπόν μία νέα προσέγγιση στην ελληνική βαλκανική πολιτική, η οποία χαρακτηρίζεται από τις εξής νέες στρατηγικές επιλογές: εμπέδωση σχέσεων καλής γειτονίας, ενίσχυση της βαλκανικής περιφερειακής συνεργασίας, στήριξη της ένταξης των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων στους ευρωπαϊκούς και ευρω-ατλαντικούς θεσμούς και ενίσχυση της οικονομικής διπλωματίας για την προώθηση της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας στην περιοχή.

Ο νέος πιο εποικοδομητικός ρόλος που η Ελλάδα επιδίωξε να αναλάβει στα Βαλκάνια, στηρίχθηκε στην αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων που η χώρα απολάμβανε στην περιοχή ως η μοναδική τότε βαλκανική χώρα-μέλος της ΕΕ και του ΝΑΤΟ, ως πιο οικονομικά ανεπτυγμένη και με σταθερούς δημοκρατικούς θεσμούς. Τα πλεονεκτήματα αυτά οδήγησαν στην επιδίωξη ανάληψης ενός ιδιαίτερα ενεργού, ή και πρωταγωνιστικού, ρόλου της Ελλάδας στα Βαλκάνια στο οικονομικό και πολιτικό πεδίο. Ωστόσο, με το ξέσπασμα της ελληνικής οικονομικής κρίσης από το 2009 και έπειτα και το νέο οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον που διαμόρφωσε για την Ελλάδα, η φιλοδοξία της

προηγούμενης περιόδου φάνηκε πως δεν ήταν πλέον μία ρεαλιστική προοπτική. Η οικονομική κρίση, η οποία ταυτόχρονα έφερε και σημαντικούς πολιτικούς μετασχηματισμούς στο εσωτερικό, επηρέασε το περιβάλλον άσκησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, καθώς οδήγησε όχι μόνο σε μείωση των διαθέσιμων οικονομικών πόρων, αλλά και σε κρίση της αξιοπιστίας και του διεθνούς κύρους της χώρας (Dokos, 2015:2). Επίσης, και οι προτεραιότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετατοπίστηκαν, δίνοντας πλέον έμφαση στη διάσωση της ελληνικής οικονομίας (Dokos, 2015:2) και στην ανάκτηση της αξιοπιστίας της χώρας στην ΕΕ (Panagiotou και Valvis, 2014:123). Οι νέοι περιορισμοί και προτεραιότητες οδήγησαν κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης σε εσωστρέφεια της εξωτερικής πολιτικής και περιορισμένη ανάληψη πρωτοβουλιών (Dokos, 2015:2). Εν προκειμένω, οι ελληνικές προτεραιότητες απομακρύνθηκαν από τα Βαλκάνια, ενώ μεταξύ 2008 και 2013 η διπλωματική δραστηριότητα σε διμερές επίπεδο με τις χώρες των Βαλκανίων μειώθηκε σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια (Panagiotou και Valvis, 2014:123,39).

Μεθοδολογία

Η παρούσα εργασία εξετάζει ένα εμπειρικό πρόβλημα, αν η οικονομική κρίση, και το ευρύτερο νέο οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο που δημιούργησε για τη χώρα από το 2009 και έπειτα, επηρέασε την ελληνική εξωτερική πολιτική προς τα Δυτικά Βαλκάνια και σε ποια σημεία, με στόχο τη διατύπωση προτάσεων πολιτικής. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος, η εργασία εξετάζει, συγκριτικά ως προς το χρόνο και με σημείο αναφοράς την οικονομική κρίση, την ελληνική εξωτερική πολιτική προς τα Δυτικά Βαλκάνια στις χρονικές περιόδους πριν και μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, με έμφαση στη δεύτερη. Αφενός, ως χρονική περίοδος πριν την οικονομική κρίση θεωρείται εκείνη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 ως το 2008, καθώς στην περίοδο αυτή διαπιστώνονται χαρακτηριστικά συνέχειας στην ελληνική εξωτερική πολιτική προς τα Δυτικά Βαλκάνια που τη διαφοροποιούν από την προηγούμενη περίοδο των αρχών της δεκαετίας του 1990. Αφετέρου, ως χρονική περίοδος μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης θεωρείται αυτή από το 2009 μέχρι την τρέχουσα περίοδο, τις αρχές του 2020. Η εξέταση της εξωτερικής πολιτικής στις δύο χρονικές περιόδους θα γίνει στη βάση κεντρικών αξόνων που διέπουν την πολιτική της Ελλάδας για τα Δυτικά Βαλκάνια από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, εξετάζοντας δηλαδή τις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες

των Δυτικών Βαλκανίων, τη στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής απέναντι στη βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και την ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων καθώς και την ελληνική οικονομική παρουσία στην περιοχή.

Η έρευνα βασίζεται στη μελέτη πρωτογενών πηγών, δηλαδή ανακοινώσεων και πληροφοριών αναρτημένων στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Εξωτερικών, στοιχείων της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) και της Τράπεζας της Ελλάδος, εγγράφων και εκθέσεων των Γραφείων Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων (Ο.Ε.Υ.) των Ελληνικών Πρεσβειών διαθέσιμων στην ιστοσελίδα AGORA του Υπουργείου Εξωτερικών και επίσημων εγγράφων της ΕΕ, καθώς και στη μελέτη της δευτερογενούς βιβλιογραφίας και άρθρων ελληνικών εφημερίδων.

Η βασική διαπίστωση που προκύπτει είναι πως η περίοδος της οικονομικής κρίσης αφενός δεν είχε επιπτώσεις στις βασικές επιλογές της πολιτικής της Ελλάδας για τα Δυτικά Βαλκάνια και στις επίσημες ελληνικές θέσεις. Αφετέρου επηρέασε αρνητικά τον περιφερειακό ρόλο της Ελλάδας στην περιοχή σε διαφορετικά επίπεδα, με την επιδείνωση των διμερών σχέσεων, τις αρνητικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομική δραστηριότητα στην περιοχή και ιδίως στις επενδύσεις και με την υποβάθμιση του ρόλου της Ελλάδας στην προώθηση της ευρωπαϊκής πορείας των Δυτικών Βαλκανίων και στις περιφερειακές εξελίξεις. Ωστόσο, σταδιακά επιδιώχθηκε η αναβάθμιση του ρόλου της χώρας στην περιοχή με ενεργητικές προσπάθειες επίλυσης διμερών ζητημάτων, στο πλαίσιο των οποίων εντάσσεται η Συμφωνία των Πρεσπών, και προσπάθειες προώθησης της περιφερειακής συνεργασίας.

Διάρθρωση της εργασίας

Η εργασία αποτελείται από τρία κεφάλαια, καθένα από τα οποία αναφέρεται σε ένα βασικό άξονα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς τα Δυτικά Βαλκάνια, με στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων για την ενδεχόμενη επίδραση της περιόδου της οικονομικής κρίσης. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, πριν και κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Έμφαση δίνεται στις διμερείς σχέσεις με τη Βόρεια Μακεδονία και την Αλβανία, λόγω των μακρόχρονων διμερών ζητημάτων με τις χώρες αυτές, αλλά και στο νέο ζήτημα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής απέναντι στη βαλκανική περιφερειακή

συνεργασία και την ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων, με έμφαση στο ρόλο της Ελλάδας σε αυτές τις διαδικασίες και πώς αυτός επηρεάστηκε από τις νέες συνθήκες. Στο τρίτο κεφάλαιο διερευνάται η ελληνική οικονομική παρουσία στα Δυτικά Βαλκάνια στο πλαίσιο της οικονομικής διπλωματίας και οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, εξετάζοντας τρεις βασικούς πυλώνες, την παροχή αναπτυξιακής βοήθειας μέσω του Ελληνικού Σχεδίου Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ), το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και τις ελληνικές επενδύσεις.

Κεφάλαιο 1^ο. Οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων

Από το 1990 έως το 1995, η πολιτική που ακολούθησε η Ελλάδα στα Βαλκάνια την κατέστησε μέρος του βαλκανικού προβλήματος και οι σχέσεις με γειτονικές της χώρες είχαν επιδεινωθεί. Η μεταστροφή της ελληνικής βαλκανικής πολιτικής βαθμιαία μετά το 1996 σχετίζεται και με την επιδίωξη για βελτίωση των διμερών σχέσεων με τις γειτονικές βαλκανικές χώρες, ιδιαίτερα σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο. Παράλληλα, βασική θέση της χώρας ως προς τις εξελίξεις στα Δυτικά Βαλκάνια παρέμενε η διατήρηση του εδαφικού status quo.

Στη συνέχεια θα εξεταστούν λοιπόν οι διμερείς πολιτικές σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στις διμερείς σχέσεις με τις γειτονικές Βόρεια Μακεδονία και Αλβανία, διότι εκκρεμή ζητήματα με τις συγκεκριμένες χώρες επηρέαζαν τις διμερείς σχέσεις, καθώς και στο ζήτημα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, το οποίο προσέθεσε τα τελευταία χρόνια έναν επιπλέον παράγοντα που περιπλέκει την ελληνική βαλκανική πολιτική.

1.1. Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας

1.1.1. Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας την περίοδο 1996-2008

Οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με το γειτονικό κράτος της Βόρειας Μακεδονίας έχουν καθοριστεί από την εξέλιξη του ζητήματος της ονομασίας του ως «Δημοκρατίας της Μακεδονίας» και την αντίδραση της Ελλάδας σε αυτό. Η επίσημη ελληνική θέση παρέμεινε για πολλά χρόνια αυτή που είχε αποφασιστεί στο Συμβούλιο των Πολιτικών Αρχηγών το 1992, ότι δηλαδή ο όρος «Μακεδονία» δεν πρέπει να περιλαμβάνεται σε οποιαδήποτε μορφή στην ονομασία του γειτονικού κράτους (Tziampiris, 2012:154). Το 1993 το κράτος εντάχθηκε στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών με την προσωρινή ονομασία πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) (Τζιαμπίρης, 2003:465). Η υπογραφή της Ενδιάμεσης Συμφωνίας το Σεπτέμβριο του 1995, η οποία διευθέτησε πολλά διμερή θέματα αλλά ανέβαλε την επίλυση του θέματος της ονομασίας, αποτέλεσε τη βάση για την ομαλοποίηση των διμερών σχέσεων τα επόμενα χρόνια (Τζιαμπίρης, 2003:478).

Η σταθεροποίηση των διμερών σχέσεων φάνηκε στα χρόνια μετά την Ενδιάμεση Συμφωνία. Εξάλλου, το γειτονικό κράτος θα μπορούσε να λειτουργήσει ως «κράτος ανάχωμα» για την Ελλάδα κρατώντας ενδεχόμενες αναταραχές στο βαλκανικό χώρο μακριά από τα ελληνικά σύνορα, ενώ και οι απόψεις των δύο χωρών σχετικά με το Κόσοβο και την ανάγκη διατήρησης του εδαφικού status quo συνέκλιναν (Τζιαμπίρης, 2003:479). Παράλληλα, οι οικονομικές σχέσεις των δύο χωρών αναπτύσσονταν σημαντικά, με την αύξηση του εμπορίου και των ελληνικών επενδύσεων (Βαλντέν, 2003:415). Επίσης, η Ελλάδα λειτούργησε σταθεροποιητικά και κράτησε υποστηρικτική στάση προς τη Βόρεια Μακεδονία για τη διατήρηση της εδαφικής της ακεραιότητας κατά την εθνοτική κρίση του 2001 με τις ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ Αλβανών και Σλαβομακεδόνων (Panagiotou και Valvis, 2014:31). Το 2001 η Βόρεια Μακεδονία υπέγραψε επίσης Συμφωνία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης με την ΕΕ, την οποία η Ελλάδα επικύρωσε δύο χρόνια αργότερα (Panagiotou και Valvis, 2014:31) και το 2005 έλαβε το καθεστώς υποψήφιας προς ένταξη χώρας από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (Tziampiris, 2012:159).

Παρ' όλα αυτά, το ζήτημα της ονομασίας προκάλεσε επιδείνωση των σχέσεων των δύο χωρών ενόψει της επιθυμίας ένταξης της Βόρειας Μακεδονίας στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ. Η Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά την αναγνώριση του γειτονικού κράτους από τις ΗΠΑ ως «Δημοκρατία της Μακεδονίας» το 2004 και ευρισκόμενη υπό διπλωματική πίεση, άρχισε να συνδέει όλο και πιο emphaticά την ενταξιακή πορεία της γειτονικής χώρας με την εξεύρεση λύσης στο όνομα (Tziampiris, 2012:157). Η επιλογή λοιπόν της Ελλάδας να αξιοποιεί την πολιτική της διεύρυνσης της ΕΕ και τις ενταξιακές διαδικασίες για την προώθηση των εθνικών στόχων εξωτερικής πολιτικής συνεχίστηκε και από τη νέα ελληνική κυβέρνηση (2004) του Κ. Καραμανλή (Panagiotou και Valvis, 2014:31). Μπροστά και στην αυξανόμενη εθνικιστική στάση της κυβέρνησης Γκουρέφσκι, η Ελλάδα μετέστρεψε την πολιτική της. Από τη μία, άλλαξε το 2007 την επίσημη θέση σχετικά με την ονομασία, επιδιώκοντας πλέον την εξεύρεση αμοιβαία αποδεκτής λύσης στη βάση σύνθετης ονομασίας *erga omnes* (έναντι όλων), αποδεχόμενη δηλαδή τη χρήση του όρου «Μακεδονία» με γεωγραφικό προσδιορισμό (Tziampiris, 2012:160). Από την άλλη, η Ελλάδα έθεσε ως προϋπόθεση για την ένταξη της Βόρειας Μακεδονίας στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ την εξεύρεση αμοιβαία αποδεκτής λύσης, ενώ ταυτόχρονα ενέταξε το ζήτημα στο ευρύτερο πλαίσιο των σχέσεων καλής γειτονίας (Tziampiris, 2012:160-161). Εξάλλου, οι σχέσεις καλής γειτονίας αποτελούσαν βασικό προαπαιτούμενο ένταξης στην

ΕΕ για τη Βόρεια Μακεδονία, όπως για όλες τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων. Παρά την αλλαγή της ελληνικής θέσης, η στάση της κυβέρνησης της Βόρειας Μακεδονίας ήταν ωστόσο αδιάλλακτη (Σέρμπος, 2010:102).

Το 2008 οι σχέσεις των δύο χωρών επιδεινώθηκαν ραγδαία. Στη Σύνοδο Κορυφής του ΝΑΤΟ στο Βουκουρέστι η Βόρεια Μακεδονία δεν πέτυχε την ένταξή της, κατόπιν ομόφωνης απόφασης των χωρών-μελών του ΝΑΤΟ που στήριζαν την ελληνική θέση για εξεύρεση λύσης πριν την ένταξη (Τziampiris, 2012:162). Η Ελλάδα δεν έθεσε βέτο, παρ' όλα αυτά η κυβέρνηση Γκρουέφσκι «εκμεταλλεζόμενη την συνεχή επανάληψη από την ελληνική πολιτική ηγεσία περί ελληνικού βέτο στη Σύνοδο Κορυφής» (Αρμακόλας, 2016:183), κατέθεσε το 2008 προσφυγή κατά της Ελλάδας στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για παραβίαση της Ενδιάμεσης Συμφωνίας (Σέρμπος, 2010:103). Επίσης, το ίδιο έτος η Βόρεια Μακεδονία δεν κατάφερε να εξασφαλίσει ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την ΕΕ, ενώ το Συμβούλιο της ΕΕ ενέταξε ρητά την εξεύρεση λύσης στο πλαίσιο των σχέσεων καλής γειτονίας (Τziampiris, 2012:162).

1.1.2. Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας την περίοδο 2009-2020

Όπως φάνηκε στην προηγούμενη ενότητα, οι διμερείς πολιτικές σχέσεις της Ελλάδας με τη Βόρεια Μακεδονία, παρ' ότι διένυσαν μία περίοδο εξομάλυνσης, είχαν επιδεινωθεί ήδη πριν την ελληνική οικονομική κρίση. Η θέση της Ελλάδας για επίλυση του ζητήματος της ονομασίας πριν την ένταξη σε ΕΕ και ΝΑΤΟ είχε εδραιωθεί κυρίως από το 2007 και την αλλαγή της επίσημης ελληνικής θέσης (Αρμακόλας, 2016:183), καθώς θεωρούνταν πως αν η Βόρεια Μακεδονία γινόταν μέλος του ΝΑΤΟ και της ΕΕ δε θα είχε κίνητρο να συνεργαστεί με την Ελλάδα στη διευθέτηση του ζητήματος (Τziampiris, 2012:165). Έτσι, η ελληνική αυτή θέση αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα, εκτός από την ένταξη στο ΝΑΤΟ, και για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Βόρειας Μακεδονίας με την ΕΕ, την οποία η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εισηγούνταν από το 2009 και έπειτα (Τziampiris, 2012: 163).

Η θέση της Ελλάδας για επίλυση του ζητήματος πριν την ένταξη σε ΕΕ και ΝΑΤΟ παρέμεινε σταθερή. Αφενός δεν επηρεάστηκε από την καταδικαστική για την Ελλάδα απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης το 2011 για παραβίαση της Ενδιάμεσης Συμφωνίας του 1995 (Τziampiris, 2013:31). Η απόφαση εξάλλου ερμηνεύθηκε από την Αθήνα ως στενά νομική, χωρίς να περιορίζει τις ελληνικές ενέργειες στο μέλλον, ενώ

ταυτόχρονα δεν άλλαξαν ούτε οι θέσεις της ΕΕ και του ΝΑΤΟ (Tziampiris, 2012:163). Αφετέρου, ούτε το νέο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης επηρέασε την ελληνική θέση. Ωστόσο, ο Πρωθυπουργός της γειτονικής χώρας Γκρούεφσκι είχε προσπαθήσει να αξιοποιήσει τη δύσκολη οικονομική συνθήκη και το ρευστό πολιτικό σκηνικό της Ελλάδας, για να πιέσει προς την ένταξη στο ΝΑΤΟ χωρίς επίλυση του ζητήματος, αν και χωρίς επιτυχία (Panagiotou και Valvis, 2014:37-38). Εξάλλου, η εθνικιστική στάση της κυβέρνησης Γκρούεφσκι είχε απομονώσει τη χώρα διεθνώς, γεγονός που μείωνε και τις διπλωματικές πιέσεις προς την Αθήνα (Αρμακόλας, 2016:184).

Σημαντικό για τη μεταστροφή του αρνητικού κλίματος που είχε διαμορφωθεί ήταν η κυβερνητική αλλαγή στη Βόρεια Μακεδονία το 2017, που κατέστησε εφικτή την προσέγγιση των δύο χωρών και τελικά την επίτευξη συμφωνίας το 2018. Είχαν προηγηθεί βέβαια κάποιες προσπάθειες βελτίωσης των διμερών σχέσεων με τη συμφωνία για Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης το 2015 για την ενίσχυση της διμερούς συνεργασίας σε διάφορους τομείς (Maksimovic, 2016:14), αλλά η εφαρμογή τους δεν προχώρησε το επόμενο διάστημα (Armakolas και Triantafyllou, 2017:9). Επίσης, η προσφυγική κρίση το 2015-2016 με το κλείσιμο των συνόρων της Βόρειας Μακεδονίας δημιούργησε τριβές μεταξύ των δύο χωρών, αλλά με την τετραμερή συνάντηση Ελλάδας, Αλβανίας, Βόρειας Μακεδονίας, Βουλγαρίας το 2016 υπήρξε προσπάθεια συνεργασίας (Maksimovic, 2016:15). Με τη νέα κυβέρνηση της Βόρειας Μακεδονίας με Πρωθυπουργό τον Ζ. Ζάεφ, η οποία έκανε κινήσεις συνεργασίας, το κλίμα και οι προοπτικές προσέγγισης βελτιώθηκαν, εν αντιθέσει με την προηγούμενη περίοδο (Υπουργείο Εξωτερικών, χ.χ.-α).

Η επίλυση του μακρόχρονου ζητήματος της ονομασίας επήλθε τελικά τον Ιούνιο του 2018 με την υπογραφή της «Συμφωνίας των Πρεσπών», η οποία τέθηκε σε ισχύ το Φεβρουάριο του 2019. Οι δύο πλευρές συμφώνησαν στη μετονομασία της γειτονικής χώρας σε «Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας», το οποίο θα είναι το συνταγματικό της όνομα και θα χρησιμοποιείται *erga omnes*, δηλαδή έναντι όλων (Υπουργείο Εξωτερικών, χ.χ.-α). Αυτό ικανοποιεί την επίσημη, ήδη από το 2007, ελληνική θέση. Επομένως, η περίοδος της οικονομικής κρίσης δεν είχε επίπτωση ως προς την ελληνική θέση επί της ονομασίας και ως προς το αποτέλεσμα που επετεύχθη. Ωστόσο, μπορεί να υποστηριχθεί πως η επίτευξη συμφωνίας συνιστά η ίδια μία αλλαγή για την ελληνική εξωτερική πολιτική, καθώς το ζήτημα της ονομασίας απασχολούσε έντονα την ελληνική εξωτερική πολιτική από τη δεκαετία του 1990. Λαμβάνοντας ειδικά υπόψιν το βασικό

ρόλο που διαχρονικά έχει παίξει η εσωτερική πολιτική και η κοινή γνώμη στη διαχείριση του ζητήματος (Βαλντέν, 2003:440) καθώς και την αρνητική στάση της κοινής γνώμης απέναντι σε συμβιβαστική λύση την περίοδο της συμφωνίας (Tzifakis, 2019), τότε η επίλυση του ζητήματος παρά τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης αποτελεί στοιχείο αλλαγής για την ελληνική βαλκανική πολιτική.

Η επίλυση της διαφοράς σχετικά με την ονομασία της γειτονικής χώρας αποτελεί μία θετική εξέλιξη για διάφορους λόγους. Αρχικά, η εξομάλυνση των διμερών σχέσεων επιτρέπει την περαιτέρω ανάπτυξη των πολιτικών και των ήδη στενών οικονομικών σχέσεων της Ελλάδας με τη Βόρεια Μακεδονία, με αμοιβαία οφέλη. Επίσης, η επίλυση μίας διαφοράς που δημιουργούσε τριβές στο βαλκανικό χώρο συμβάλλει στη σταθερότητα της περιοχής και δίνει ώθηση στην ευρωπαϊκή πορεία των Δυτικών Βαλκανίων. Τέλος, ωφελείται ευρύτερα η ελληνική εξωτερική πολιτική, καθώς η διευθέτηση του ζητήματος απαιτούσε επί πολλά χρόνια την καταβολή διπλωματικών προσπαθειών και περιέπλεκε τη στάση της Ελλάδας απέναντι στην ένταξη της γειτονικής χώρας στους ευρωπαϊκούς και ευρω-ατλαντικούς θεσμούς.

1.2. Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας

1.2.1. Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας την περίοδο 1996-2008

Οι σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας σημείωσαν βελτίωση από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ωστόσο διάφορα εκκρεμή ζητήματα μεταξύ των δύο χωρών συνέτειναν στη διατήρηση αμοιβαίας καχυποψίας. Η μεταχείριση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία είναι ένα από αυτά (Σέρμπος, 2010:104), ωστόσο η Ελλάδα πέτυχε να εντάξει το ζήτημα αυτό σε ευρωπαϊκό πλαίσιο, μετατρέποντάς το σε ζήτημα σχέσεων μεταξύ Αλβανίας και ΕΕ (Βαλντέν, 2003:416). Εξάλλου, ο σεβασμός και η προστασία των μειονοτήτων εντάσσονται στα κριτήρια της Κοπεγχάγης για ένταξη στην ΕΕ. Επίσης, παρ' ότι η μαζική μετανάστευση Αλβανών προς την Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 προκάλεσε αρχικά εντάσεις λόγω των μαζικών απελάσεων (Βαλντέν, 2003:410), η εγκατάσταση Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, υπολογιζόμενων σε 600.000, ενίσχυσε τόσο την ελληνική οικονομία όσο και την αλβανική μέσω των εμβασμάτων (Χηρα, 2018:175). Επίσης, όταν η Αλβανία βρέθηκε το 1997 αντιμέτωπη με την κρίση των σχημάτων πυραμίδας, που προκάλεσε την κατάρρευση της έννομης τάξης (Panagiotou, 2011:363), η Ελλάδα είχε υποστηρικτική στάση προς την Αλβανία

(Βαλντέν, 2003:416). Εκπόνησε μάλιστα πρόγραμμα εκτεταμένης διμερούς αναπτυξιακής βοήθειας (Τσαρδανίδης και Χουλιάρης, 2007:180). Η ισορροπημένη στάση της Ελλάδας απέναντι στον αλβανικό παράγοντα ιδίως κατά τις εθνοτικές συγκρούσεις στη Βόρεια Μακεδονία το 2001 εκτιμήθηκε επίσης από την Αλβανία (Βαλντέν, 2003:416). Ακόμη, η Ελλάδα υποστήριξε την ευρωπαϊκή προοπτική της Αλβανίας και την ένταξή της στο ΝΑΤΟ, η οποία επετεύχθη το 2008 (Σέρμπος, 2010:105). Σε αντίθεση με την περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας, η Ελλάδα απέφυγε να βάλει εμπόδια στην ενταξιακή πορεία της Αλβανίας στους ευρωπαϊκούς και ευρω-ατλαντικούς θεσμούς και προτίμησε να προωθήσει τους εθνικούς στόχους της, κυρίως αναφορικά με την προστασία της ελληνικής μειονότητας, «μέσω της διαδικασίας εξευρωπαϊσμού της Αλβανίας» (Σέρμπος, 2010:105-106).

Ωστόσο, τριβές προκαλούνταν από διάφορα εκκρεμή ζητήματα. Εκδηλώσεις αλβανικού εθνικισμού, όπως αναφορικά με την ανακίνηση του ζητήματος των Τσάμηδων (Βαλντέν, 2003:416) προκαλούσαν προβλήματα στις διμερείς σχέσεις, καθώς η ελληνική πλευρά αντιμετωπίζει το συγκεκριμένο ζήτημα ως μη υπάρχον (Αρμακόλας, 2016:186). Όσον αφορά το ζήτημα των περιουσιών Αλβανών υπηκόων σε μεσεγγύηση από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το οποίο λανθασμένα συγχέεται με τις περιουσίες των Τσάμηδων, οι οποίοι ήταν Έλληνες πολίτες (Κτιστάκις, 2013), αυτό αποτελεί σύμφωνα με την ελληνική θέση ένα νομικό ζήτημα, αρμόδια για το οποίο είναι η Δικαιοσύνη (Αρμακόλας, 2016:186). Αλλά εκκρεμή ζητήματα ήταν επίσης η οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών, τα στρατιωτικά νεκροταφεία για τους Έλληνες πεσόντες στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η κατάργηση του χοτζικού διατάγματος για τις μειονοτικές ζώνες, το εμπόλεμο με την Αλβανία, το οποίο καταργήθηκε το 1987 με πράξη της κυβερνητικής επιτροπής (Αρμακόλας, 2016:186), αλλά όχι τυπικά από τη Βουλή και η μη αναγνώριση του Κοσόβου από την Ελλάδα (Armakolas και Triantafyllou, 2017:10).

1.2.2. Οι διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας την περίοδο 2009-2020

Όπως και στην περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας, η περίοδος της ελληνικής οικονομικής κρίσης βρήκε τις διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας με αρκετές διαφορές και ανοιχτά ζητήματα τα οποία δεν είχαν διευθετηθεί. Παρ' ότι το 2009 Ελλάδα και Αλβανία υπέγραψαν συμφωνία για την οριοθέτηση θαλασσιών ζωνών, αυτή ακυρώθηκε τον επόμενο χρόνο από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Αλβανίας, κατόπιν

καταγγελίας της από την αντιπολίτευση (το Σοσιαλιστικό Κόμμα υπό το νυν Πρωθυπουργό της Αλβανίας Ε. Ράμα) ως αντίθετης προς τα εθνικά συμφέροντα (Panagiotou και Valvis, 2014:34). Η εξέλιξη αυτή ήταν αρνητική για την Ελλάδα, τόσο επειδή άφησε άλυτο ένα σημαντικό ζήτημα με την Αλβανία, όσο και επειδή η οριοθέτηση θαλασσιών ζωνών με τις γειτονικές χώρες αποτελούσε μία ευρύτερη πολιτική. Πράγματι, οι διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας-Αλβανίας επιδεινώθηκαν και ήταν ψυχρές για τα επόμενα χρόνια (Feta, 2018:72).

Από το 2013 και έπειτα, κατόπιν της κυβερνητικής αλλαγής στην Αλβανία με Πρωθυπουργό το Ράμα, σημειώθηκαν προσπάθειες προσέγγισης. Τα επόμενα χρόνια χαρακτηρίζονται από αυξημένες και συχνές επαφές σε υψηλό επίπεδο και από τη συνολική βελτίωση της διμερούς επικοινωνίας με προσπάθεια διευθέτησης των ανοιχτών ζητημάτων (Feta, 2018). Η πολιτική αυτή δεν επηρεάστηκε από την αλλαγή της ελληνικής κυβέρνησης το 2015 και συνεχίστηκε (Feta, 2018:90). Έτσι, στα θετικά των προσπαθειών αυτών συγκαταλέγονται την περίοδο 2013-2014 η απόφαση για δημιουργία μικτών επιτροπών εμπειρογνομόνων για τη διευθέτηση των εκκρεμών ζητημάτων (Feta, 2018:88), η επίτευξη συμφωνίας για τα ελληνικά τοπωνύμια σε αλβανικά διαβατήρια και πιστοποιητικά και η στήριξη της Αθήνας για την απόδοση καθεστώτος υποψήφιας χώρας της ΕΕ στην Αλβανία κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Προεδρίας του Συμβουλίου της ΕΕ (Αρμακόλας, 2016:185). Την περίοδο από το 2015 και έπειτα, θετικές εξελίξεις στην προσέγγιση των δύο χωρών ήταν η προώθηση από την Αθήνα ενός πακέτου προτάσεων για την επίλυση εκκρεμών ζητημάτων, συμπεριλαμβανομένης της οριοθέτησης των θαλασσιών ζωνών, του ζητήματος του εμπόλεμου, της μεταχείρισης της ελληνικής μειονότητας και των στρατιωτικών νεκροταφείων, η συμφωνία Ελλάδας-Αλβανίας για έναν «οδικό χάρτη» για τη διευθέτηση των προβλημάτων (Maksimovic, 2016:13) και η εγκαθίδρυση μεικτών ομάδων εργασίας εμπειρογνομόνων που θα ασχολούνται με κάθε ζήτημα ξεχωριστά (Feta, 2018:93). Επίσης, το 2017-2018, κατόπιν συζητήσεων μεταξύ των Υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας και Αλβανίας, η Αλβανία προχώρησε στην εφαρμογή της συμφωνίας που είχε συναφθεί το 2009 σχετικά με τα στρατιωτικά νεκροταφεία για τους Έλληνες πεσόντες στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το οποίο ήταν πάγιο αίτημα της ελληνικής πλευράς (Νέδος, 2018α).

Ωστόσο, παρά τα βήματα προσέγγισης δεν έλλειψαν κατά την ίδια περίοδο οι τριβές στις διμερείς σχέσεις, γεγονός που δείχνει τις δυσκολίες για την τελική διευθέτηση των ζητημάτων και την πλήρη εξομάλυνση των σχέσεων. Εξάλλου, όπως επισημαίνει ο

Αρμακόλας (2016:185-186), υφίσταται μία πάγια διάσταση στις θέσεις των δύο χωρών σε ορισμένα ζητήματα και διαφορετική αντίληψη των προβλημάτων, η οποία εκτείνεται και σε επίπεδο κοινής γνώμης. Εξελίξεις που προκάλεσαν ένταση στις διμερείς σχέσεις την περίοδο αυτή ήταν η εδαφική μεταρρύθμιση στην Αλβανία, η οποία προκάλεσε τη διαμαρτυρία της Ελλάδας για λόγους προστασίας της ελληνικής μειονότητας, η συμμετοχή του κόμματος των Τσάμηδων που χρησιμοποιεί εθνικιστική ρητορική στον αλβανικό κυβερνητικό συνασπισμό, δηλώσεις του Ράμα για το ζήτημα των Τσάμηδων, το οποίο δεν αναγνωρίζεται από την Ελλάδα, διαφορές ως προς τα δικαιώματα εξερεύνησης πόρων, οι αποφάσεις κατεδαφίσεων ακινήτων μελών της ελληνικής μειονότητας, που προκάλεσαν την ελληνική αντίδραση και άλλα περιστατικά (Feta, 2018; Armakolas και Triantafyllou, 2017:10).

1.3. Οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις λοιπές χώρες των Δυτικών Βαλκανίων

Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις λοιπές χώρες των Δυτικών Βαλκανίων δε χαρακτηρίζονται, όπως στην περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας και της Αλβανίας, από τη ύπαρξη διμερών ζητημάτων. Συνολικά, για όλες τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, η στάση της Ελλάδας είναι διαχρονικά υποστηρικτική προς την ένταξή τους στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ, ως βασικό στοιχείο για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη της περιοχής. Ωστόσο, μετά το 2008, το ζήτημα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου δημιούργησε ένα νέο πρόβλημα για την ελληνική βαλκανική πολιτική.

1.3.1. Οι διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις λοιπές χώρες των Δυτικών Βαλκανίων την περίοδο 1996-2008

Αναφορικά με τις διμερείς σχέσεις Ελλάδας-Σερβίας, η Ελλάδα από το 1996 και έπειτα διαφοροποιήθηκε από την έντονα φιλοσερβική στάση της προηγούμενης περιόδου, παρ' ότι την περίοδο 1996-1999 διατηρούσε «θερμές σχέσεις με το καθεστώς Μιλόσεβιτς» (Βαλντέν, 2003:414). Συγκεκριμένα, αναγνώρισε την ανάγκη μίας πιο πολυδιάστατης πολιτικής στα Βαλκάνια και συντάχθηκε με τη διεθνή κοινότητα κατά τον πόλεμο στο Κόσοβο το 1999, χωρίς όμως να συμμετέχει στις πολεμικές επιχειρήσεις του ΝΑΤΟ κατά της Γιουγκοσλαβίας, αλλά προσφέροντας «επιχειρησιακές διευκολύνσεις» (Κοντονής, 2003:509, 513). Συμμετείχε όμως στην ειρηνευτική δύναμη της ΚFOR μετά τον πόλεμο

και στην αποστολή επείγουσας ανθρωπιστικής βοήθειας προς τη Γιουγκοσλαβία (Κοντονής, 2003:519). Επίσης, οι καλές ελληνο-σερβικές σχέσεις δεν διαταράχθηκαν με την αποχώρηση του Μιλόσεβιτς το 2000, καθώς η ελληνική κυβέρνηση είχε αποκαταστήσει τις σχέσεις της με τη δημοκρατική αντιπολίτευση (Βαλντέν, 2003:415).

Το 2006 το Μαυροβούνιο αποχώρησε από την κρατική ένωση Σερβίας-Μαυροβουνίου κατόπιν δημοψηφίσματος (Σέρμπος, 2010:107) και η Ελλάδα αναγνώρισε το νέο κράτος και σύναψε διπλωματικές σχέσεις εντός του ίδιου έτους (Υπουργείο Εξωτερικών, 2016).

Όσον αφορά το Κόσοβο, η Ελλάδα διατηρούσε την πάγια θέση της για το αμετάβλητο των συνόρων, ήταν αντίθετη στον περαιτέρω κατακερματισμό της περιοχής και υποστήριζε την απόφαση 1244/1999 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ (Βαλντέν, 2003:418). Ως εκ τούτου, η Ελλάδα δεν αναγνώρισε την ανεξαρτησία του Κοσόβου (Υπουργείο Εξωτερικών, χ.χ.-β), όταν το Κόσοβο μονομερώς διακήρυξε την ανεξαρτησία του από τη Σερβία το 2008.

Τέλος, όσον αφορά τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και την Κροατία, η φιλοσερβική στάση της Ελλάδας στους πολέμους της Γιουγκοσλαβίας οδήγησαν σε «ψυχρότητα» τις σχέσεις της Ελλάδας με τις δύο αυτές χώρες (Βαλντέν, 2003:417). Ωστόσο, η πιο ισορροπημένη στάση της Ελλάδας μετέπειτα επέτρεψε την βελτίωση των σχέσεων με τις δύο χώρες, όπως με την υπογραφή Κοινής Διακήρυξης Φιλίας, Καλής Γειτονίας και Σταθερότητας με την Κροατία το 2007 (Σέρμπος, 2010:107).

1.3.2. Το ζήτημα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου

Η Ελλάδα είναι ένα από τα πέντε κράτη-μέλη της ΕΕ που δεν έχουν αναγνωρίσει την ανεξαρτησία του Κοσόβου. Σύμφωνα όμως με την επίσημη ελληνική θέση, η χώρα υποστηρίζει την ευρωπαϊκή του προοπτική και τηρεί εποικοδομητική στάση (Υπουργείο Εξωτερικών, 2018α).

Το ζήτημα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου αποτελεί μία ακόμη παράμετρο που περιπλέκει την ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια. Αφενός ενδεχόμενη περαιτέρω ανάπτυξη των σχέσεων Ελλάδας-Κοσόβου δύναται να βλάψει τις παραδοσιακά καλές σχέσεις Ελλάδας-Σερβίας, αφετέρου η μη αναγνώρισή του προσθέτει ένα σημείο τριβής με την Αλβανία και τους αλβανικούς πληθυσμούς στα Βαλκάνια (Αρμακόλας, 2016:187-188). Επιπλέον, στο ζήτημα της αναγνώρισης της

ανεξαρτησίας του Κοσόβου υπεισέρχονται ανησυχίες για τις επιπτώσεις στο Κυπριακό ζήτημα, αν και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης διαχώρισε ρητά την περίπτωση του Κοσόβου από την περίπτωση του κατεχόμενου βορείου τμήματος της Κύπρου (Αρμακόλας, 2016:187).

Παρά τη μη αναγνώριση της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, η Ελλάδα έχει προχωρήσει τα τελευταία χρόνια στην ανάπτυξη πολιτικών και οικονομικών σχέσεων μαζί του. Γι' αυτό, θεωρείται πως ακολουθεί μία εποικοδομητική πολιτική απέναντι στο Κόσοβο, σταθερά και ανεξαρτήτως κυβερνητικών αλλαγών στην Ελλάδα, ιδίως συγκριτικά με άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ που δεν έχουν αναγνωρίσει την ανεξαρτησία του (Armakolas και Triantafyllou, 2017:12; Maksimovic, 2016:16). Πρώτον, η Ελλάδα διατηρεί Γραφείο Συνδέσμου στην Πρίστινα, μέσω του οποίου εκπροσωπείται διπλωματικά, ενώ επίσης έχει αποδεχθεί αίτημα του Κοσόβου για ίδρυση Γραφείου Εμπορικών και Οικονομικών Υποθέσεων στην Αθήνα (Υπουργείο Εξωτερικών, χ.χ.-β). Δεύτερον, η Ελλάδα αποδέχεται για την είσοδο στη χώρα κοσοβαρικά ταξιδιωτικά έγγραφα και αυτοκίνητα με κοσοβαρικές πινακίδες (Armakolas και Triantafyllou, 2017:12). Τρίτον, έχει σημειωθεί μία ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων, αν και παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα συγκριτικά με άλλες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων. Ειδικά οι εισαγωγές από το Κόσοβο σημείωσαν μεγάλη αύξηση μέσα σε λίγα χρόνια, από 0,07 εκατ.€ το 2011 σε 1,76 εκατ.€ το 2019 (βλ. κεφάλαιο 3.2.1., Πίνακας 8). Οι ελληνικές εξαγωγές έφτασαν στο υψηλότερο σημείο τους το 2013 (77,32 εκατ. €) και παρ' ότι μειώθηκαν αισθητά στην πορεία σημειώθηκε σταθερή αύξηση μέχρι το 2019 κοντά στα προηγούμενα επίπεδα (βλ. κεφάλαιο 3.2.1., Πίνακας 7).

1.4. Συμπεράσματα

Η προσπάθεια εξομάλυνσης των διμερών σχέσεων με τις γειτονικές βαλκανικές χώρες αποτέλεσε το θεμέλιο για τον πιο εποικοδομητικό ρόλο που η Ελλάδα επιδίωξε να παίξει στα Βαλκάνια σταδιακά από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και έπειτα, καθώς επρόκειτο για μία περιοχή σημαντικού πολιτικού και οικονομικού ενδιαφέροντος.

Παρ' όλα αυτά, οι διμερείς σχέσεις με τις γειτονικές Αλβανία και Βόρεια Μακεδονία χαρακτηρίζονταν από εκκρεμή ζητήματα που η μη διευθέτησή τους στο χρόνο εγκυμονούσε προβλήματα για την εξέλιξη των διμερών σχέσεων στο μέλλον. Πράγματι, ιδίως κατά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης, σημειώθηκε επιδείνωση των

διμερών σχέσεων με τις εν λόγω χώρες, με αποτέλεσμα οι πιθανότητες για επίλυση των ανοιχτών ζητημάτων να είναι περιορισμένες για λόγους που εντοπίζονται σε όλες τις πλευρές. Αφενός, στην Ελλάδα, το νέο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης όχι μόνο έστρεψε τις ελληνικές προτεραιότητες σε ζητήματα οικονομίας, αλλά είχε ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές συνέπειες δημιουργώντας πολιτική ρευστότητα και συνθήκες πόλωσης στο εσωτερικό, που δεν ευνοούσαν τη διαπραγμάτευση για ευαίσθητα θέματα εξωτερικής πολιτικής. Αφετέρου, η εσωτερική πολιτική σκηνή τόσο στη Βόρεια Μακεδονία όσο και στην Αλβανία χαρακτηρίζονταν την ίδια περίοδο από άνοδο του εθνικισμού (Ντόκος, 2016:65-68). Ωστόσο σταδιακά, και σε συνδυασμό με ευνοϊκές πολιτικές αλλαγές στις γειτονικές χώρες, η επίλυση των ανοιχτών ζητημάτων έγινε θέμα υψηλής προτεραιότητας για την Ελλάδα, όπως φάνηκε από τις πιο ενεργητικές προσπάθειες για εξομάλυνση των διμερών σχέσεων. Εξάλλου, η διατήρηση αρνητικού πολιτικού κλίματος και εκκρεμών προβλημάτων με τις γειτονικές χώρες είχε αρνητικές συνέπειες για το ρόλο της Ελλάδας στα Βαλκάνια, σε μία περίοδο που η εικόνα της χώρας είχε δεχθεί πλήγμα και η ελληνική οικονομική παρουσία στην περιοχή είχε επηρεαστεί αρνητικά.

Διερευνώντας αν τελικά εντός του νέου περιβάλλοντος που διαμόρφωσε η οικονομική κρίση σημειώθηκαν σημαντικές αλλαγές στο χειρισμό των διμερών σχέσεων με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, διαπιστώνονται τα εξής. Πρώτον, ως προς τις διμερείς σχέσεις με τη Βόρεια Μακεδονία, η περίοδος της οικονομικής κρίσης δεν οδήγησε σε μεταβολή των επίσημων ελληνικών θέσεων, ούτε ως προς το όνομα που η ελληνική πλευρά αποδεχόταν για τη γειτονική χώρα ούτε ως προς την ελληνική θέση για επίλυση του ζητήματος πριν την ένταξη σε ΕΕ και ΝΑΤΟ. Από την άλλη, η επίτευξη συμφωνίας το 2018, παρά τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης, για αυτό το σημαντικό μακρόχρονο ζήτημα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αποτελεί κρίσιμο στοιχείο αλλαγής για την ελληνική βαλκανική πολιτική. Δεύτερον, ως προς τις σχέσεις με την Αλβανία, σταθερή παραμένει από τη μία η συνεχιζόμενη ύπαρξη εκκρεμών ζητημάτων και αποκλινοσών θέσεων μεταξύ των δύο χωρών, που επηρεάζουν τις διμερείς σχέσεις και δυσκολεύουν την προσέγγιση. Από την άλλη, σημειώθηκαν προσπάθειες προσέγγισης και επίλυσης ζητημάτων, οι οποίες είτε κατέληξαν θετικά, είτε απέτυχαν, όπως η συμφωνία για τις θαλάσσιες ζώνες, είτε αποτέλεσαν βήματα για την επίλυση ζητημάτων στο μέλλον. Τρίτον, η μη αναγνώριση της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, συνάδει με τη σταθερή διαχρονικά θέση της Ελλάδας για διατήρηση του εδαφικού status quo στα Βαλκάνια και με τις παραδοσιακά καλές σχέσεις με τη Σερβία. Από την άλλη, παρά τη μη αναγνώριση,

η Ελλάδα υποστηρίζει ρητά την ευρωπαϊκή προοπτική του Κοσόβου και τα τελευταία χρόνια έχει αναπτύξει με διάφορους τρόπους τις διμερείς σχέσεις.

Κεφάλαιο 2^ο. Η βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και η ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων: Η στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάστηκε η πορεία των διμερών σχέσεων της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, όπου φάνηκε πως από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 υπήρξε μία προσπάθεια ομαλοποίησης των σχέσεων με τις γειτονικές χώρες παρά την ύπαρξη εκκρεμών ζητημάτων. Στο ίδιο πλαίσιο της επιδίωξης μίας πιο εποικοδομητικής πολιτικής προς τα Βαλκάνια εντάσσεται παράλληλα η πολιτική ενίσχυσης της βαλκανικής περιφερειακής συνεργασίας και προώθησης της ευρωπαϊκής προοπτικής των Δυτικών Βαλκανίων, που θα εξεταστούν στη συνέχεια.

2.1. Η βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και η ελληνική εξωτερική πολιτική

2.1.1. Η βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και η ελληνική εξωτερική πολιτική από τη δεκαετία του 1990 μέχρι το 2008

Οι προοπτικές περιφερειακής συνεργασίας στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής (ΝΑ) Ευρώπης άρχισαν να αναδύονται ιδιαίτερα από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και έπειτα. Αφενός η λήξη των ψυχροπολεμικών διαιρέσεων και αφετέρου ο κατευνασμός των εντάσεων στην περιοχή μετά την υπογραφή της συμφωνίας του Ντέιτον για την ειρήνευση στη Βοσνία και την υπογραφή της Ενδιάμεσης Συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας το 1995 συνέβαλαν στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών περιφερειακής συνεργασίας (Μπότσιου, 1999:3-5). Εξάλλου, η περιφερειακή συνεργασία προωθήθηκε σημαντικά από τη διεθνή κοινότητα ως τρόπος εμπέδωσης της σταθερότητας και της ανάπτυξης στην περιοχή. Ιδιαίτερα η ΕΕ προώθησε σε μεγάλο βαθμό το αίτημα για περιφερειακή συνεργασία στα Δυτικά Βαλκάνια, καθιστώντας την κομμάτι της αιρεσιμότητας για την προσέγγιση με την ΕΕ (Bechev, 2006:32).

Η Ελλάδα υποστήριξε την ενίσχυση της περιφερειακής συνεργασίας στη ΝΑ Ευρώπη και συμμετείχε σε διάφορες πρωτοβουλίες περιφερειακής συνεργασίας. Από αυτές, η Διαδικασία Συνεργασίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (SEECP) αποτελούσε το μόνο σχήμα περιφερειακής συνεργασίας το οποίο ήταν ανεξάρτητο, προϊόν τοπικής πρωτοβουλίας από τις ίδιες τις βαλκανικές χώρες (Lopandic και Kronja, 2011:62) και στο οποίο συμμετείχαν κράτη αποκλειστικά από την περιοχή. Μάλιστα, η συγκεκριμένη

πρωτοβουλία αποτελούσε στην ουσία την αναβίωση της Διαβαλκανικής Συνεργασίας, η οποία είχε ξεκινήσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 με κεντρικό ρόλο της ελληνικής κυβέρνησης σε αυτή (Κοντολής, 2005:35). Άλλες πρωτοβουλίες, εκτός της SEECP, προωθήθηκαν από εξωτερικές δυνάμεις, ενώ συμμετείχαν σε αυτές και κράτη εκτός της περιοχής (Tsardanidis, 2001:7). Μία τέτοια πρωτοβουλία, στην οποία συμμετείχε η Ελλάδα, ήταν η Οικονομική Συνεργασία του Ευξείνου Πόντου (ΟΣΕΠ) που είχε εγκαινιαστεί ήδη από το 1992 με πρωτοβουλία της Τουρκίας, περιλάμβανε όμως και χώρες εκτός ΝΑ Ευρώπης (Lorandic και Kronja, 2011:146). Το 1998 η ΟΣΕΠ μετεξελιχθηκε σε περιφερειακό οργανισμό, ενώ η Τράπεζα Εμπορίου και Ανάπτυξης Ευξείνου Πόντου (Παρευξείνια Τράπεζα) εγκαθιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη (Μπότσιου, 1999:33-35). Ακόμη, άλλες πρωτοβουλίες περιφερειακής συνεργασίας, όπου συμμετείχε η Ελλάδα, ήταν η Πρωτοβουλία Συνεργασίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (SECI) η οποία προωθήθηκε από τις ΗΠΑ το 1996, καθώς και η πρωτοβουλία Royaumont (1995) για τη σταθερότητα και καλή γειτονία στη ΝΑ Ευρώπη και το Σύμφωνο Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη (1999), τα οποία προωθήθηκαν από την ΕΕ (Bechev, 2006:27).

Η Ελλάδα έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην ενίσχυση της Διαδικασίας Συνεργασίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (South East European Cooperation Process-SEECP), δεδομένου ότι συμμετείχαν αποκλειστικά χώρες της ΝΑ Ευρώπης και η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα μέλος της ΕΕ και του ΝΑΤΟ. Οι στόχοι που ώθησαν την Ελλάδα να αναλάβει ενεργό ρόλο στη SEECP ήταν η περαιτέρω βελτίωση των σχέσεων με τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης, η προώθηση της ευρωπαϊκής τους πορείας καθώς και η ενίσχυση του περιφερειακού ρόλου της σε σχέση με την Τουρκία (Κοντολής, 2005:35). Η SEECP ξεκίνησε με τη συνάντηση των Υπουργών Εξωτερικών όλων των βαλκανικών χωρών στη Σόφια το 1996 (Τσαρδανίδης, 2018:277). Μετά τη συνάντηση της Σόφιας το 1996, η Ελλάδα επιχείρησε να αναλάβει «πρωταγωνιστικό ρόλο στην ενδυνάμωση της διαβαλκανικής συνεργασίας» (Μπότσιου, 1999:30). Η επόμενη συνάντηση Υπουργών Εξωτερικών έγινε στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 1997, όπου εισήχθησαν στην ατζέντα της SEECP θέματα «υψηλής πολιτικής» σχετικά με την ενίσχυση της σταθερότητας, της καλής γειτονίας και τη μελλοντική ένταξη των χωρών της περιοχής στις ευρωπαϊκές και ευρω-ατλαντικές δομές (Tsardanidis, 2001: 4). Επίσης, επιβεβαιώθηκαν οι ευρύτεροι στόχοι συνεργασίας που είχαν τεθεί στη συνάντηση της Σόφιας (Tsardanidis, 2001:4) και αφορούσαν την πολιτική και οικονομική συνεργασία, με έμφαση στο εμπόριο, στις

υποδομές και το περιβάλλον, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ανθρωπιστική, κοινωνική και πολιτιστική συνεργασία και τη συνεργασία στους τομείς της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων (Lorandic και Kronja, 2011:66). Επίσης, κατόπιν ελληνικής διπλωματικής προσπάθειας (Μπότσιου, 1999:31), έγινε στην Κρήτη το Νοέμβριο του 1997 η πρώτη συνάντηση σε επίπεδο αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων στο πλαίσιο της SEECF (Κοντονής, 2005:36), εγκαινιάζοντας έτσι τις συναντήσεις αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων της SEECF.

Πάγια θέση της ελληνικής πλευράς αναφορικά με τη SEECF αποτελούσε η θεσμοποίησή της με τη δημιουργία Μόνιμης Γραμματείας (Κοντονής, 2005:37). Η προοπτική αυτή είχε τεθεί ήδη από τη συνάντηση της Κρήτης το 1997, ωστόσο η Βουλγαρία και η Ρουμανία ήταν αντίθετες στην περαιτέρω εμβάθυνση της Διαδικασίας διότι προσέβλεπαν στην ένταξη στην ΕΕ (Bechev, 2006:33). Η στάση αυτή απέρρευε από το φόβο πως η ενίσχυση της περιφερειακής συνεργασίας θα λειτουργούσε εν τέλει ως «υποκατάστατο» της ένταξης στην ΕΕ και το NATO (Μπότσιου, 1999: 39). Η Ελλάδα συνέχισε να προωθεί το αίτημά της για θεσμοποίηση της SEECF. Το 2006 πρότεινε ένα Σχέδιο Δράσης για την Ενίσχυση της Θεσμοποίησης της SEECF, με στόχο την ενίσχυση του ρόλου της SEECF στο πλαίσιο της μελλοντικής αναμόρφωσης του Συμφώνου Σταθερότητας για τη ΝΑ Ευρώπη (Thessaloniki Declaration, 2006). Το Σχέδιο Δράσης ήταν η συνεισφορά της Ελλάδας στη συζήτηση για τη νέα δομή περιφερειακής συνεργασίας που θα προέκυπτε με τον τερματισμό του Συμφώνου Σταθερότητας (Lorandic και Kronja, 2011:74).

Το Σύμφωνο Σταθερότητας για τη ΝΑ Ευρώπη (1999) ήταν μία ακόμη πρωτοβουλία περιφερειακής συνεργασίας, στην επιτυχία της οποίας η Ελλάδα έδωσε έμφαση. Το Σύμφωνο Σταθερότητας ήταν πρωτοβουλία της ΕΕ ως αποτέλεσμα των αναγκών ανοικοδόμησης στα Βαλκάνια ιδιαίτερα μετά τον πόλεμο του Κοσόβου (Κοντονής, 2005:41). Σύμφωνα με τον Τσαρδανίδη (2018:276-277), η Ελλάδα τάχθηκε υπέρ της δημιουργίας του και συνέβαλε στη διαμόρφωση των προτεραιοτήτων του, διότι οι βασικές του κατευθύνσεις συνέπιπταν με τις επιλογές της Ελλάδας για τα Βαλκάνια. Αυτές ήταν η ενίσχυση του εμπορίου προς την ΕΕ και του ενδοπεριφερειακού εμπορίου, οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις για την εμπέδωση της ειρήνης και της σταθερότητας, η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των κυβερνητικών δομών και η καταπολέμηση της διαφθοράς, η αύξηση των επενδύσεων στις υποδομές και η προστασία του περιβάλλοντος (Τσαρδανίδης, 2018: 276-277). Επίσης, στο πλαίσιο του Συμφώνου Σταθερότητας

συστάθηκε στη Θεσσαλονίκη ο Οργανισμός Ανασυγκρότησης της ΝΑ Ευρώπης για την οικονομική ανοικοδόμηση της περιοχής (Τσαρδανίδης, 2018:276).

Το Σύμφωνο Σταθερότητας για τη ΝΑ Ευρώπη αντικαταστάθηκε το 2008 από το Συμβούλιο Περιφερειακής Συνεργασίας (RCC), με στόχο τα κράτη της περιοχής να αναλάβουν ενεργότερο ρόλο στην περιφερειακή τους συνεργασία (Lorandic και Kronja, 2011:102). Το RCC είναι πλέον στενά συνδεδεμένο με τη Διαδικασία Συνεργασίας ΝΑ Ευρώπης (SEECF) (Lorandic και Kronja, 2011:103). Συγκεκριμένα, με την εγκαθίδρυση της Γραμματείας Συμβουλίου Περιφερειακής Συνεργασίας στο Σεράγεβο, αναβαθμίστηκε θεσμικά και η SEECF καθώς η Γραμματεία αποτελεί τον «επιχειρησιακό βραχίονα της Διαβαλκανικής» (SEECF) (Υπουργείο Εξωτερικών, 2011α). Έτσι επετεύχθη το διαχρονικό αίτημα της ελληνικής πλευράς από την έναρξη της Διαδικασίας, δηλαδή η θεσμική αναβάθμιση της SEECF με τη λειτουργία μόνιμης Γραμματείας. Μάλιστα, η Γραμματεία στεγάζεται στο Κτίριο Ελληνο-Βοσνιακής Φιλίας στο Σεράγεβο, το οποίο χρηματοδοτήθηκε σημαντικά από πόρους του Ελληνικού Σχεδίου Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ) (Σέρμπος, 2010:107).

Τέλος, μία ακόμη πρωτοβουλία πολυμερούς περιφερειακής συνεργασίας στην οποία συμμετείχε η Ελλάδα καθώς και χώρες των Δυτικών Βαλκανίων ήταν η Πρωτοβουλία Αδριατικής-Ιονίου. Η Πρωτοβουλία Αδριατικής-Ιονίου ιδρύθηκε το 2000 με τη «Διακήρυξη της Ανκόνα» με πρωτοβουλία της Ιταλίας και ενεργή στήριξη της Ελλάδας, με στόχο την ενίσχυση της περιφερειακής συνεργασίας και «την συντονισμένη αντιμετώπιση των προβλημάτων και των προκλήσεων που επηρεάζουν την περιοχή της Αδριατικής και του Ιονίου» (Υπουργείο Εξωτερικών, χ.χ.-γ).

2.1.2. Η βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και η ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Όπως παρουσιάστηκε στην προηγούμενη ενότητα, η ανάπτυξη της βαλκανικής περιφερειακής συνεργασίας αποτελεί διαχρονικά έναν από τους άξονες της ελληνικής βαλκανικής πολιτικής. Η Ελλάδα έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη της Διαδικασίας Συνεργασίας Νοτιοανατολικής Ευρώπης (SEECF), ενώ και σήμερα εξακολουθεί να υποστηρίζει την ενίσχυση του πολιτικού της ρόλου, ώστε να λειτουργήσει ως προθάλαμος για την ένταξη των χωρών της περιοχής στην ΕΕ (Υπουργείο Εξωτερικών, 2018β). Παρ' ότι η SEECF επιτελεί ένα σημαντικό ρόλο για

την περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, φέρνοντας σε διάλογο σε υψηλό επίπεδο τα κράτη της περιοχής και διευκολύνοντας την προσέγγιση σε διάφορους τομείς πολιτικής, η λειτουργία της χαρακτηρίζεται από ορισμένους περιορισμούς. Κατ' αρχάς, το γεγονός ότι η SEECP δεν προχωρούσε στη θεσμοποίησή της με τη λειτουργία μόνιμης γραμματείας και διοικητικού μηχανισμού οδήγησε στην δυσκολία παραγωγής απτών αποτελεσμάτων (Lorandic και Kronja, 2011:79). Η σύγκλιση της με το Συμβούλιο Περιφερειακής Συνεργασίας (RCC) το 2008 αποτέλεσε μία λύση στο ζήτημα αυτό καθώς η SEECP απέκτησε επιχειρησιακό σκέλος. Ωστόσο, το RCC δεν αποτελεί μία γηγενή πρωτοβουλία των χωρών της ΝΑ Ευρώπης, όπως η SEECP, και συμμετέχουν σε αυτό πολλές άλλες χώρες και διεθνείς οργανισμοί. Επίσης, άλλοι περιορισμοί είναι οι διμερείς διαφορές μεταξύ των συμμετεχουσών χωρών που θέτουν εμπόδια στη συνεργασία, καθώς και η παράλληλη συμμετοχή των χωρών της ΝΑ Ευρώπης σε άλλα σχήματα περιφερειακής συνεργασίας, στα οποία μπορεί να δίνουν έμφαση, όπως ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου (ΟΣΕΠ) και η Κεντροευρωπαϊκή Πρωτοβουλία (CEI) (Lorandic και Kronja, 2011:80).

Όσον αφορά την Ελλάδα στο πλαίσιο της SEECP, η χώρα, όπως είδαμε, είχε αναλάβει πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη της από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, καθώς αποτελούσε εντός της Διαδικασίας το μοναδικό μέλος της ΕΕ και του ΝΑΤΟ ταυτόχρονα. Σήμερα, με τη συμμετοχή ακόμη τεσσάρων κρατών-μελών της ΕΕ στη SEECP, τη σύγκλιση με το RCC και τη σύνδεση των υπόλοιπων χωρών με την ΕΕ, οι συνθήκες δραστηριοποίησης της Ελλάδας στη SEECP είναι διαφορετικές. Επιπλέον, ένας ακόμη περιοριστικός παράγοντας για το ρόλο της Ελλάδας εντός της SEECP ήταν οι τριβές στις διμερείς σχέσεις της με γειτονικές χώρες-μέλη της SEECP, όπως η Τουρκία, η Βόρεια Μακεδονία και η Αλβανία.

Εκτός από τη SEECP, η οποία περιλαμβάνει πλέον αρκετές χώρες, η Ελλάδα προωθεί το ζητούμενο της ενισχυμένης περιφερειακής συνεργασίας στα Βαλκάνια μέσα από τη συμμετοχή σε άλλα, πιο ολιγομελή σχήματα συνεργασίας με χώρες της περιοχής, με τις οποίες υπάρχουν αυξημένες προοπτικές συνεργασίας και κοινά οφέλη. Σ' αυτό το πλαίσιο, εντάσσονται τριμερή και τετραμερή σχήματα συνεργασίας με βαλκανικές χώρες που προωθεί η Ελλάδα (Υπουργείο Εξωτερικών, 2018β). Τέτοια σχήματα είναι τα τριμερή Ελλάδα-Βουλγαρία-Ρουμανία, Ελλάδα-Βουλγαρία-Σερβία (Υπουργείο Εξωτερικών, 2011α), καθώς και τα τετραμερή σχήματα περιφερειακής συνεργασίας που

καθιερώθηκαν με ελληνική πρωτοβουλία τα τελευταία χρόνια, από το 2016. Τα τετραμερή αυτά σχήματα είναι το σχήμα Ελλάδα-Βουλγαρία-Αλβανία-Βόρεια Μακεδονία, το οποίο αφορά τις όμορες βαλκανικές χώρες και τη διασυνοριακή συνεργασία, το σχήμα Ελλάδα-Βουλγαρία-Ρουμανία-Σερβία και το σχήμα Ελλάδα-Βουλγαρία-Ρουμανία-Κροατία, το οποίο περιλαμβάνει τις βαλκανικές χώρες-μέλη της ΕΕ.

Συνεπώς, διαπιστώνεται πως από τη μία η Ελλάδα παραμένει σταθερή διαχρονικά ως προς την ανάγκη ανάπτυξης της βαλκανικής περιφερειακής συνεργασίας. Από την άλλη, λαμβάνοντας υπόψιν τους διάφορους περιορισμούς που απορρέουν από την οικονομική κρίση και τη δραστηριοποίηση άλλων χωρών στην περιοχή, φαίνεται πως προσανατολίζεται προς την ανάπτυξη πιο στοχευμένων συνεργασιών με χώρες της περιοχής, οι οποίες μπορούν να αποδώσουν μεγαλύτερα αποτελέσματα.

2.2. Η ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων και η ελληνική εξωτερική πολιτική

2.2.1. Η ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων και η ελληνική εξωτερική πολιτική πριν το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης

Η προοπτική ένταξης των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων στην Ευρωπαϊκή Ένωση αναδύθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Καθοριστικός παράγοντας υπήρξε ο πόλεμος του Κοσόβου, όπου φάνηκε και πάλι η αδυναμία σταθεροποίησης της περιοχής (Μπούρης και Τζιφάκης, 2016:298). Εξάλλου, ο όρος «Δυτικά Βαλκάνια» εισήχθη από την Ευρωπαϊκή Ένωση το 1998, διαχωρίζοντας την περιοχή από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, οι οποίες βρίσκονταν ήδη σε διαδικασία ενταξιακών διαπραγματεύσεων (Huliaras και Tsardanidis, 2006:476). Η προοπτική πλήρους ενσωμάτωσης των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ δόθηκε για πρώτη φορά στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κολωνίας το 1999 (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 1999:25), στο πλαίσιο εγκαθίδρυσης του Συμφώνου Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και ενισχύθηκε σταδιακά τα επόμενα χρόνια. Σύντομα, η ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων κατέστη βασικό στοιχείο για την επίτευξη της σταθερότητας, της συνεργασίας και της ευημερίας στην περιοχή τόσο για τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων όσο και για τη διεθνή κοινότητα (Meurs και Yannis, 2002:8).

Η ΕΕ κινήθηκε λοιπόν σταδιακά στην κατεύθυνση της μελλοντικής διεύρυνσης στα Δυτικά Βαλκάνια και θεσμοθέτησε πολιτικές προσέγγισης, όπως η Διαδικασία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα συντάχθηκε με τις ευρωπαϊκές θέσεις για τα Δυτικά Βαλκάνια και έπαιξε ενεργό ρόλο στη στήριξη της ευρωπαϊκής τους προοπτικής. Από το τέλος της δεκαετίας του 1990 και ιδιαίτερα μετά τον πόλεμο του Κοσόβου, η ένταξη των Βαλκανίων στην ΕΕ θεωρήθηκε κορυφαία προτεραιότητα για την ελληνική εξωτερική πολιτική, καθώς θα συνέβαλλε σημαντικά στη σταθερότητα, τη δημοκρατία και την ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς στην περιοχή (Huliaras και Tsardanidis, 2006:477).

Εξάλλου, η αξιοποίηση της συμμετοχής στην ΕΕ και η διεύρυνση στα Δυτικά Βαλκάνια είχαν πλέον αρχίσει να θεωρούνται στο πλαίσιο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ως μέσα που θα ευνοούσαν τα εθνικά συμφέροντα. Αυτή η σταδιακή αλλαγή πολιτικής ξεκίνησε από το 1996 και έπειτα, εντός της ευρύτερης πολιτικής του «εκσυγχρονισμού» και της σύγκλισης με την ΕΕ που προωθούνταν στο εσωτερικό με Πρωθυπουργό τον Κ. Σημίτη (Armakolas και Triantafyllou, 2017:6-7). Στο πλαίσιο λοιπόν του λεγόμενου «εξευρωπαϊσμού», η συμμετοχή στην ΕΕ άρχισε να αξιοποιείται ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής, ενώ η προώθηση της ευρωπαϊκής προοπτικής των γειτονικών χωρών της Ελλάδας (Τουρκία και χώρες Βαλκανίων) θεωρήθηκε πως θα συνέβαλλε στην εξομάλυνση των διμερών σχέσεων (Triantaphyllou, 2005:332). Συγκεκριμένα, τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα, τα οποία θα προωθούνταν με την ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων, ήταν πολιτικής και οικονομικής φύσης. Αρχικά, ήταν προς το συμφέρον της Ελλάδας να γειτνιάζει με μία περιοχή σταθερότητας και ειρήνης, στην οποία μάλιστα η ελληνική οικονομική δραστηριότητα θα μπορούσε περαιτέρω να επεκταθεί (Βαλντέν, 2003:458). Εξάλλου, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ελληνικές επιχειρήσεις δραστηριοποιούνταν ενεργά στο βαλκανικό χώρο, ο οποίος εξελισσόταν σε περιοχή μείζονος ελληνικού οικονομικού ενδιαφέροντος. Ακόμη, η διαδικασία ένταξης των Βαλκανίων στην ΕΕ θεωρούνταν πως θα δημιουργούσε ένα ευνοϊκό για την Ελλάδα πλαίσιο, ώστε να επιλύσει διμερείς διαφορές με γειτονικές βαλκανικές χώρες (Βαλντέν, 2003:458), λαμβάνοντας υπόψιν πως οι χώρες αυτές θα όφειλαν κατά την ενταξιακή διαδικασία να εκπληρώσουν τα κριτήρια ένταξης, συμπεριλαμβανομένης της διατήρησης σχέσεων καλής γειτονίας, και την εκάστοτε αιρεσιμότητα.

Για τους παραπάνω λόγους, η Ελλάδα εξελίχθηκε σε σημαντικό υποστηρικτή της ένταξης των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ και ανέλαβε ενεργό ρόλο, φιλοδοξώντας να λειτουργήσει ως διαμεσολαβητής μεταξύ τους. Η πολιτική αυτή εδραιώθηκε ιδιαίτερα μετά το 2000, με απόγειο τη Διάσκεψη Κορυφής ΕΕ-Δυτικών Βαλκανίων στη Θεσσαλονίκη το 2003 κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Προεδρίας του Συμβουλίου της ΕΕ (Armakolas και Triantafyllou, 2017:5).

Η Διάσκεψη Κορυφής ΕΕ-Δυτικών Βαλκανίων στη Θεσσαλονίκη το 2003 αποτελεί σημαντικό σταθμό τόσο για την ευρωπαϊκή πορεία των Δυτικών Βαλκανίων όσο και για το ρόλο της Ελλάδας στην προώθησή της. Στη Διάσκεψη, στην οποία συμμετείχαν οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων των κρατών-μελών της ΕΕ και των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων, όχι μόνο επιβεβαιώθηκε η ευρωπαϊκή προοπτική των χωρών καθώς η ΕΕ δήλωσε ρητά πως «το μέλλον των Βαλκανίων είναι εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (EU-Western Balkans Summit, 2003:παρ.2), αλλά και ενισχύθηκε σημαντικά η Διαδικασία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης (ΔΣΣ) (Koktsidis κ.α., 2014:9). Συγκεκριμένα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Θεσσαλονίκης υιοθέτησε το «Θεματολόγιο της Θεσσαλονίκης για τα Δυτικά Βαλκάνια: Πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση», το οποίο θεωρήθηκε «ένα νέο σημαντικό βήμα στην προνομιστική σχέση μεταξύ ΕΕ και Δυτικών Βαλκανίων» (EU-Western Balkans Summit, 2003:παρ.3) και αποτελεί από τότε το «θεσμικό πλαίσιο που καθορίζει το περιεχόμενο της Ευρωπαϊκής πορείας για τα κράτη στην περιοχή» (Koktsidis κ.α., 2014:9). Με βάση το Θεματολόγιο της Θεσσαλονίκης, η ΔΣΣ θα εξακολουθούσε να αποτελεί το «γενικό πλαίσιο για την ευρωπαϊκή πορεία των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων, μέχρι τη μελλοντική τους προσχώρηση στην ΕΕ», αλλά θα εμπλουτιζόταν «από την εμπειρία της διαδικασίας της διεύρυνσης» (Συμβούλιο της ΕΕ, 2003:12). Τα μέσα ενίσχυσης της ΔΣΣ ήταν η δημιουργία ενός υψηλού επιπέδου Φόρουμ ΕΕ-Δυτικών Βαλκανίων, η σύναψη Ευρωπαϊκών Εταιρικών Σχέσεων για κάθε χώρα της ΔΣΣ, η ενθάρρυνση της κοινοβουλευτικής συνεργασίας, το άνοιγμα κοινοτικών προγραμμάτων και η ενίσχυση της κοινοτικής χρηματοδοτικής υποστήριξης (Συμβούλιο της ΕΕ, 2003:12-15). Η αναβάθμιση της ΔΣΣ κρίνεται ως η σημαντικότερη συμβολή της Ελληνικής Προεδρίας το 2003 (Koktsidis κ.α., 2014:10).

Συνεπώς, η πρωτοβουλία της Ελληνικής Προεδρίας του 2003 για τη Διάσκεψη Κορυφής ΕΕ-Δυτικών Βαλκανίων και το Θεματολόγιο της Θεσσαλονίκης ενίσχυσε το ρόλο και το κύρος της Ελλάδας ως συνδετικού κρίκου μεταξύ ΕΕ και Δυτικών Βαλκανίων και έδειξε

ευρύτερα «το νέο ρόλο που η χώρα ήθελε να διαδραματίσει στη Νοτιοανατολική Ευρώπη» (Koktsidis κ.α., 2014:10).

2.2.2. Η ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων και η ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, η Ελλάδα ως το μοναδικό, για αρκετά χρόνια, κράτος της ΝΑ Ευρώπης που ήταν μέλος της ΕΕ (και της Ευρωζώνης) και του ΝΑΤΟ προσπάθησε να αναλάβει ρόλο διαμεσολαβητή μεταξύ Δυτικών Βαλκανίων και ΕΕ και να αποτελέσει φορέα εξευρωπαϊσμού. Παρ' ότι η υποστήριξη της πλήρους ενσωμάτωσης των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ αποτελεί διαχρονικά μία σταθερή θέση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, η οικονομική κρίση με τη συνακόλουθη αλλαγή των ελληνικών προτεραιοτήτων και την αποδυνάμωση του κύρους και ρόλου της Ελλάδας στην ΕΕ και στα Βαλκάνια οδήγησε, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, στην αμφισβήτηση του κατά πόσο η Ελλάδα μπορεί να προωθήσει ενεργά την ευρωπαϊκή πορεία των Δυτικών Βαλκανίων.

Αρχικά, η οικονομική κρίση επηρέασε τις προτεραιότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, με αποτέλεσμα η διεύρυνση στα Δυτικά Βαλκάνια να μην αποτελέσει τελικά μία από τις προτεραιότητες της Ελληνικής Προεδρίας του Συμβουλίου της ΕΕ το 2014 παρά τις αρχικές προθέσεις. Η συνέχιση της πολιτικής της Θεσσαλονίκης του 2003 προωθήθηκε αρχικά ενεργά από τις ελληνικές κυβερνήσεις, ήδη από το 2007 από την κυβέρνηση Καραμανλή με το πλαίσιο «Θεσσαλονίκη II» και στη συνέχεια από την κυβέρνηση Παπανδρέου το 2009 με την «Ατζέντα 2014» (Panagiotou και Valvis, 2014:34). Η «Ατζέντα 2014» αρχικά είχε το φιλόδοξο στόχο της ένταξης των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ μέχρι το 2014 (Koktsidis κ.α., 2014:14). Ωστόσο στη συνέχεια, στόχος ήταν να συμφωνηθεί συγκεκριμένη ημερομηνία ένταξης για τις χώρες που θα είναι έτοιμες, στο πλαίσιο μίας νέας Διάσκεψης Κορυφής ΕΕ-Δυτικών Βαλκανίων («Θεσσαλονίκη II») κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Προεδρίας το 2014 (Υπουργείο Εξωτερικών, 2011β). Παρ' όλα αυτά, η όξυνση της οικονομικής κρίσης σε Ελλάδα και Ευρωζώνη μετατόπισε τις προτεραιότητες της Ελληνικής Προεδρίας σε πιο κρίσιμα, ιδιαίτερα για τον Ευρωπαϊκό Νότο, ζητήματα, όπως η οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική συνοχή, η διακυβέρνηση της Ευρωζώνης και η μετανάστευση, ενώ η διεύρυνση στα Δυτικά Βαλκάνια δεν αποτέλεσε τελικά μία από τις βασικές προτεραιότητες της

Ελληνικής Προεδρίας (Koktsidis κ.α., 2014:14). Αντί της Διάσκεψης Κορυφής ΕΕ-Δυτικών Βαλκανίων, διοργανώθηκε Διάσκεψη Υπουργών Εξωτερικών των κρατών-μελών της ΕΕ και των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων το Μάιο του 2014, στην οποία επανεπιβεβαιώθηκε η δέσμευση της ΕΕ για το ευρωπαϊκό μέλλον της περιοχής, ενώ έμφαση δόθηκε στην ανάπτυξη της διασυνδεσιμότητας στους τομείς της ενέργειας και των μεταφορών (Υπουργείο Εξωτερικών, 2014α). Επίσης, λίγους μήνες πριν ο Υπουργός Εξωτερικών Ε. Βενιζέλος είχε επισκεφτεί στο πλαίσιο της Ελληνικής Προεδρίας τις πρωτεύουσες των κρατών των Δυτικών Βαλκανίων (Υπουργείο Εξωτερικών, 2014β). Παρά τις πρωτοβουλίες αυτές που είχαν σκοπό να υπενθυμίσουν το συνεχιζόμενο ελληνικό ενδιαφέρον για την ευρωπαϊκή πορεία των Δυτικών Βαλκανίων, η εγκατάλειψη της «Ατζέντας 2014» έδειξε πως οι οικονομικές προκλήσεις και η αποδυνάμωση της Ελλάδας εντός ΕΕ απομάκρυναν τα Βαλκάνια από τις άμεσες προτεραιότητές της και αποδυνάμωσαν το ρόλο της ως ενός σημαντικού συνδετικού κρίκου μεταξύ ΕΕ και Δυτικών Βαλκανίων.

Η εξέλιξη αυτή είχε αρνητικές συνέπειες και για τα Δυτικά Βαλκάνια και την ευρωπαϊκή τους προοπτική, καθώς η Ελλάδα, ένας σημαντικός υποστηρικτής της διεύρυνσης, δε μπορούσε πλέον να παίζει ενεργό ρόλο στην προώθησή της (Panagiotou, 2013:100). Επιπλέον, το περιβάλλον στην ΕΕ ήταν πλέον αρκετά αρνητικό απέναντι στην προοπτική αυτή, λόγω της κόπωσης από τη διεύρυνση, η οποία είχε εμφανιστεί πριν το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης αλλά επιτάθηκε περισσότερο λόγω αυτής (O'Brennan, 2013). Σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της κόπωσης από τη διεύρυνση στην ΕΕ, εκτός από την ενασχόληση με τα επιτακτικά εσωτερικά της θέματα, έπαιξε και το γεγονός πως η ελληνική οικονομική κρίση συνέτεινε στην αρνητική εικόνα των Βαλκανίων ως μίας ασταθούς περιοχής με πλήθος προβλημάτων (Panagiotou, 2013:99-100). Ακόμη, η ελληνική οικονομική κρίση υπονόμωσε για τις χώρες της περιοχής το αφήγημα της σύγκλισης με την ΕΕ και έδειξε τους κινδύνους του εξευρωπαϊσμού (Bechev, 2012:6). Ενώ η Ελλάδα στην εποχή της οικονομικής ευρωστίας αποτελούσε ένα θετικό και επιτυχημένο παράδειγμα ανάπτυξης και σύγκλισης με την ΕΕ για τις γειτονικές της χώρες (Bechev, 2012: 6), με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης η εικόνα αυτή, την οποία η Ελλάδα προωθούσε για τον εαυτό της, ανατράπηκε. Αν σε αυτά προστεθεί και η αρνητική επίδραση της ελληνικής οικονομικής κρίσης στις οικονομίες αρκετών από τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, λόγω της μεγάλης οικονομικής αλληλεπίδρασης, και στην ικανότητά τους για μεταρρυθμίσεις (Panagiotou, 2013), τότε διαπιστώνεται πως η εικόνα

της Ελλάδας ως χώρας ικανής να προωθήσει τον εξευρωπαϊσμό των Δυτικών Βαλκανίων δέχθηκε σημαντικό πλήγμα και στα Βαλκάνια.

Πέρα όμως από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης, ερωτηματικά για το ρόλο της Ελλάδας στην προώθηση της ευρωπαϊκής πορείας των Δυτικών Βαλκανίων δημιούργησαν τα προβλήματα στις διμερείς σχέσεις με χώρες της περιοχής. Αρχικά, ως προς τη Βόρεια Μακεδονία, όπως επισημαίνει ο Tziampiris (2012), η εξέλιξη των διμερών σχέσεων με την Ελλάδα έχει υπάρξει καθοριστικός παράγοντας για την ευρωπαϊκή και ευρω-ατλαντική της προοπτική. Η σταθερή, παρά την αλλαγή των ελληνικών κυβερνήσεων, θέση της Ελλάδας για επίλυση του ζητήματος της ονομασίας πριν την ένταξη της Βόρειας Μακεδονίας σε ΕΕ και ΝΑΤΟ οδήγησε στη μη ένταξή της στο ΝΑΤΟ και στη μη έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την ΕΕ, μέχρις ότου το ζήτημα επιλύθηκε με τη Συμφωνία των Πρεσπών το 2018. Συγκεκριμένα, παρ' ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε από το 2009 και έπειτα την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με τη Βόρεια Μακεδονία, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και το Συμβούλιο αποδέχονταν, ως διακυβερνητικοί θεσμοί, τη θέση της Ελλάδας για εξεύρεση αμοιβαία αποδεκτής λύσης πριν την έναρξη της διαδικασίας, στο πλαίσιο των σχέσεων καλής γειτονίας (Tziampiris, 2012:163). Η σημασία της εξομάλυνσης των διμερών σχέσεων με την Ελλάδα για την ευρωπαϊκή και ευρω-ατλαντική πορεία της γειτονικής χώρας φάνηκε από το γεγονός πως μετά τη Συμφωνία των Πρεσπών το 2018 και τη θέση σε ισχύ το 2019, το 2020 η Βόρεια Μακεδονία εντάχθηκε στο ΝΑΤΟ και ξεκίνησε ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την ΕΕ. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί πως ενώ το 2019 η Ελλάδα δεν είχε πλέον διαφωνία, άλλες χώρες της ΕΕ (Γαλλία, Ολλανδία, Δανία) δε συμφώνησαν στην έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με Βόρεια Μακεδονία και Αλβανία (Καθημερινή, 2019), γεγονός που δείχνει το ευρύτερα αρνητικό κλίμα απέναντι στη διεύρυνση. Επιπλέον, προβλήματα στις διμερείς σχέσεις με την Αλβανία αλλά και με το Κόσοβο προσέθεσαν στην αμφιβολία για το θετικό ρόλο της Ελλάδας στη διεύρυνση στα Δυτικά Βαλκάνια, συνθέτοντας τη, σύμφωνα με τους Armakolas και Triantafyllou (2017), «διφορούμενη» στάση της Ελλάδας απέναντι στη διεύρυνση. Ενώ η Ελλάδα είναι σταθερά υποστηρικτική ως προς την ένταξη της Αλβανίας στην ΕΕ και η Αλβανία έλαβε καθεστώς υποψήφιας χώρας το 2014 στο τέλος της Ελληνικής Προεδρίας με την υποστήριξη της Ελλάδας (Koktsidis κ.α., 2014:48), η ύπαρξη αρκετών ανοιχτών διμερών ζητημάτων περιπλέκει τις διμερείς σχέσεις και πιθανώς να επηρεάσει την ενταξιακή διαδικασία της Αλβανίας στο μέλλον. Ειδικά, η προστασία των δικαιωμάτων

της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία είναι ένα ζήτημα, το οποίο η Ελλάδα εντάσσει στο ευρύτερο πλαίσιο του σεβασμού των ευρωπαϊκών κανόνων και αρχών (Armakolas και Triantafyllou, 2017:11) και ως εκ τούτου συνδέει με την ευρωπαϊκή πορεία της Αλβανίας. Και άλλα όμως ζητήματα, όσο παραμένουν εκκρεμή, δύνανται να επηρεάσουν την ενταξιακή διαδικασία στο μέλλον, εντασσόμενα για παράδειγμα στο πλαίσιο των σχέσεων καλής γειτονίας. Τέλος, ο ρόλος της Ελλάδας απέναντι στην προοπτική της διεύρυνσης περιπλέκεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός πως είναι ένα από τα πέντε κράτη-μέλη της ΕΕ που δεν έχουν αναγνωρίσει την ανεξαρτησία του Κοσόβου, αν και υποστηρίζει την ευρωπαϊκή του προοπτική ως μέρους της περιοχής, στη βάση του διαλόγου του με τη Σερβία (Υπουργείο Εξωτερικών, χ.χ.-β).

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω παραγόντων, ενδεικτικό της μειωμένης πλέον βαρύτητας της Ελλάδας στις σχέσεις ΕΕ και Δυτικών Βαλκανίων αποτελεί η μη πρόσκληση της χώρας (μέχρι το 2018) στη «Διαδικασία του Βερολίνου». Η Διαδικασία του Βερολίνου, παρ' ότι εκτός του πλαισίου της ΕΕ για τη διεύρυνση, εγκαινιάστηκε το 2014 με στόχο να ανανεώσει τη δυναμική της ευρωπαϊκής πορείας των Δυτικών Βαλκανίων, με τη συμμετοχή κρατών-μελών της ΕΕ και των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων εκτός ΕΕ (Marciasq, 2017:5). Ωστόσο, το 2014 και το 2015 η Ελλάδα δεν προσκλήθηκε στις Διασκέψεις στο Βερολίνο και τη Βιέννη, το 2016 και 2017 συμμετείχε με καθεστώς παρατηρητή, ενώ επίσημη πρόσκληση συμμετοχής έλαβε τελικά το 2018, αφού πλέον είχε υπογραφεί η Συμφωνία των Πρεσπών και γίνονταν προσπάθειες εξομάλυνσης των σχέσεων με την Αλβανία (Νέδος, 2018β).

Τέλος, η διαχείριση της προσφυγικής κρίσης την περίοδο 2015-2016 αποτελεί ένα ακόμη ενδεικτικό στοιχείο της αποδυνάμωσης της Ελλάδας διεθνώς και ειδικότερα στα Βαλκάνια, εν μέσω οικονομικής κρίσης. Η αυξημένη ροή προσφύγων και μεταναστών το 2015 με σημείο εισόδου την Ελλάδα προς την Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη διαμέσου του «βαλκανικού διαδρόμου» είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή οχύρωση των συνόρων χωρών της Κεντρικής Ευρώπης και των Δυτικών Βαλκανίων και τελικά το οριστικό κλείσιμό τους (Zaragoza-Cristiani, 2017:9-10). Το κλείσιμο του βαλκανικού διαδρόμου και συνακόλουθα των βορείων συνόρων της Ελλάδας με τη Βόρεια Μακεδονία, που είχε ως αποτέλεσμα τον εγκλωβισμό χιλιάδων προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα, αποφασίστηκε στη Διάσκεψη των Δυτικών Βαλκανίων που συγκάλεσε η Αυστρία το Φεβρουάριο του 2016 (Το Βήμα, 2016α). Παρ' ότι η διαχείριση του ζητήματος αφορούσε άμεσα την Ελλάδα με σοβαρές συνέπειες για τη χώρα, η Ελλάδα, κατηγορούμενη για

έλλειψη συνεργασίας στη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης, δεν προσκλήθηκε στη Διάσκεψη από την Αυστρία (Το Βήμα, 2016β). Παρ' ότι μέλος της ΕΕ, η Ελλάδα είχε βρεθεί πλέον απομονωμένη από σημαντικές περιφερειακές εξελίξεις στα Βαλκάνια.

2.3. Συμπεράσματα

Η ενίσχυση της βαλκανικής περιφερειακής συνεργασίας και η στήριξη της ευρωπαϊκής προοπτικής των Δυτικών Βαλκανίων αποτέλεσαν σταδιακά από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 κεντρικά στοιχεία της πολιτικής της Ελλάδας για τα Βαλκάνια, καθώς μάλιστα οι δύο αυτές προτεραιότητες για την περιοχή αλληλοσυνδέονται. Αφενός η περιφερειακή συνεργασία των βαλκανικών χωρών έχει στόχο μεταξύ άλλων να προωθήσει την ένταξη των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ και αφετέρου η ΕΕ θέτει την περιφερειακή συνεργασία ως προαπαιτούμενο για την ευρωπαϊκή τους πορεία.

Με βάση την εξέταση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς τη βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και την ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων, διαπιστώνεται πως η Ελλάδα έχει διαχρονικά μία σταθερή υποστηρικτική στάση, επομένως η περίοδος της οικονομικής κρίσης δεν επηρέασε τις επίσημες ελληνικές θέσεις επί αυτών. Ωστόσο, η οικονομική κρίση είχε επίδραση στις δυνατότητες της Ελλάδας να αναλάβει ενεργό ρόλο σε αυτές τις διαδικασίες, όπως επιδίωξε στο παρελθόν, στο ρόλο της σε περιφερειακές εξελίξεις, καθώς και στις προτεραιότητες της εξωτερικής της πολιτικής. Ως προς την περιφερειακή συνεργασία, δόθηκε λοιπόν την περίοδο της οικονομικής κρίσης ιδιαίτερη έμφαση στην έναρξη πιο ολιγομελών σχημάτων περιφερειακής συνεργασίας με συγκεκριμένες χώρες, τα οποία θα μπορούσαν να έχουν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα. Ως προς το ρόλο της Ελλάδας στην προώθηση της ευρωπαϊκής προοπτικής των Δυτικών Βαλκανίων, η επίδραση της κρίσης είναι φανερή σε πολλά επίπεδα, καθώς και οι ελληνικές προτεραιότητες μετατοπίστηκαν από τα Βαλκάνια, όπως φάνηκε από την εγκατάλειψη της «Ατζέντας 2014», αλλά και το κύρος της χώρας και η εικόνα της ως επιτυχές παράδειγμα για τις βαλκανικές χώρες υπονομεύτηκε. Τέλος, η επιλογή της Ελλάδας να αξιοποιεί τη συμμετοχή της στην ΕΕ και την ενταξιακή διαδικασία γειτονικών της χωρών, ώστε να επιτύχει διευθέτηση των ανοιχτών διμερών ζητημάτων, παρέμεινε σταθερή και κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

Κεφάλαιο 3^ο. Η ελληνική οικονομική παρουσία στα Δυτικά Βαλκάνια

Έχοντας εξετάσει στα δύο προηγούμενα κεφάλαια την πολιτική πτυχή των σχέσεων της Ελλάδας με τα Δυτικά Βαλκάνια, θα εξεταστεί στη συνέχεια η οικονομική τους πτυχή, η οποία είναι ιδιαίτερης σημασίας για τη διερεύνηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Δυτικά Βαλκάνια αλλά και τη διερεύνηση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης σε αυτή.

3.1. Η ελληνική οικονομική παρουσία στα Δυτικά Βαλκάνια την περίοδο 1996-2008

3.1.1. Η ενίσχυση της οικονομικής διπλωματίας

Η μετάβαση των πρώην σοσιαλιστικών βαλκανικών χωρών στην οικονομία της αγοράς στις αρχές της δεκαετίας του 1990 δημιούργησε νέες ευκαιρίες για την Ελλάδα στο οικονομικό πεδίο. Κατά τα πρώτα χρόνια της μετάβασης, ο ελληνικός ιδιωτικός τομέας βρέθηκε διεθνώς με συγκριτικό πλεονέκτημα ως προς την πρόσβαση στις νέες αγορές λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας, των πολιτισμικών δεσμών αλλά και της επικρατούσας αστάθειας η οποία απέτρεπε ξένους επενδυτές να δραστηριοποιηθούν στην περιοχή (Monastiriotis και Tsamis, 2008:12). Έτσι, η ελληνική οικονομική παρουσία επεκτάθηκε στην περιοχή με αύξηση των εξαγωγών και των επενδύσεων, χωρίς ωστόσο ακόμη το συντονισμό δημόσιου και ιδιωτικού τομέα (Τσαρδανίδης, 2018:285). Μάλιστα, «οι οικονομικές σχέσεις υποτάσσονταν σε μεγάλο βαθμό στις προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής», όπως φαίνεται χαρακτηριστικά από την επιβολή εμπάργκο το 1994 στη Βόρεια Μακεδονία (Monastiriotis και Tsamis, 2008:11).

Ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 το ελληνικό κράτος ανέλαβε ενεργό ρόλο στην προώθηση των οικονομικών σχέσεων της Ελλάδας με τις βαλκανικές χώρες. Η ελληνική εξωτερική πολιτική προς τα Βαλκάνια στράφηκε από μία αμιγώς πολιτική σε μία πολιτικο-οικονομική προσέγγιση (Tsardanidis και Karafotakis, 2000), με την προώθηση τόσο των πολιτικών όσο και των οικονομικών συμφερόντων της χώρας (Τσαρδανίδης, 2018:300). Η οικονομική διπλωματία κατέστη λοιπόν ένα σημαντικό στοιχείο της εξωτερικής πολιτικής προς τα Βαλκάνια, με στόχο την αύξηση της ελληνικής επιρροής. Σύμφωνα με τον Τσαρδανίδη (2016:333), η οικονομική διπλωματία αναφέρεται αφενός στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής με τη χρήση οικονομικών μέσων για την επίτευξη πολιτικών στόχων και αφετέρου στη χρήση διπλωματικών μέσων για

την προώθηση και επίτευξη οικονομικών στόχων, οι οποίοι έμμεσα μπορούν να εντάσσονται στη γενικότερη εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Στο πλαίσιο λοιπόν της οικονομικής διπλωματίας, αφενός η παροχή αναπτυξιακής βοήθειας προς τα Βαλκάνια, με βασικό όχημα το Ελληνικό Σχέδιο Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ), και αφετέρου οι ελληνικές Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ) και το εξωτερικό εμπόριο θεωρήθηκαν σημαντικά μέσα για την αύξηση της ελληνικής επιρροής και ισχύος στην περιοχή (Τσαρδανίδης, 2018:296).

3.1.2. Το Ελληνικό Σχέδιο Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ)

Μία από τις κατευθύνσεις της ελληνικής οικονομικής διπλωματίας προς τα Βαλκάνια ήταν η παροχή αναπτυξιακής βοήθειας, με στόχο την οικονομική ανασυγκρότηση της περιοχής αλλά και την υποστήριξη της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας. Η εκπόνηση του ΕΣΟΑΒ ήταν η προσπάθεια συγκρότησης ενός ενιαίου σχεδίου για την ελληνική αναπτυξιακή βοήθεια στα Βαλκάνια και προώθησης μίας «ολοκληρωμένης αναπτυξιακής πολιτικής» στην περιοχή (Υπουργείο Εξωτερικών, 2011γ). Επιπλέον, στην εκπόνησή του ώθησαν λόγοι όπως η προώθηση της σταθερότητας, η μείωση των μεταναστευτικών ρευμάτων, η καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, η συμμετοχή των ελληνικών επιχειρήσεων και κατ' επέκταση η ενίσχυση της ελληνικής οικονομίας, η ανάπτυξη δημοκρατικών θεσμών και η προώθηση της θετικής εικόνας της Ελλάδας (Τσαρδανίδης και Χουλιάρης, 2007:183-186).

Το ΕΣΟΑΒ εκπονήθηκε αρχικά το 1999 από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, προέβλεπε πόρους ύψους 528,25 εκατ. ευρώ και αφορούσε την περίοδο 2001-2005 (Τσαρδανίδης και Χουλιάρης, 2007:182). Λόγω γραφειοκρατικής διαμάχης μεταξύ του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και του Υπουργείου Εξωτερικών σχετικά με τη διαχείριση του ΕΣΟΑΒ και τις αρμοδιότητες για την οικονομική διπλωματία, η εφαρμογή του καθυστέρησε (Τσαρδανίδης και Χουλιάρης, 2007:195). Τελικά το Σχέδιο ψηφίστηκε το 2002 με το Νόμο 2996/2002. Αφορούσε πλέον την περίοδο 2002-2006, οι πόροι του ανέρχονταν σε 550 εκατ. ευρώ και η κατανομή στις χώρες των Βαλκανίων ήταν οι εξής:

Αλβανία	49.890.000,00
Βόρεια Μακεδονία	74.840.000,00
Βοσνία και Ερζεγοβίνη	19.530.000,00
Βουλγαρία	54.290.000,00
Μαυροβούνιο	17.500.000,00
Ρουμανία	70.430.000,00
Σερβία	232.500.000,00
Κοσσυφοπέδιο	15.000.000,00
Σύνολο	533.980.000,00

Πίνακας 1. Κατανομή πόρων του ΕΣΟΑΒ. Πηγή: Υπουργείο Εξωτερικών, 2011γ.

Από τους συνολικούς πόρους, το 79% αφορούσε σε δημόσιες επενδύσεις, το 20% στη συγχρηματοδότηση ιδιωτικών παραγωγικών επενδύσεων και το 1% σε μικρά έργα με τοπική επίδραση (Τσαρδανίδης και Χουλιάρης, 2007:196-200).

Οι στόχοι του ΕΣΟΑΒ ήταν ο εκσυγχρονισμός των υποδομών, η προώθηση παραγωγικών επενδύσεων, η στήριξη των δημοκρατικών θεσμών, η ενίσχυση του κοινωνικού κράτους και η κατάρτιση του εργατικού και επιστημονικού δυναμικού (Υπουργείο Εξωτερικών, 2011γ). Αναφορικά με τις υποδομές, έμφαση δόθηκε στους τομείς της ενέργειας και των μεταφορών (Τσαρδανίδης και Χουλιάρης, 2007:199).

Ωστόσο, η υλοποίηση του ΕΣΟΑΒ συνάντησε πολλές δυσκολίες και τα αποτελέσματα δεν ήταν τα αναμενόμενα. Η υλοποίησή του ξεκίνησε στην ουσία μετά το 2004 (Panagiotou και Valvis, 2014:59), καθώς για τη διετία 2002-2004 οι εγκρίσεις για δημόσια έργα, τα οποία αφορούσαν το κύριο μέρος του ΕΣΟΑΒ, ανέρχονταν μόνο σε 5,5 εκατ. ευρώ, δηλαδή 1,3% του συνόλου (Τσαρδανίδης και Χουλιάρης, 2007:211). Το 2006 οι δεσμεύσεις για τα δημόσια έργα αυξήθηκαν, ανερχόμενες στο 54,2% της προβλεπόμενης δαπάνης του ΕΣΟΑΒ (222,2 εκατ. ευρώ), ωστόσο η απορροφητικότητα παρέμεινε χαμηλή στο 10% (Τσαρδανίδης και Χουλιάρης, 2007:211). Συνολικά για δημόσια και ιδιωτικά έργα είχαν δεσμευτεί το 2006 268,2 εκατ. ευρώ έναντι 35,6 εκατ. ευρώ το 2004 (Ναυτεμπορική, 2006). Αναφορικά με τα μικρά έργα, η εξέλιξή τους ήταν καλύτερη, καθώς μέχρι το 2006 είχαν απορροφητικότητα 42% (Τσαρδανίδης και Χουλιάρης, 2007:212). Δεδομένων των καθυστερήσεων στην υλοποίηση του ΕΣΟΑΒ, κρίθηκε απαραίτητη η παράταση του προγράμματος για την περίοδο 2007-2011, ώστε να απορροφηθούν οι προβλεπόμενοι πόροι από τις λήπτριες χώρες (Panagiotou και Valvis,

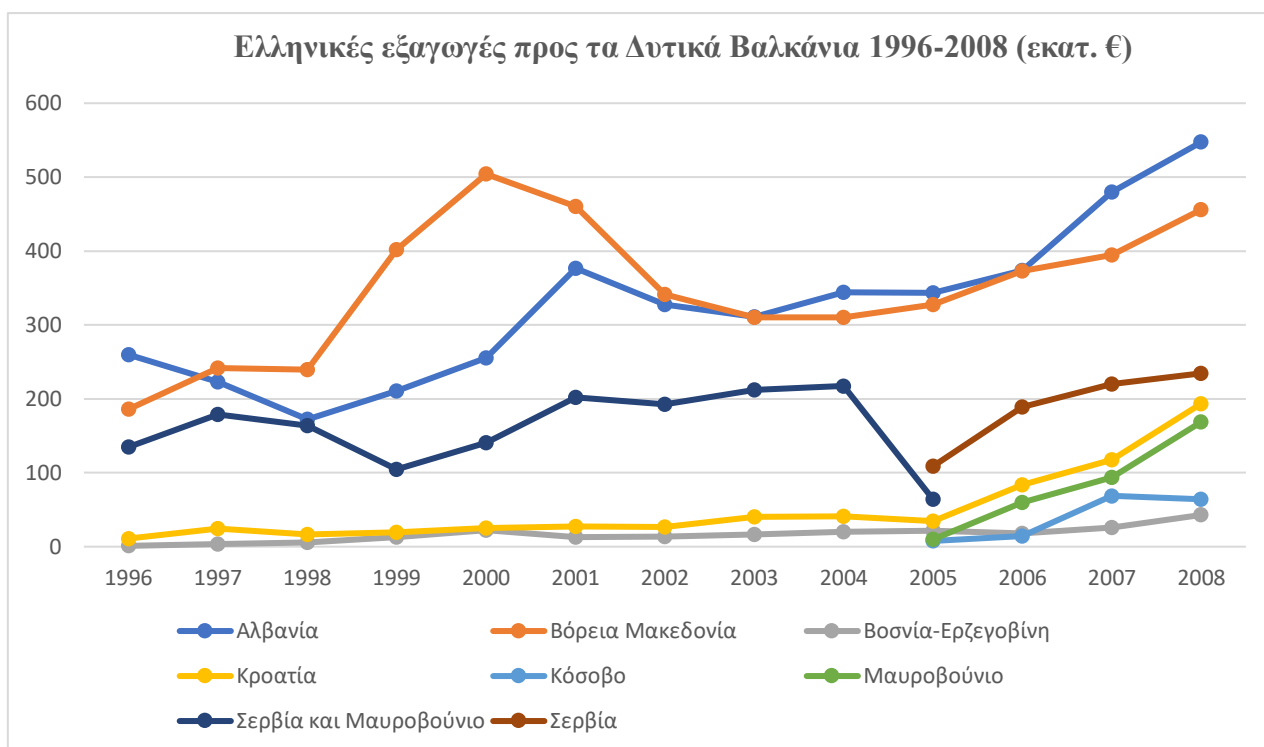
2014:59). Οι λόγοι για τους οποίους η επιτυχής υλοποίηση του ΕΣΟΑΒ συνάντησε δυσκολίες εντοπίζονται, σύμφωνα με τους Τσαρδανίδη και Χουλιάρη (2007:179-212), στον γραφειοκρατικό ανταγωνισμό και ελλιπή συντονισμό μεταξύ Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και Υπουργείου Εξωτερικών, στην έλλειψη δημοσιονομικών πόρων, στην απουσία τεχνογνωσίας για τη διαχείριση και παρακολούθηση του προγράμματος, στην έλλειψη συγκροτημένων αναπτυξιακών προγραμμάτων και προτεραιοτήτων στις επωφελούμενες χώρες και τέλος σε διοικητικές δυσλειτουργίες εκατέρωθεν. Συνολικά, η χαμηλή αποτελεσματικότητα του ΕΣΟΑΒ είχε ως αποτέλεσμα μάλλον αρνητικές συνέπειες για την ελληνική εξωτερική πολιτική λόγω του χάσματος ανάμεσα στις εξαγγελίες και την πραγματικότητα.

3.1.3. Οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Δυτικών Βαλκανίων την περίοδο 1996-2008

Η ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Δυτικών Βαλκανίων και ειδικότερα η αύξηση των ελληνικών εξαγωγών υπήρξε βασικό στοιχείο της οικονομικής διπλωματίας στην περιοχή. Για τη διερεύνηση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Δυτικών Βαλκανίων την περίοδο 1996-2008, έχουν χρησιμοποιηθεί στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), αφενός για την περίοδο 1996-2003 όπως παρατίθενται από τους Panagiotou και Valvis (2014), αφετέρου για την περίοδο 2004-2008 από την ιστοσελίδα της ΕΛΣΤΑΤ.

Ελληνικές εξαγωγές προς τα Δυτικά Βαλκάνια 1996-2008 (εκατ. €)								
	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κροατία	Κόσοβο	Μαυροβούνιο	Σερβία και Μαυροβούνιο	Σερβία
1996	259,43	186,06	1,09	11			134,73	
1997	222,98	241,72	3,7	24,25			179,24	
1998	172,21	239,38	5,59	16,6			164,05	
1999	210,77	402	12,55	19,46			104,41	
2000	255,68	504,11	22,25	25,27			140,65	
2001	376,36	460,7	13,26	27,48			201,71	
2002	327,26	341,6	13,89	26,91			192,74	
2003	310,87	310,22	16,65	40,06			211,82	
2004	343,96	310,27	19,91	40,99			217,48	
2005	343,52	327,22	21,27	34,89	7,75	9,85	64,1	108,86
2006	373,63	373,33	18,3	83,74	14,45	59,99		188,72
2007	479,64	395,02	26,23	117,73	68,79	93,83		219,98
2008	547,36	456,25	42,88	193,47	64,21	168,69		234,54

Πίνακας 2. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ)

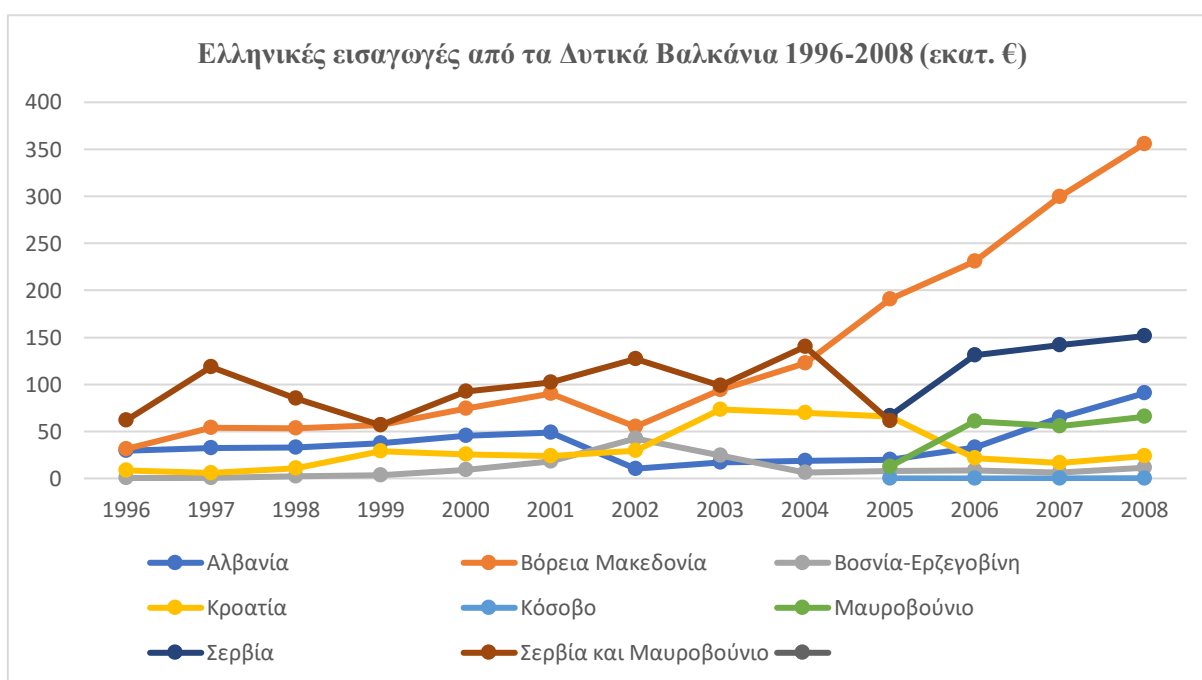

Διάγραμμα 1. Βάσει στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ

Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 2 και το Διάγραμμα 1, οι ελληνικές εξαγωγές στις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων ακολουθούν μία γενικά αυξητική τάση. Η Αλβανία και η Βόρεια Μακεδονία αποτελούν τους πιο σημαντικούς προορισμούς για τις ελληνικές εξαγωγές, οι οποίες έχουν ανοδική πορεία. Η πτώση των εξαγωγών το 1997-8 για την Αλβανία και το 2001 για τη Βόρεια Μακεδονία οφείλονται στις εσωτερικές κρίσεις των δύο κρατών. Μάλιστα, το 2000 «οι ελληνικές εξαγωγές προς την Αλβανία αποτελούσαν το 34% των συνολικών εισαγωγών της Αλβανίας από τα κράτη-μέλη της ΕΕ» και για τη Βόρεια Μακεδονία αποτελούσαν το 38% (Βαγιονής, Καφούρης και Παναγιώτου, 2005:225, στο Τσαρδανίδης, 2018:298). Τρίτος εταίρος για την Ελλάδα ως προς τις εξαγωγές είναι η Σερβία (Σερβία και Μαυροβούνιο ως το 2005). Ως προς το Μαυροβούνιο, οι εξαγωγές ακολουθούν από την ανεξαρτησία του ανοδική πορεία. Οι εξαγωγές στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όπως και στο Κόσοβο κινούνται σε χαμηλά επίπεδα. Τέλος, παρ' ότι οι εξαγωγές στην Κροατία κινούνται επίσης χαμηλά, από το 2005 και έπειτα σημειώνεται σταθερή ανοδική πορεία.

Ελληνικές εισαγωγές από τα Δυτικά Βαλκάνια 1996-2008 (εκατ. €)								
	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κροατία	Κόσοβο	Μαυροβούνιο	Σερβία	Σερβία και Μαυροβούνιο
1996	29,48	31,4	0,39	8,42				61,89
1997	32,56	53,72	0,78	5,85				118,25
1998	32,94	53,43	2,31	10,48				84,81
1999	37,66	56,95	3,35	28,85				56,61
2000	45,43	74,29	9,23	25,4				92,17
2001	48,78	90,39	18	23,81				101,98
2002	10,35	55	42,4	29,59				126,78
2003	17,04	94,27	24,44	73,31				98,56
2004	18,54	122,29	6,33	69,86				140,2
2005	19,63	190,64	7,66	65,96	0,02	12,61	66,51	61,15
2006	33,06	230,9	8,37	21,24	0,1	60,92	131,15	
2007	64,39	299,27	6,01	16,7	0,17	55,62	141,5	
2008	90,53	355,86	11,58	23,76	0,22	65,5	151,33	

Πίνακας 3. Πηγή ΕΛΣΤΑΤ

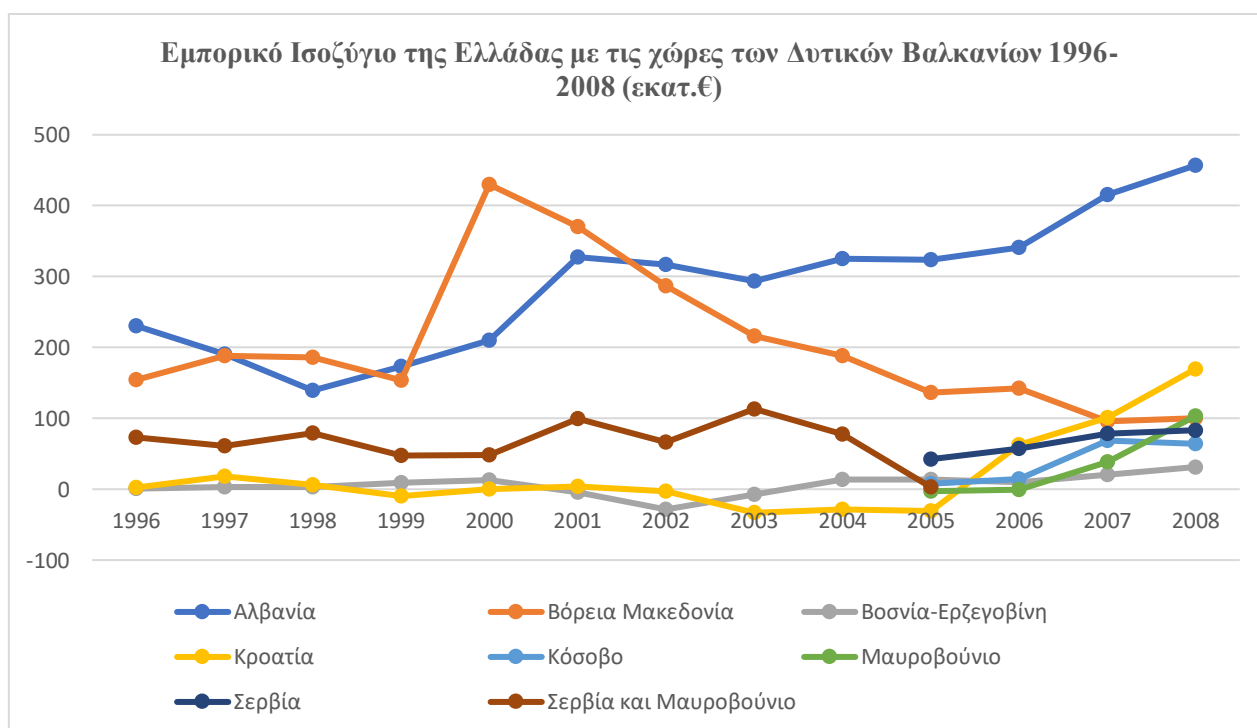
Διάγραμμα 2. Βάσει στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ

Οι ελληνικές εισαγωγές από τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων (Πίνακας 3, Διάγραμμα 2) ακολουθούν μία σταθερή πορεία με διακυμάνσεις, με την εξαίρεση της Βόρειας Μακεδονίας, όπου παρουσιάζεται σημαντική αύξηση των εισαγωγών από το 2002 και έπειτα. Το στοιχείο αυτό σε συνδυασμό με τις ελληνικές εξαγωγές δείχνει και τη σημαντική εμπορική σχέση μεταξύ των δύο χωρών. Επιπλέον, η Ελλάδα είναι σημαντικός εμπορικός εταίρος και για την Αλβανία και το Μαυροβούνιο, καθώς το 2008 οι εξαγωγές των τριών χωρών στην Ελλάδα αποτελούσαν περίπου το 12% των συνολικών τους εξαγωγών (Panagiotou και Valvis, 2014:96).

Τέλος, ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα παρουσιάζει το εμπορικό ισοζύγιο, όπως αυτό προκύπτει αφαιρώντας τις εισαγωγές από τις εξαγωγές της Ελλάδας. Το εμπορικό ισοζύγιο είναι ως επί το πλείστον σταθερά πλεονασματικό για την Ελλάδα και ιδιαίτερα σε σχέση με τις χώρες με τις οποίες διατηρεί τις σημαντικότερες εμπορικές σχέσεις, όπως την Αλβανία, τη Βόρεια Μακεδονία, τη Σερβία και το Μαυροβούνιο. Εξαιρέση αποτελούν η Κροατία και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όπου σημειώνεται σε κάποιες περιόδους εμπορικό έλλειμμα.

Εμπορικό Ισοζύγιο της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων								
	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κροατία	Κόσοβο	Μαυροβούνιο	Σερβία	Σερβία και Μαυροβούνιο
1996	229,95	154,66	0,7	2,58				72,84
1997	190,42	188	2,92	18,4				60,99
1998	139,27	185,95	3,28	6,12				79,24
1999	173,11	153,82	9,2	-9,39				47,8
2000	210,25	429,82	13,02	-0,13				48,48
2001	327,58	370,31	-4,74	3,67				99,73
2002	316,91	286,6	-28,51	-2,68				65,96
2003	293,83	215,95	-7,79	-33,25				113,26
2004	325,42	187,98	13,58	-28,87				77,28
2005	323,89	136,58	13,61	-31,07	7,73	-2,76	42,35	2,95
2006	340,57	142,43	9,93	62,5	14,35	-0,93	57,57	
2007	415,25	95,75	20,22	101,03	68,62	38,21	78,48	
2008	456,83	100,39	31,3	169,71	63,99	103,19	83,21	

Πίνακας 4. Βάσει στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ

Διάγραμμα 3. Βάσει στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ

3.1.4. Οι ελληνικές επενδύσεις στα Δυτικά Βαλκάνια την περίοδο 1996-2008

Ένας άλλος σημαντικός πυλώνας της ελληνικής οικονομικής παρουσίας στα Δυτικά Βαλκάνια ήταν η αύξηση των ελληνικών επενδύσεων. Στη δεκαετία του 1990, μικρές, μεσαίες και μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις επέκτειναν τις δραστηριότητές τους στα Βαλκάνια (Tsardanidis και Karafotakis, 2000). Ελληνικές επιχειρήσεις που είχαν ήδη επεκταθεί στη Ρουμανία και τη Βουλγαρία (τράπεζες, ναυτιλιακές και κατασκευαστικές εταιρείες και εταιρείες επεξεργασίας τροφίμων) άρχισαν στη συνέχεια να δραστηριοποιούνται και στα Δυτικά Βαλκάνια (Panagiotou και Valvis, 2014:98).

Οι ελληνικές επενδύσεις σημείωσαν σημαντική άνοδο ιδιαίτερα μετά το 2000. Από το 1999 οι μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις του ευρύτερου δημόσιου (ΟΤΕ, ΔΕΗ, COSMOTE, Ελληνικά Πετρέλαια) και του ιδιωτικού τομέα (Εθνική Τράπεζα, της Ελλάδος, Alpha Bank, 3E, Δέλτα, κ.α.) επέκτειναν τις δραστηριότητές τους με σκοπό τη δημιουργία δικτύων που να καλύπτουν περισσότερες βαλκανικές χώρες (Τσαρδανίδης, 2018:291). Ιδιαίτερα οι ελληνικές Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ) στους τομείς της ενέργειας, των τηλεπικοινωνιών και των τραπεζών είχαν θεωρηθεί στρατηγικής σημασίας (Τσαρδανίδης, 2018:296; Korra, 2018:59) και υποστηρίζονταν από τις ελληνικές κυβερνήσεις με κίνητρα, ενισχύσεις και άλλα μέσα στο πλαίσιο της ελληνικής οικονομικής διπλωματίας (Τσαρδανίδης, 2018:296). Κατά τη δεκαετία του 2000, η Ελλάδα αναδείχθηκε σε έναν από τους πιο σημαντικούς επενδυτές στην περιοχή (πρώτος επενδυτής στην Αλβανία και τη Βόρεια Μακεδονία και μεταξύ των τριών πρώτων στην Σερβία) (Panagiotou και Valvis, 2014:99). Μάλιστα, οι ελληνικές τράπεζες μέχρι το 2008 διέθεταν το 30% του συνολικού τραπεζικού ενεργητικού στη Βόρεια Μακεδονία, το 25% στην Αλβανία και το 15% στη Σερβία (Korra, 2018:60).

Τα παρακάτω στοιχεία σχετικά με τις ροές ελληνικών ΑΞΕ³ και τα αποθέματα ελληνικών ΑΞΕ⁴ στις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων προέρχονται από την Τράπεζα της Ελλάδος, για την περίοδο 2000-2001 όπως παρατίθενται από τους Panagiotou και Valvis (2014)

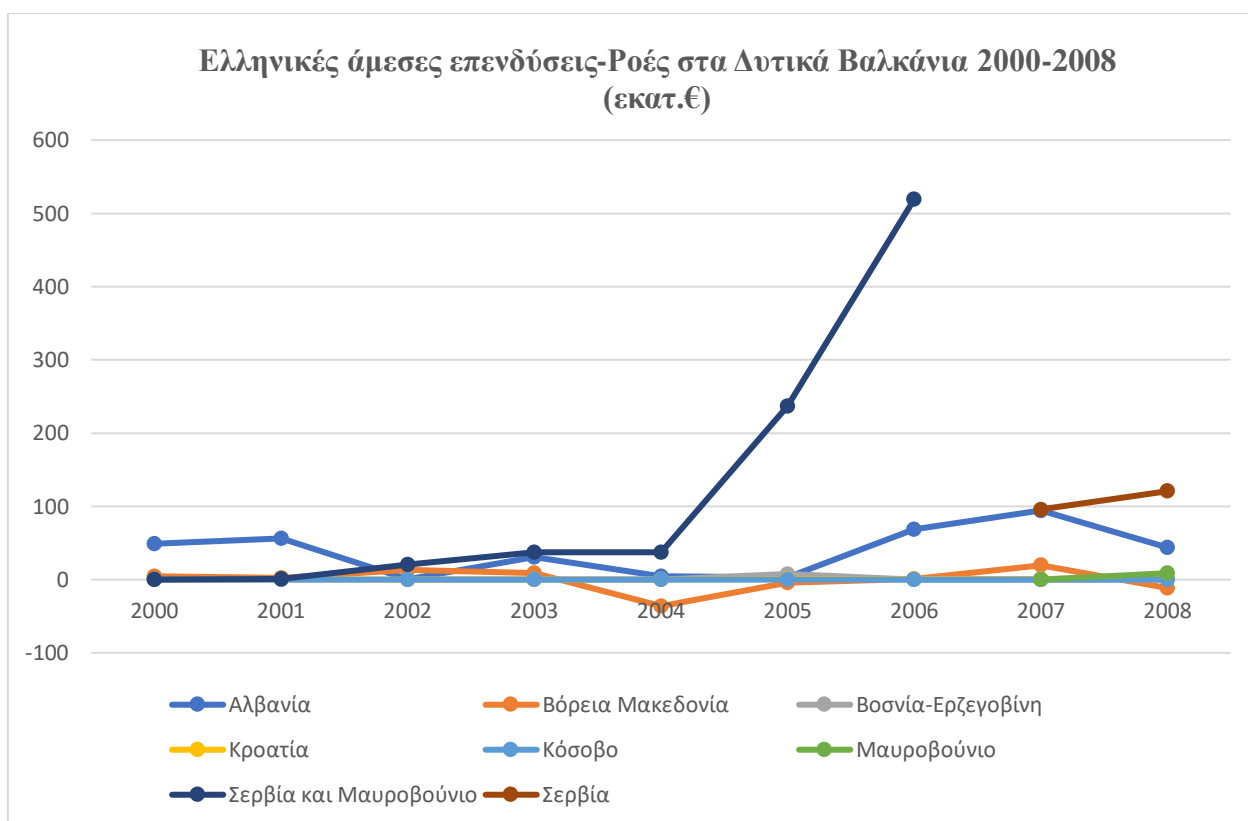
³ Οι ροές άμεσων επενδύσεων περιλαμβάνουν όλες τις συναλλαγές (καταβολή ιδρυτικού κεφαλαίου, ολικές/μερικές εξαγορές ή πωλήσεις, αυξήσεις ή μειώσεις μετοχικού κεφαλαίου, επανεπενδυθέντα κέρδη, καταθέσεις, δάνεια, χρεόγραφα, εμπορικές πιστώσεις και λοιπά χρεωστικά μέσα) που διενεργούνται μεταξύ ενός άμεσου επενδυτή και μιας επιχείρησης με την οποία αυτός συνδέεται με σχέση άμεσης επένδυσης (Τράπεζα της Ελλάδος, χ.χ.-α)

⁴ Τα αποθέματα άμεσων επενδύσεων περιλαμβάνουν το σύνολο των τοποθετήσεων (εισφορές στο μετοχικό κεφάλαιο, επανεπενδυθέντα κέρδη, καταθέσεις, δάνεια, χρεόγραφα, εμπορικές πιστώσεις και λοιπά χρεωστικά μέσα) που αφήνει ένας άμεσος επενδυτής, σε δεδομένη χρονική στιγμή, στη διάθεση της επιχείρησης με την οποία συνδέεται με σχέση άμεσης επένδυσης (Τράπεζα της Ελλάδος, χ.χ.-β)

και για την περίοδο 2002-2008 από την ιστοσελίδα της Τράπεζας της Ελλάδος. Όπως φαίνεται από τα στοιχεία (στοιχεία για τα αποθέματα άμεσων επενδύσεων είναι διαθέσιμα για την Αλβανία, τη Βόρεια Μακεδονία και τη Σερβία), αυτές οι τρεις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων ήταν εκείνες στις οποίες κυρίως κατευθύνθηκαν οι ελληνικές επενδύσεις. Επίσης, μέχρι το 2008 η τάση των αποθεμάτων ελληνικών επενδύσεων στις χώρες αυτές είναι αυξανόμενη.

Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Ροές στα Δυτικά Βαλκάνια (εκατ.€)								
	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κροατία	Κόσοβο	Μαυροβούνιο	Σερβία και Μαυροβούνιο	Σερβία
2000	49,1	4,9		0	0			0,1
2001	56,4	2,4		0,2	0			1,1
2002	0,5	13,2	0,1	0	0			20,3
2003	31	8,8	0,2	0,2	0			37,1
2004	4,8	-36,2	0	0	0			37,6
2005	3,2	-4,1	7,7	0,9	0			236,9
2006	68,8	0,9	0	0,9	0			519,2
2007	94,4	19,5	0	1,1	0	0		95,9
2008	43,9	-11,2	0,1	1,8	0	8,8		120,7

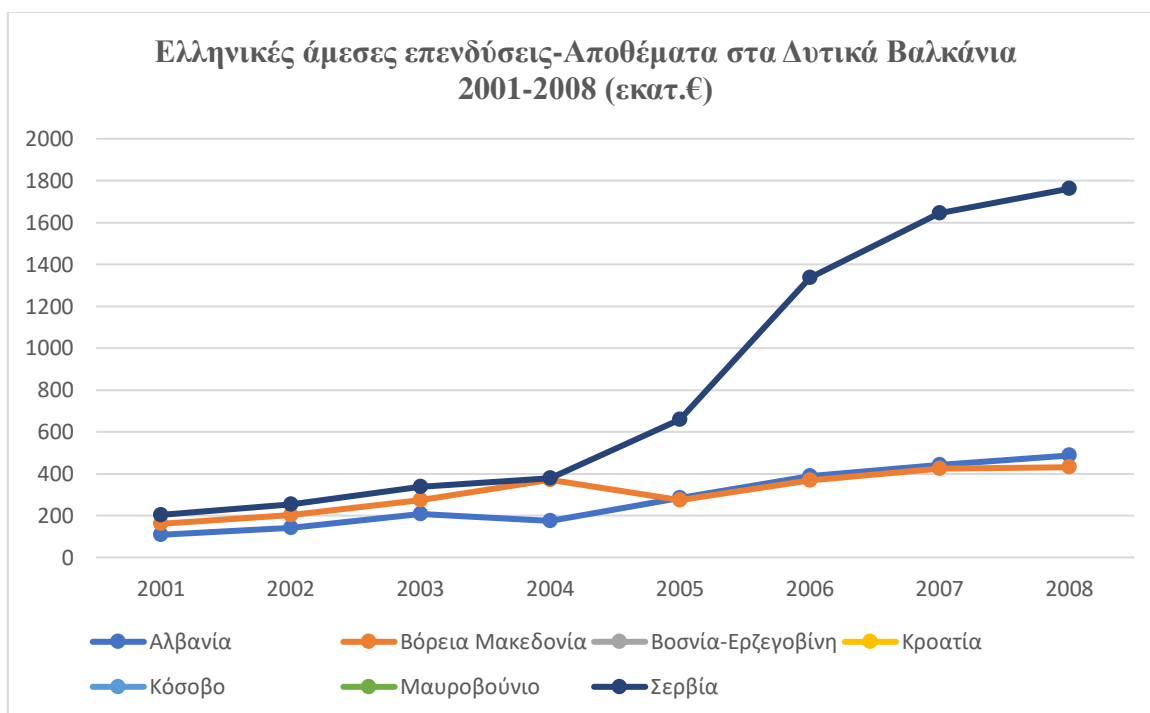
Πίνακας 5. Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Διάγραμμα 4. Βάσει στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος

Ελληνικές άμεσες επενδύσεις-Αποθέματα στα Δυτικά Βαλκάνια (εκατ.€)							
	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κροατία	Κόσοβο	Μαυροβούνιο	Σερβία
2001	108,2	160,7					203,4
2002	142,6	202,3					254,6
2003	208,3	273,1					338,7
2004	175,0	371,5					377,2
2005	284,5	272,7					659,2
2006	389,6	367,0					1.335,5
2007	441,4	423,1					1.645,7
2008	487,1	430,9					1.761,7

Πίνακας 6. Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Διάγραμμα 5. Βάσει στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος

3.2. Η ελληνική οικονομική παρουσία στα Δυτικά Βαλκάνια μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης

Η αυξημένη ελληνική οικονομική παρουσία στα Βαλκάνια είχε επενδυθεί κατά την προηγούμενη περίοδο με ιδιαίτερη πολιτική και στρατηγική σημασία, θεωρούμενη ως τρόπος επέκτασης της ελληνικής επιρροής και ισχύος στην περιοχή. Η ανάπτυξη του αφηγήματος περί «περιφερειακής υπερδύναμης» στα Βαλκάνια, τα οποία σε αυτή τη λογική αντιμετωπίζονταν ως «φυσική ενδοχώρα» της Ελλάδας, που θα δέχονταν την ελληνική οικονομική «διείσδυση» (Huliaras και Tsardanidis, 2006:472-475) αποτελεί χαρακτηριστική έκφραση του γεγονότος αυτού. Μάλιστα, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, το ελληνικό κράτος ώθησε προς την ενίσχυση της ελληνικής οικονομικής παρουσίας διά της οικονομικής διπλωματίας με την παροχή αναπτυξιακής βοήθειας, τη διευκόλυνση της δραστηριότητας των ελληνικών επιχειρήσεων και τη δραστηριοποίηση στα Βαλκάνια επιχειρήσεων του ευρύτερου δημόσιου τομέα.

Ωστόσο, η ελληνική οικονομική κρίση έθεσε σε αμφισβήτηση το αφήγημα περί ηγετικού ρόλου της Ελλάδας στην περιοχή με όχημα την ελληνική οικονομική παρουσία. Πρώτον, η οικονομική κρίση επηρέασε αρνητικά την ελληνική οικονομική παρουσία στα Δυτικά Βαλκάνια κυρίως στο σκέλος των επενδύσεων, με αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της ελληνικής επιρροής σε ένα περιβάλλον που επιπλέον χαρακτηρίζεται από την αυξανόμενη οικονομική παρουσία νέων δρώντων, όπως της Κίνας, της Τουρκίας και της Ρωσίας (Κορρα, 2018:64). Δεύτερον, η ελληνική οικονομική κρίση είχε αρνητικές συνέπειες και κινδύνους για τις οικονομίες των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων λόγω της μεγάλης αλληλεξάρτησης και ιδίως διαμέσου των ελληνικών τραπεζών, αλλά και διαμέσου της μείωσης των ελληνικών εισαγωγών και των εμβασμάτων μεταναστών στην Ελλάδα κυρίως προς την Αλβανία (Panagiotou, 2013; Bechev, 2012). Το γεγονός αυτό είχε ευρύτερες πολιτικές συνέπειες για τα Δυτικά Βαλκάνια αλλά και για το ρόλο και την εικόνα της Ελλάδας στην περιοχή, καθώς η ελληνική οικονομική κρίση κατέστη παράγοντας οικονομικής αποσταθεροποίησης. Τρίτον, η θετική αντίληψη περί δυναμικής και εξωστρεφούς ελληνικής παρουσίας στα Βαλκάνια υπονομεύτηκε και στο εσωτερικό, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 και ιδίως μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης (Τσαρδανίδης, 2018:310). Είχε αρχίσει να γίνεται αντιληπτό πως η εκροή επενδύσεων προς τα Βαλκάνια θα μπορούσε να έχει αρνητικές συνέπειες για την ελληνική οικονομία, λόγω της μεταφοράς επιχειρηματικών δραστηριοτήτων σε χώρες με χαμηλότερο εργατικό κόστος συντείνοντας έτσι στην αποβιομηχάνιση και την απώλεια

θέσεων εργασίας ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα (Τσαρδανίδης, 2018:307-308; Huliaras και Tsardanidis, 2006:475). Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της κρίσης το φαινόμενο αυτό σημειώθηκε με τη μεταφορά πολλών ελληνικών μικρομεσαίων επιχειρήσεων της Βόρειας Ελλάδας στη Βουλγαρία, οδηγώντας σε τοπική αύξηση της ανεργίας (Κορρα, 2018:63). Παρ' ότι λοιπόν οι ελληνικές επενδύσεις είχαν αντιμετωπιστεί ως όχημα προώθησης των ελληνικών συμφερόντων, σαν η ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα και η ελληνική εξωτερική πολιτική να ταυτίζονταν, στην πραγματικότητα αυτό δεν ίσχυε (Τσαρδανίδης, 2018:307-308; Huliaras και Tsardanidis, 2006:475).

Επιπλέον, στην αμφισβήτηση των δυνατοτήτων της Ελλάδας να αναλάβει σημαντικό ρόλο στην περιοχή ως δωρητής συντείνει και η εξέλιξη του Ελληνικού Σχεδίου Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ), του φιλόδοξου προγράμματος αναπτυξιακής βοήθειας. Η ελλιπής υλοποίηση του ΕΣΟΑΒ, με τη χαμηλή απορρόφηση των πόρων του (περίπου 10-15%) και τις καθυστερήσεις ιδίως για τα μεγάλα δημόσια έργα (Panagiotou και Valvis, 2014:65) και η αναποτελεσματικότητα στην επίτευξη των στόχων του ήδη από την περίοδο της ελληνικής οικονομικής ευμάρειας δείχνουν προς αυτή την κατεύθυνση. Όπως ήταν επόμενο, η οικονομική κρίση και οι περιορισμένοι δημοσιονομικοί πόροι επηρέασαν ακόμη περισσότερο την υλοποίηση του Σχεδίου, ήδη από τα τέλη του 2008 (Panagiotou και Valvis, 2014:65). Το 2011 δόθηκε και νέα παράταση στο ΕΣΟΑΒ μέχρι το 2020 μόνο για τα εγκεκριμένα έργα (Τσαρδανίδης, 2018:295), ενώ το 2013 αποφασίστηκε πως όποιο εγκεκριμένο έργο δεν είχε ακόμη ξεκινήσει, θα ακυρωνόταν (Panagiotou και Valvis, 2014:65).

Στη συνέχεια, θα εξεταστούν αναλυτικότερα οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο εξωτερικό εμπόριο με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και στις ελληνικές επενδύσεις.

3.2.1.Οι εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας με τα Δυτικά Βαλκάνια την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Η ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων Ελλάδας και βαλκανικών χωρών έχει υπάρξει ένα σημαντικό σκέλος της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας στην περιοχή. Από τις χώρες της ΕΕ, η Ελλάδα μαζί με τη Γερμανία, την Ιταλία και την Αυστρία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους εμπορικούς εταίρους των κρατών των Δυτικών Βαλκανίων (Bechev, 2012:3).

Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 7, οι ελληνικές εξαγωγές προς τα Δυτικά Βαλκάνια ακολουθούν μία αυξητική τάση διαχρονικά. Όπως και στις επενδύσεις, ο κύριος όγκος των εξαγωγών αφορά στη Βόρεια Μακεδονία και την Αλβανία, και λιγότερο τη Σερβία και το Μαυροβούνιο (Διάγραμμα 6). Κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης μετά το 2008, η ανοδική πορεία των εξαγωγών ανακόπτεται. Παρ' ότι το 2012 σημειώνεται ανάκαμψη στις εξαγωγές, η οποία μπορεί να αποδοθεί στην μειωμένη εσωτερική ζήτηση και στη στροφή σε εξωτερικές αγορές (Panagiotou και Valvis, 2014:97), στη συνέχεια ακολουθείται μία πτωτική πορεία μέχρι το 2018-2019, όταν τα επίπεδα των εξαγωγών φτάνουν πλέον στα υψηλότερα επίπεδά τους (Διάγραμμα 7, Πίνακας 7). Ως προς την Αλβανία, το 2019 η Ελλάδα ήταν, παρά την αύξηση των εξαγωγών, στην τέταρτη θέση (από τρίτη) μεταξύ των σημαντικότερων χωρών προέλευσης των αλβανικών εισαγωγών μετά την Ιταλία, την Κίνα και την Τουρκία και στη δεύτερη θέση ως εμπορικός εταίρος (Γραφείο Ο.Ε.Υ. Τιράνων, 2020α). Στη Βόρεια Μακεδονία το 2019 η Ελλάδα ήταν τρίτος σημαντικότερος προμηθευτής μετά το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γερμανία (Γραφείο Ο.Ε.Υ. Σκοπίων, 2020:14).

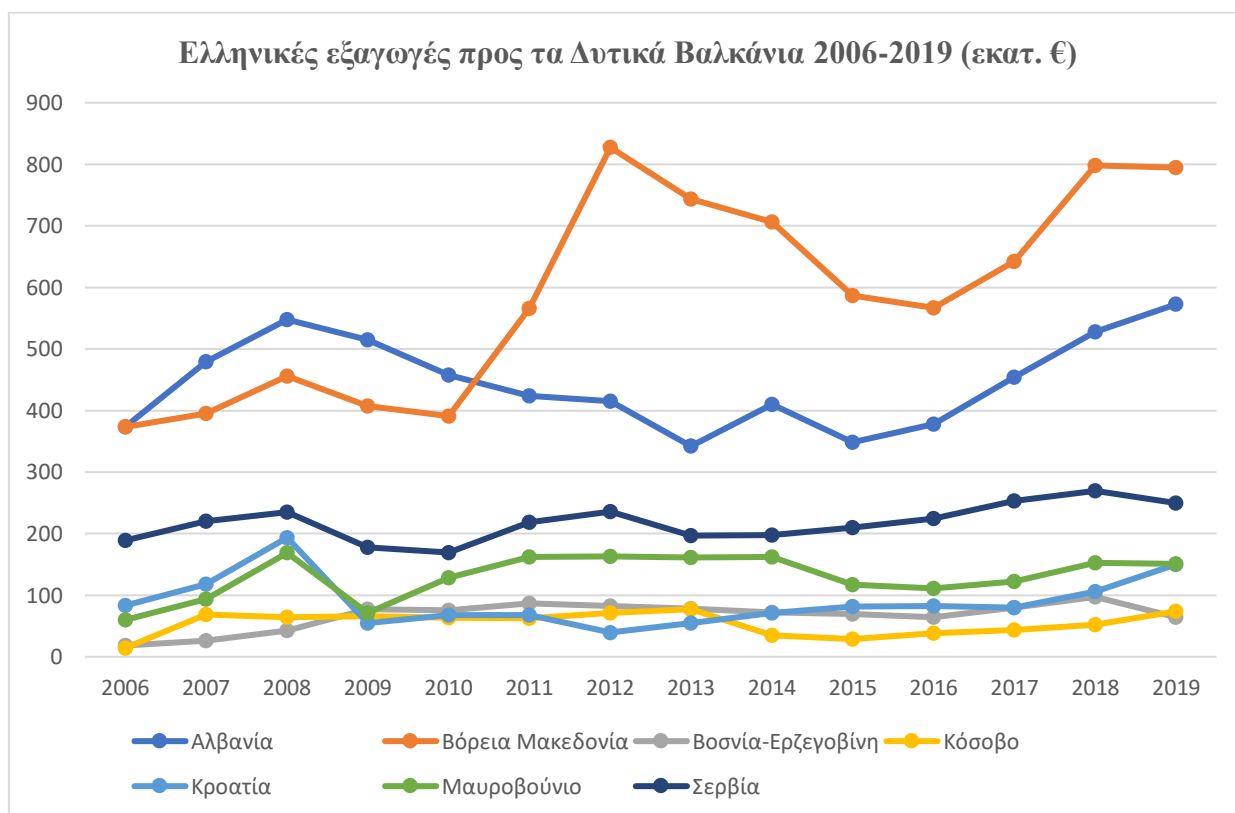
Οι ελληνικές εισαγωγές από τα Δυτικά Βαλκάνια παρουσίασαν σημαντική πτώση με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, από το 2008 στο 2009, με την εξαίρεση της Κροατίας, λόγω της μείωσης της ζήτησης (Πίνακας 8, Διάγραμμα 8). Στην περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας και του Μαυροβουνίου οι εισαγωγές δεν ανέκαμψαν ούτε στο τέλος της δεκαετίας του 2010 στα προηγούμενα επίπεδα, παρ' ότι η Ελλάδα ήταν σημαντικός προορισμός για τις εξαγωγές των δύο αυτών χωρών, όπως και για την Αλβανία, αποτελώντας το 12-16% των συνολικών εξαγωγών τους (Panagiotou, 2013:93). Το 2019 η Ελλάδα ήταν ο προορισμός μόνο για το 2,7% των εξαγωγών της Βόρειας Μακεδονίας (έβδομη θέση), με τη Γερμανία να αποτελεί το 48,7% (Γραφείο Ο.Ε.Υ. Σκοπίων, 2020:14). Για την Αλβανία, η Ελλάδα είναι στην πέμπτη θέση ως προορισμός των εξαγωγών της με ποσοστό 4,3% (Γραφείο Ο.Ε.Υ. Τιράνων, 2020α).

Τέλος, το εμπορικό ισοζύγιο παραμένει σταθερά πλεονασματικό για την Ελλάδα, ιδιαίτερα ως προς τη Βόρεια Μακεδονία, την Αλβανία αλλά και το Μαυροβούνιο λόγω της μεγάλης πτώσης των εισαγωγών (Πίνακας 9, Διάγραμμα 9). Ωστόσο, από το 2012 είναι φανερό η μείωση του εμπορικού πλεονάσματος με τη Βόρεια Μακεδονία και τη Σερβία, ενώ με την Αλβανία αντίστοιχη μείωση είχε αρχίσει ήδη από το 2009. Εξαίρεση ως προς το εμπορικό ισοζύγιο αποτελεί η Κροατία, όπου η αύξηση των ελληνικών

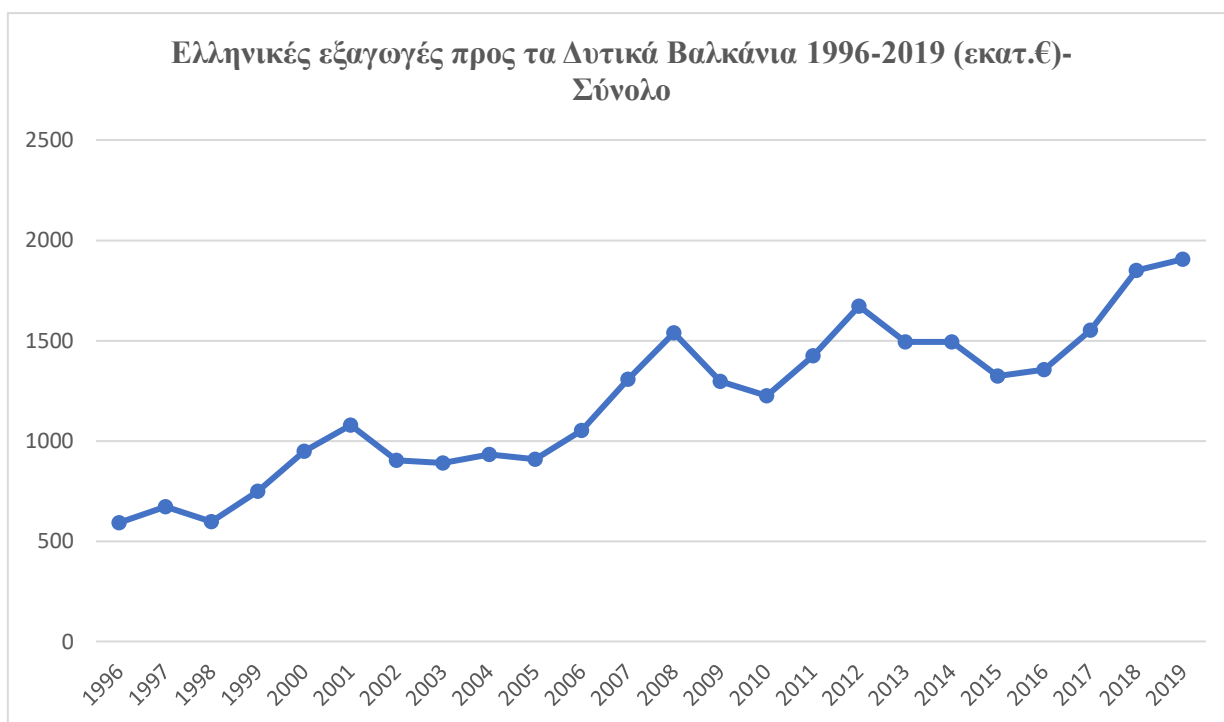
εισαγωγών από τη συγκεκριμένη χώρα σε συνδυασμό με την πτώση των εξαγωγών οδήγησε σε εμπορικό έλλειμμα από το 2012 ως το 2015.

Ελληνικές εξαγωγές προς τα Δυτικά Βαλκάνια 2006-2019 (εκατ. €)									
	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κόσοβο	Κροατία	Μαυροβούνιο	Σερβία	Σύνολο	
2006	373,63	373,33	18,3	14,45	83,74	59,99	188,72	1112,16	
2007	479,64	395,02	26,23	68,79	117,73	93,83	219,98	1401,22	
2008	547,36	456,25	42,88	64,21	193,47	168,69	234,54	1707,4	
2009	514,79	407,06	77,31	66,43	54,83	70,86	177,53	1368,81	
2010	458,02	391,29	75,31	63,75	67,32	128,26	169,38	1353,33	
2011	423,84	565,6	86,65	62,73	67,36	161,9	218,55	1586,63	
2012	414,82	827,35	82,24	71,4	39,57	163,2	235,79	1834,37	
2013	342,09	743,88	77,93	77,32	54,56	161,63	196,96	1654,37	
2014	409,95	706,31	72,35	34,57	71,55	162,2	198,06	1654,99	
2015	348,35	586,6	69,66	28,48	81,37	117,54	209,76	1441,76	
2016	378,31	566,45	64,47	37,88	82,42	110,81	224,48	1464,82	
2017	454,33	642,02	80,03	43,52	79,47	122,55	252,91	1674,83	
2018	527,53	798,53	97,22	52,15	105,81	152,91	269,52	2003,67	
2019	572,64	794,44	64,7	73,53	150,31	150,82	250,04	2056,48	

Πίνακας 7. Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Διάγραμμα 6. Βάσει στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ

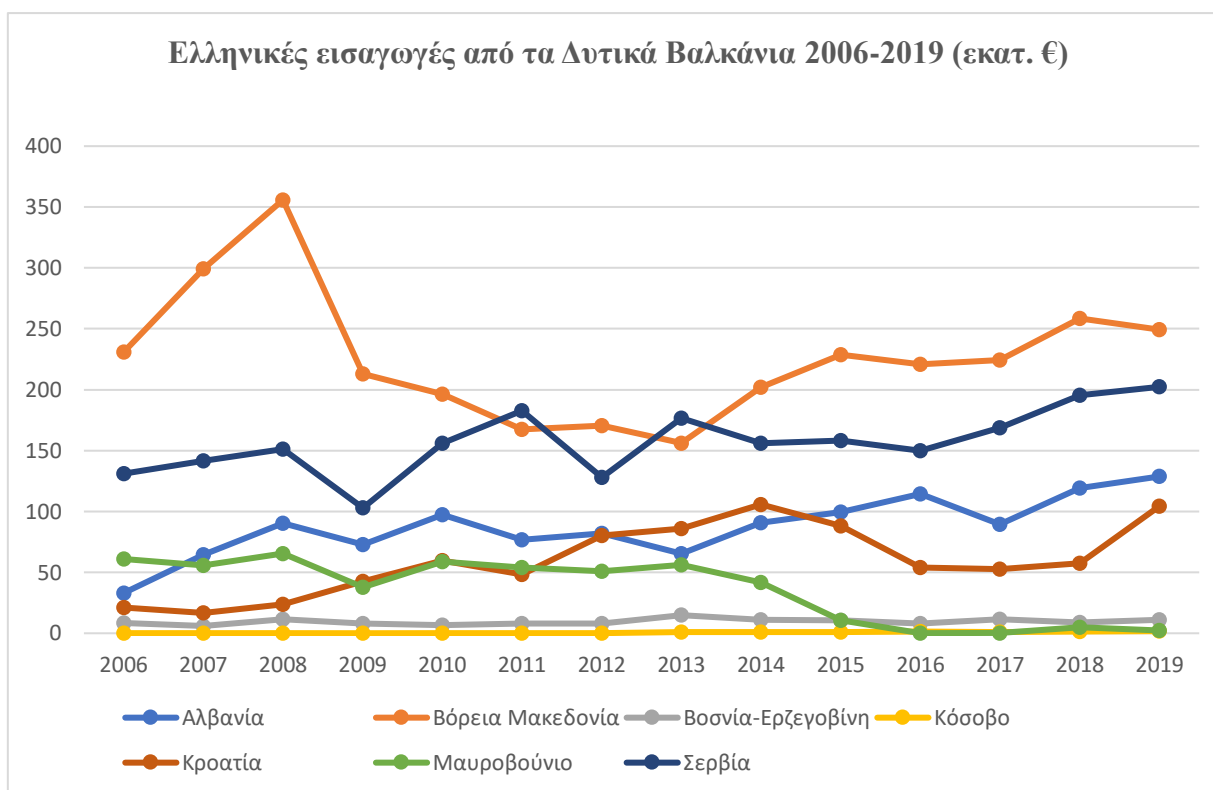
Διάγραμμα 7. Βάσει στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ

Ελληνικές εισαγωγές από τα Δυτικά Βαλκάνια (2006-2019) (εκατ. €)

	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κόσοβο	Κροατία	Μαυροβούνιο	Σερβία
2006	33,06	230,9	8,37	0,1	21,24	60,92	131,15
2007	64,39	299,27	6,01	0,17	16,7	55,62	141,5
2008	90,53	355,86	11,58	0,22	23,76	65,5	151,33
2009	72,68	213,07	8,01	0,05	42,57	37,61	102,91
2010	97,22	196,47	6,88	0,22	59,75	58,75	155,99
2011	76,9	167,6	7,99	0,07	48,31	53,99	182,88
2012	82,09	170,35	7,78	0,32	80,17	51,07	128,11
2013	65,41	156,21	14,85	0,78	85,93	56,34	176,55
2014	90,8	202,03	11,13	1,11	105,81	41,79	155,92
2015	99,69	228,92	10,62	0,98	88,25	10,43	158,38
2016	114,39	220,74	7,91	1,52	53,98	0,29	149,98
2017	89,43	224,45	11,42	1,18	52,56	0,28	168,7
2018	119,15	258,54	9,03	1,6	57,65	4,98	195,6
2019	128,75	249,31	11,21	1,76	104,21	2,42	202,36

Πίνακας 8. Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

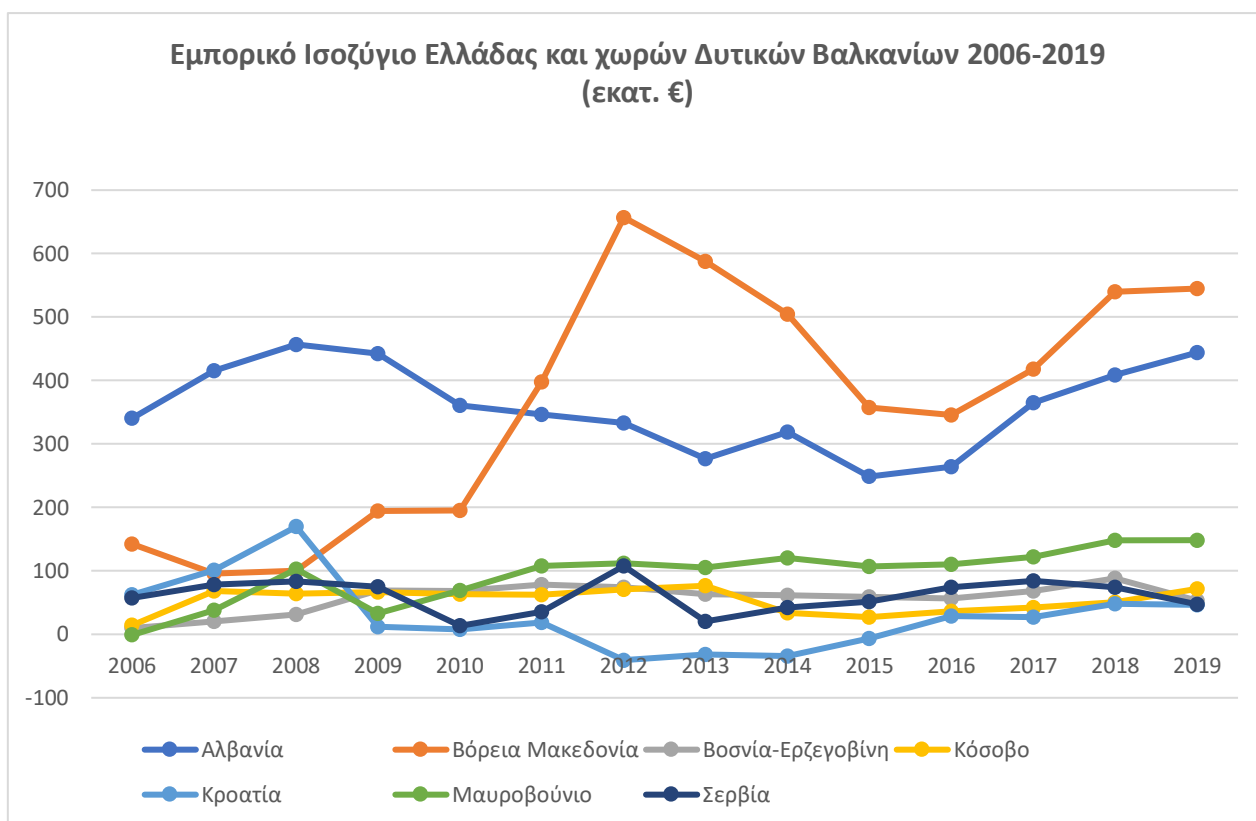

Διάγραμμα 8. Βάσει στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ

Εμπορικό Ισοζύγιο Ελλάδας και χωρών Δυτικών Βαλκανίων 2006-2019 (εκατ.€)

	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κόσοβο	Κροατία	Μαυροβούνιο	Σερβία
2006	340,57	142,43	9,93	14,35	62,5	-0,93	57,57
2007	415,25	95,75	20,22	68,62	101,03	38,21	78,48
2008	456,83	100,39	31,3	63,99	169,71	103,19	83,21
2009	442,11	193,99	69,3	66,38	12,26	33,25	74,62
2010	360,8	194,82	68,43	63,53	7,57	69,51	13,39
2011	346,94	398	78,66	62,66	19,05	107,91	35,67
2012	332,73	657	74,46	71,08	-40,6	112,13	107,68
2013	276,68	587,67	63,08	76,54	-31,37	105,29	20,41
2014	319,15	504,28	61,22	33,46	-34,26	120,41	42,14
2015	248,66	357,68	59,04	27,5	-6,88	107,11	51,38
2016	263,92	345,71	56,56	36,36	28,44	110,52	74,5
2017	364,9	417,57	68,61	42,34	26,91	122,27	84,21
2018	408,38	539,99	88,19	50,55	48,16	147,93	73,92
2019	443,89	545,13	53,49	71,77	46,1	148,4	47,68

Πίνακας 9. Βάσει στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ

Διάγραμμα 9. Βάσει στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ

3.2.2. Οι ελληνικές επενδύσεις στα Δυτικά Βαλκάνια την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Οι ελληνικές άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ) στα Βαλκάνια έχουν αποτελέσει ακόμη ένα βασικό πυλώνα της ελληνικής οικονομικής παρουσίας στην περιοχή, με θετικές συνέπειες για την οικονομική ανάπτυξη των βαλκανικών χωρών βοηθώντας στη μετάβασή τους και στη δημιουργία δεκάδων χιλιάδων θέσεων εργασίας (Panagiotou και Valvis, 2014:99; Panagiotou, 2013:93). Οι κύριοι τομείς στους οποίους κατευθύνθηκαν οι ελληνικές επενδύσεις ιδίως τη δεκαετία του 2000 ήταν οι τηλεπικοινωνίες, οι τράπεζες, η ενέργεια, ο χάλυβας, το τσιμέντο, τα τρόφιμα, το λιανικό εμπόριο, η ένδυση κ.α. (Κορρα, 2018: 59). Όσον αφορά τα Δυτικά Βαλκάνια, η ελληνική επενδυτική δραστηριότητα αφορά κυρίως την Αλβανία, τη Βόρεια Μακεδονία και τη Σερβία, στις οποίες η Ελλάδα βρισκόταν μεταξύ των πρώτων ξένων επενδυτών.

Το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης είχε αρνητικές συνέπειες για τις ελληνικές επενδύσεις στα Δυτικά Βαλκάνια, όπως φαίνεται στα Διαγράμματα 11 και 12 από τη

συνεχή πτώση των συνολικών ροών και αποθεμάτων ελληνικών ΑΞΕ. Οι χώρες στις οποίες επηρεάστηκε ιδιαίτερα η ελληνική επενδυτική δραστηριότητα είναι η Αλβανία και η Σερβία.

Παρ' ότι η Ελλάδα υπήρξε πρώτη επενδύτρια χώρα για την Αλβανία για πολλά χρόνια, η οικονομική κρίση, σε συνδυασμό με την αυξημένη επενδυτική δραστηριότητα και άλλων χωρών, επηρέασε αρνητικά τη θέση της Ελλάδας μεταξύ των ξένων επενδυτών. Το 2018 σημειώθηκε σταδιακή αποεπένδυση μεγάλων επιχειρήσεων (Καθημερινή, 2019) και για πρώτη φορά πέρασε στη δεύτερη θέση μεταξύ των μεγαλύτερων επενδυτών μετά την Ελβετία (Γραφείο Ο.Ε.Υ. Τιράνων, 2019α). Συγκεκριμένα, το 2018 αποχώρησαν σημαντικές ελληνικές επιχειρήσεις από τον τραπεζικό τομέα (Εθνική Τράπεζα, Τράπεζα Πειραιώς), τον τομέα υγείας (Νοσοκομείο Υγεία) και τον εκπαιδευτικό τομέα (New York College), ενώ και ο Όμιλος ΟΤΕ, στον τομέα των τηλεπικοινωνιών, προχώρησε το 2019 στην πώληση των μετοχών του στην Telekom Albania (Γραφείο ΟΕΥ Τιράνων, 2019β:2). Το 2019 η σημαντική αποεπένδυση είχε ως αποτέλεσμα η Ελλάδα να βρεθεί στην έβδομη θέση μεταξύ των επενδυτριών χωρών, με το απόθεμα των ελληνικών επενδύσεων, σύμφωνα με στοιχεία της Αλβανικής Κεντρικής Τράπεζας να διαμορφώνεται στα 558 εκατ. ευρώ το γ' τρίμηνο του 2019 έναντι 1,14 δις το α' τρίμηνο (Γραφείο Ο.Ε.Υ. Τιράνων, 2020β). Η πτωτική πορεία των ροών ελληνικών άμεσων επενδύσεων στην Αλβανία (βάσει στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος) αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 10, όπου φαίνεται πως η Αλβανία είναι η μόνη χώρα στην οποία οι ροές άμεσων επενδύσεων δεν ανακάμπτουν στο τέλος της περιόδου της οικονομικής κρίσης, εν αντιθέσει με τη Βόρεια Μακεδονία και τη Σερβία.

Στη Σερβία, τα αποθέματα ελληνικών επενδύσεων σημειώνουν επίσης σταθερή και σημαντική πτώση κατά τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, φτάνοντας από τα 2,12 δις ευρώ το 2010 τα 280 εκατομμύρια το 2018 (Πίνακας 11, Διάγραμμα 12). Σύμφωνα με το Γραφείο Ο.Ε.Υ. Βελιγραδίου (2017:69) το 2016 η Ελλάδα βρισκόταν στη δωδέκατη θέση μεταξύ των μεγαλύτερων επενδυτών στη Σερβία, παρ' ότι κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες βρισκόταν σταθερά μεταξύ των πρώτων πέντε σημαντικότερων ξένων επενδυτών. Σημαντική αποχώρηση ελληνικής επιχείρησης από τη σερβική αγορά ήταν στον τραπεζικό τομέα η πώληση της Alpha Bank το 2017 (Γραφείο Ο.Ε.Υ. Βελιγραδίου, 2017:68).

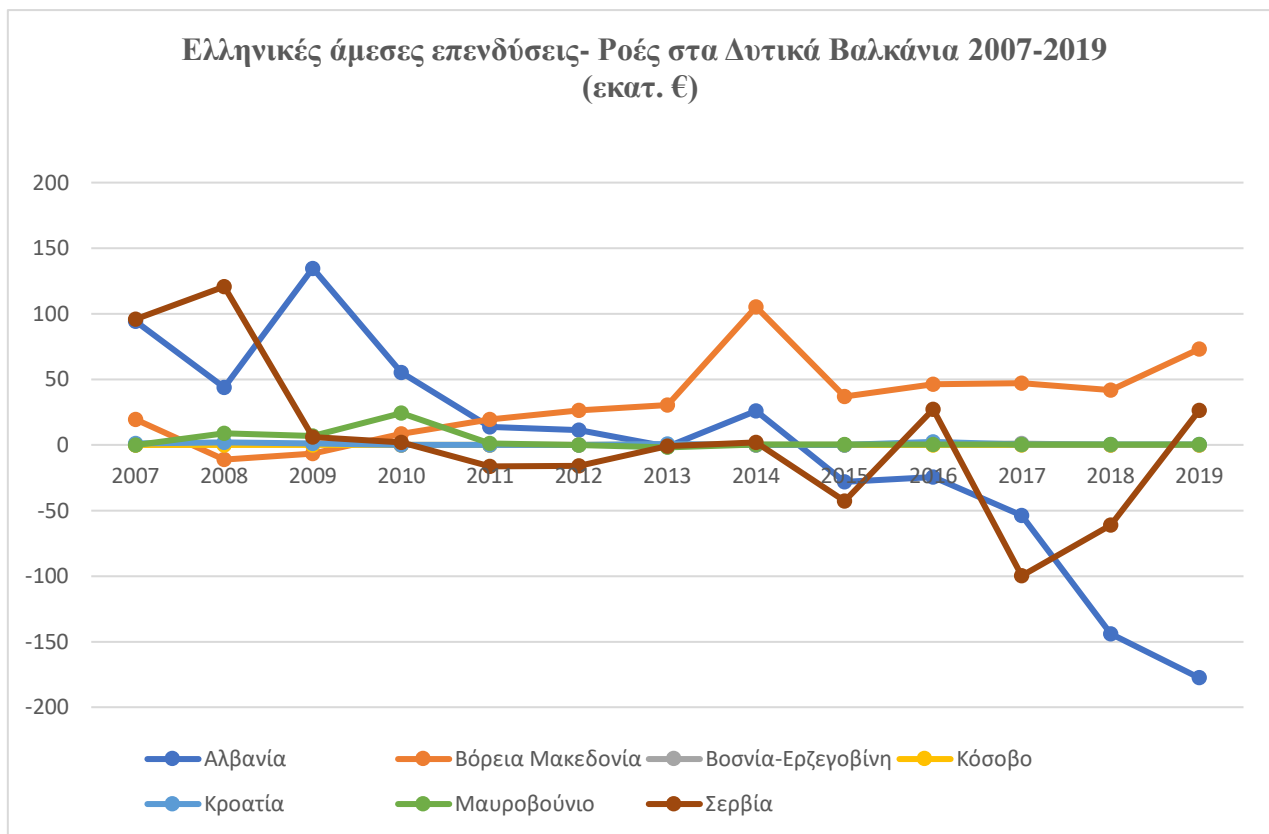
Ως προς τη Βόρεια Μακεδονία, θα πρέπει να σημειωθεί πως παρά την πτωτική τάση των ελληνικών ΑΞΕ στην περιοχή, την περίοδο 2009-2014 οι ροές ΑΞΕ σημείωναν σταθερή αύξηση, ενώ όπως φαίνεται στον Πίνακα 10 η τάση τους ήταν, με διακυμάνσεις, αυξητική και τα επόμενα χρόνια. Ωστόσο, ως προς τα αποθέματα ελληνικών άμεσων επενδύσεων η επίδραση της κρίσης είναι φανερή από το γεγονός πως από 430, 9 εκατ. ευρώ το 2008, το 2016 έπεσαν στα 193,4 εκατ. ευρώ (Πίνακας 11). Στον τραπεζικό τομέα έχει απομείνει μόνο η Stropanska Bank του Ομίλου ΕΤΕ, καθώς η Alpha Bank εξαγοράστηκε το 2016, στον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας σημειώθηκε σημαντική μείωση των δραστηριοποιούμενων επιχειρήσεων ελληνικών συμφερόντων, ενώ από τις επιχειρήσεις που ασχολούνται με τον καπνό ανακοινώθηκε το 2016 το κλείσιμο εργοστασίου μεγάλης εταιρείας ελληνικών συμφερόντων (Γραφείο Ο.Ε.Υ. Σκοπίων, 2020:55). Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με το Γραφείο Ο.Ε.Υ. Σκοπίων (2020:55), η Ελλάδα τόσο το 2018 αλλά και κατά την προηγούμενη πενταετία διατήρησε την τρίτη θέση της μεταξύ των επενδυτριών χωρών στη Βόρεια Μακεδονία. Συνολικά, στην περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας, δεν παρουσιάζεται ως προς τις ροές και τα αποθέματα ελληνικών ΑΞΕ η αρνητική εικόνα που παρουσιάζεται στις άλλες χώρες κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Διαφαίνεται αντιθέτως μία θετική δυναμική, καθώς σύμφωνα με το Γραφείο Ο.Ε.Υ. Σκοπίων (2020:55-56), έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια, παρά τη δύσκολη οικονομική συγκυρία, σημαντικές νέες επενδύσεις ελληνικών εταιρειών στη Βόρεια Μακεδονία, ενώ το 2020 ιδρύθηκε η πρώτη Ένωση Ελληνικών Επιχειρήσεων στη χώρα για την προώθηση των επιχειρηματικών συμφερόντων των μελών της.

Όπως φαίνεται από την ανάλυση των επιπτώσεων στις ελληνικές επενδύσεις ανά χώρα, η οικονομική κρίση είχε σημαντική επίπτωση στον τραπεζικό τομέα, με την άλλοτε δυναμική παρουσία στα Βαλκάνια. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 οι ελληνικές τράπεζες είχαν επενδύσει σημαντικά στα Βαλκάνια εγκαθιδρύοντας θυγατρικές και αποκτώντας σημαντικό μερίδιο της αγοράς στο χρηματοοικονομικό τομέα (Panagiotou και Valvis, 2014:120). Στα Δυτικά Βαλκάνια, μέχρι το 2007 ελληνικές τράπεζες διέθεταν το 30% των συνολικών στοιχείων ενεργητικού του τραπεζικού τομέα στη Βόρεια Μακεδονία, 25% στην Αλβανία και 15% στη Σερβία (Panagiotou, 2013:94). Ωστόσο, με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, η έλλειψη ρευστότητας στις τράπεζες στην Ελλάδα οδήγησε αρχικά στην απόσυρση κεφαλαίων από τη δραστηριότητα στα Βαλκάνια, με αρνητικές συνέπειες για τις θυγατρικές, εφόσον αυτές χρηματοδοτούνταν κυρίως μέσω δανείων από τις τράπεζες στην Ελλάδα παρά από τις καταθέσεις (Panagiotou και Valvis,

2014:120). Η πιο σημαντική εξέλιξη όμως που άλλαξε τα δεδομένα για την παρουσία των ελληνικών τραπεζών στα Βαλκάνια και οδήγησε στην αποχώρησή τους σημειώθηκε τα τελευταία χρόνια. Οι ελληνικές τράπεζες αναγκάστηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο πλαίσιο της αναδιάρθρωσής τους μετά τις ανακεφαλαιοποιήσεις που δέχτηκαν την περίοδο 2012-2015, να προχωρήσουν σε πωλήσεις των θυγατρικών τους και στην περίπτωση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και της Τράπεζας Πειραιώς να αποσυρθούν πλήρως από τις αγορές του εξωτερικού (Παπαδογιάννης, 2017).

Ελληνικές άμεσες επενδύσεις- Ροές στα Δυτικά Βαλκάνια 2007-2019 (εκατ. €)								
	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κόσοβο	Κροατία	Μαυροβούνιο	Σερβία	Σύνολο
2007	94,4	19,5	0	0	1,1	0	95,9	210,9
2008	43,9	-11,2	0,1	0	1,8	8,8	120,7	164,1
2009	134,7	-6,5	0,7	0	1	6,9	6	142,8
2010	55,2	8,4	0	0	0	24,2	1,8	89,6
2011	13,6	19,3	0	0	0	1,1	-16,4	17,6
2012	11,3	26,3	0	0	0	-0,2	-16	21,4
2013	-1,2	30,2	0	0	0,7	-1,9	-0,8	27
2014	25,8	105,2	0	0	0	0,2	1,9	133,1
2015	-28	37,1	0	0	0	0,1	-43	-33,8
2016	-24,6	46,4	0,6	0	2,3	0,2	27	51,9
2017	-53,7	47,2	1	0	0,4	0,2	-99,8	-104,7
2018	-144,1	41,8	0	0	0,4	0,2	-61,2	-162,9
2019	-177,6	73,1	0	0	0,3	0,2	26,3	-77,7

Πίνακας 10. Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

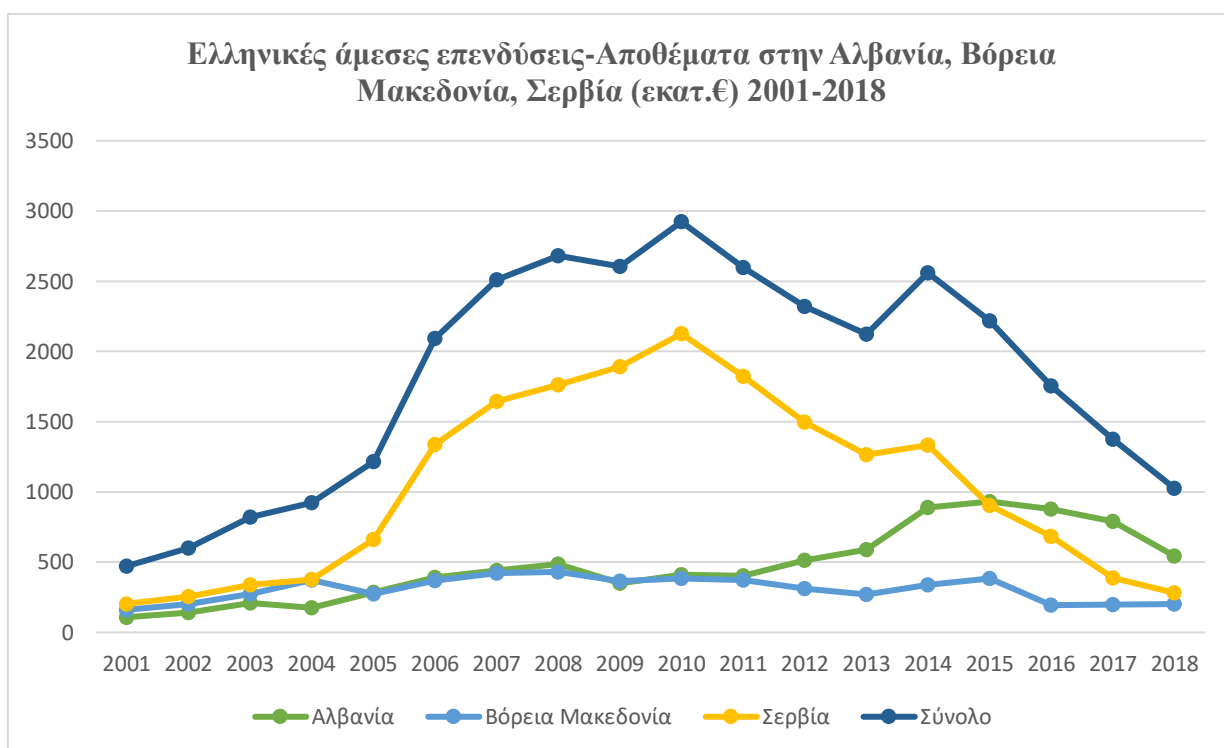
Διάγραμμα 10. Βάσει στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος

Διάγραμμα 11. Βάσει στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος.

Ελληνικές Άμεσες Επενδύσεις-Αποθέματα στα Δυτικά Βαλκάνια 2007-2018								
	Αλβανία	Βόρεια Μακεδονία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Κόσοβο	Κροατία	Μαυροβούνιο	Σερβία	Σύνολο
2007	441,4	423,1					1.645,7	2.510,1
2008	487,1	430,9					1.761,7	2.679,7
2009	350,1	366,3					1.889,9	2.606,2
2010	412,0	384,6					2.126,4	2.923,0
2011	402,3	372,2					1.822,8	2.597,3
2012	511,8	311,7					1.497,4	2.320,9
2013	589,0	269,9					1.264,0	2.122,8
2014	888,8	337,8					1.332,0	2.558,7
2015	931,7	383,8					902,4	2.217,8
2016	879,0	193,4					683,3	1.755,7
2017	791,5	196,8					386,6	1.374,9
2018	544,1	201,6					280,0	1.025,7

Πίνακας 11. Τιμές σε εκατ. €. Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Διάγραμμα 12. Βάσει στοιχείων της Τράπεζας της Ελλάδος

3.3. Συμπεράσματα

Για την ορθή αποτίμηση και αξιολόγηση των επιπτώσεων της κρίσης στην ελληνική οικονομική δραστηριότητα στα Δυτικά Βαλκάνια αλλά και ευρύτερα στο ρόλο της Ελλάδας στην περιοχή, ώστε να μη δημιουργηθεί η εντύπωση περί απώλειας ενός προηγούμενου ηγετικού ρόλου στην περιοχή λόγω της κρίσης, θα πρέπει να σημειωθούν τα εξής.

Πρώτον, η αυξημένη ελληνική οικονομική δραστηριότητα και πριν το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης δεν αφορά το σύνολο των Δυτικών Βαλκανίων, αλλά ορισμένες χώρες, δηλαδή κυρίως την Αλβανία και Βόρεια Μακεδονία, οι οποίες είναι γειτονικές και παρουσιάζουν το πλεονέκτημα της γεωγραφικής εγγύτητας και τη Σερβία, με την οποία η Ελλάδα παραδοσιακά διατηρεί καλές σχέσεις.

Δεύτερον, η οικονομική κρίση είχε σίγουρα αρνητικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομική παρουσία στα Δυτικά Βαλκάνια, τόσο στις ελληνικές επενδύσεις (Διάγραμμα 11 και 12) όσο και στις εξαγωγές (Διάγραμμα 7), ωστόσο τα δύο αυτά σκέλη της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας ακολουθούν διαφορετική πορεία. Όσον αφορά τις επενδύσεις, η οικονομική κρίση, η οποία προκάλεσε την αποχώρηση σημαντικών ελληνικών επιχειρήσεων από την περιοχή και κυρίως των τραπεζών, φαίνεται να έχει μόνιμες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις. Από την άλλη, όσον αφορά τις ελληνικές εξαγωγές στις χώρες της περιοχής, αυτές, παρ' ότι επηρεάστηκαν αρνητικά κατά τη διάρκεια της κρίσης (με εξαίρεση την άνοδό τους το 2012), παρουσιάζουν ανάκαμψη και μάλιστα το 2018-2019 έχουν τις υψηλότερες τιμές από τα προηγούμενα χρόνια (Διάγραμμα 7). Επίσης, ανάκαμψη στις εξαγωγές παρουσιάζεται και στις τρεις χώρες αυξημένου ελληνικού ενδιαφέροντος (Βόρεια Μακεδονία, Αλβανία, Σερβία), ενώ η τάση ως προς την πορεία των επενδύσεων είναι διαφοροποιημένη ανά χώρα. Συγκεκριμένα, όταν συγκρίνονται οι ροές ελληνικών άμεσων επενδύσεων στην Αλβανία και στη Βόρεια Μακεδονία, αυτές κινούνται σε αντίθετη πορεία κατά τη διάρκεια της κρίσης, στην πρώτη χώρα αρνητικά και στη δεύτερη θετικά (Διάγραμμα 10). Στη Σερβία, σημειώνεται η πιο σημαντική πτώση αποθεμάτων ΑΞΕ (Διάγραμμα 12), αλλά ως προς τις ροές υπάρχει μία αντιστροφή της αρνητικής τάσης στο τέλος της δεκαετίας (Διάγραμμα 10).

Τρίτον, θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν πως ούτως ή άλλως, οι συνθήκες πλέον στα Δυτικά Βαλκάνια είναι διαφορετικές από τη δεκαετία του 1990 και τα πρώτα χρόνια της μετάβασης, όταν σειρά οικονομικών και πολιτικών πλεονεκτημάτων στα Βαλκάνια

ευνόησαν την επέκταση της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας. Σήμερα, η οικονομική βαρύτητα της Ελλάδας στην περιοχή είναι επόμενο να περιορίζεται λόγω της αυξανόμενης δραστηριοποίησης και άλλων χωρών εντός και εκτός ΕΕ, αν και η κρίση σίγουρα συνέβαλε στην αποχώρηση της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας από την περιοχή.

Τέλος, μία ακόμη ενδιαφέρουσα παράμετρος που αναδεικνύεται μέσα από την εξέταση της ελληνικής οικονομικής παρουσίας στα Δυτικά Βαλκάνια είναι πως οι χώρες στις οποίες η ελληνική οικονομική δραστηριότητα είχε τη μεγαλύτερη βαρύτητα είναι οι γειτονικές Αλβανία και Βόρεια Μακεδονία, χώρες με τις οποίες οι διμερείς πολιτικές σχέσεις με την Ελλάδα δε χαρακτηρίζονται από διαχρονική ομαλότητα. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα πως η ύπαρξη εκκρεμών διμερών ζητημάτων σε διπλωματικό επίπεδο δεν εμπόδισε την ανάπτυξη της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας στις χώρες αυτές, αν και κατά την περίοδο πριν την οικονομική κρίση οι διμερείς πολιτικές σχέσεις είχαν βελτιωθεί παρά τα ζητήματα αυτά. Όσον αφορά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, παρ' ότι οι πολιτικές σχέσεις Ελλάδας-Βόρειας Μακεδονίας ειδικά την περίοδο 2008-2017 βρίσκονταν σε αρνητικό κλίμα, οι ελληνικές επενδύσεις δεν επηρεάστηκαν και μάλιστα οι ροές τους κινούνταν αυξητικά, σε αντίθεση με τις άλλες χώρες (Διάγραμμα 10). Επίσης, από το 2010 ως το 2012 σημειώθηκε μία σημαντική αύξηση στις εξαγωγές στη Βόρεια Μακεδονία, σε αντίθεση με τη συνεχή πτώση που παρατηρείται στην Αλβανία (Διάγραμμα 6). Βέβαια, η ομαλοποίηση των πολιτικών σχέσεων με τη Βόρεια Μακεδονία που επήλθε από το 2017 και το 2018 με την επίλυση του ζητήματος της ονομασίας μπορεί σε συνδυασμό με ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες να δώσει περαιτέρω ώθηση στην ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων, κάτι που θα μπορεί να αξιολογηθεί με ασφάλεια στο μέλλον. Από την άλλη, στην περίπτωση της Αλβανίας, όπου και πάλι οι διμερείς σχέσεις παρουσίασαν επιδείνωση ενώ οι προσπάθειες προσέγγισης δεν κατέληξαν σε αποτέλεσμα αντίστοιχο της Συμφωνίας των Πρεσπών, δεν παρουσιάζεται η ίδια εικόνα. Οι ελληνικές εξαγωγές από τη μία ανέκαμψαν την περίοδο 2018-2019 ακολουθώντας τη συνολική τάση (Διάγραμμα 6), από την άλλη οι ροές επενδύσεων έχουν συνεχή αρνητική τάση, γεγονός που δείχνει πως πιθανώς η διατήρηση ενός μακροχρόνια αρνητικού κλίματος στις πολιτικές σχέσεις να καθιστά το περιβάλλον αρνητικό για την ελληνική επιχειρηματική δραστηριότητα στην Αλβανία.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία εξετάστηκε ένα εμπειρικό πρόβλημα, αν η ελληνική οικονομική κρίση από το 2009 και έπειτα επηρέασε και σε ποια σημεία την ελληνική εξωτερική πολιτική προς τα Δυτικά Βαλκάνια, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί κατά την προηγούμενη της κρίσης περίοδο. Για τη διερεύνηση του ερωτήματος εξετάστηκε συγκριτικά ως προς το χρόνο, με σημείο αναφοράς το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, η ελληνική εξωτερική πολιτική προς τα Δυτικά Βαλκάνια από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 μέχρι το 2008 και από το 2009 μέχρι την τρέχουσα περίοδο, τις αρχές του 2020. Η εξέτασή της έγινε στη βάση κεντρικών αξόνων της πολιτικής της Ελλάδας για τα Δυτικά Βαλκάνια, εξετάζοντας δηλαδή πρώτον τις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων με έμφαση στις χώρες με τις οποίες υπήρχαν εκκρεμή διμερή ζητήματα, δεύτερον τη στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής απέναντι στη βαλκανική περιφερειακή συνεργασία και την ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων και τρίτον την ελληνική οικονομική παρουσία στην περιοχή.

Μέσα από την εξέταση λοιπόν των βασικών αξόνων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Δυτικά Βαλκάνια προέκυψε πως η οικονομική κρίση και το νέο οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο που διαμόρφωσε τα επόμενα χρόνια για την Ελλάδα, αφενός είχε αρνητική επίδραση στον ευρύτερο περιφερειακό ρόλο της Ελλάδας στην περιοχή, για την αναβάθμιση του οποίου έγιναν όμως προσπάθειες στη συνέχεια, αφετέρου όμως δεν επηρέασε τους βασικούς άξονες και επιλογές βάσει των οποίων κινείται η βαλκανική πολιτική της Ελλάδας ούτε τις επίσημες ελληνικές θέσεις. Ειδικότερα, θεωρείται πως ο περιφερειακός ρόλος της Ελλάδας αποδυναμώθηκε, διότι πρώτον οι διμερείς σχέσεις κυρίως με τις γειτονικές Αλβανία και Βόρεια Μακεδονία σε ένα πρώτο στάδιο επιδεινώθηκαν, δεύτερον οι ελληνικές εξαγωγές και κυρίως οι επενδύσεις σε στρατηγικούς τομείς στην περιοχή επηρεάστηκαν αρνητικά και τρίτον ο ρόλος της Ελλάδας σε περιφερειακές εξελίξεις και η εικόνα της ως επιτυχούς παραδείγματος εξευρωπαϊσμού και χώρας ικανής να προωθήσει ενεργά την ευρωπαϊκή πορεία των Δυτικών Βαλκανίων υποβαθμίστηκαν. Μπορεί ωστόσο να υποστηριχθεί πως στη συνέχεια επιδιώχθηκε η αντιστροφή των αρνητικών επιπτώσεων της κρίσης στον περιφερειακό ρόλο της Ελλάδας με προσπάθειες για την επίλυση ανοιχτών ζητημάτων και την προώθηση της περιφερειακής συνεργασίας. Η εξομάλυνση των διμερών σχέσεων που επιχειρήθηκε, και στην περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας επετεύχθη με τη Συμφωνία των Πρεσπών, αποτέλεσε ενδεχομένως τη βάση για την προσπάθεια

αναβάθμισης του περιφερειακού ρόλου της Ελλάδας, καθώς η βελτίωση των σχέσεων με τις γειτονικές χώρες μπορεί να δώσει ώθηση στην περιφερειακή συνεργασία, να επιτρέψει στην Ελλάδα να αναλάβει πιο εποικοδομητικό ρόλο στην ευρωπαϊκή πορεία των Δυτικών Βαλκανίων και να ευνοήσει την ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων. Παρομοίως, η εγκαθίδρυση νέων σχημάτων περιφερειακής συνεργασίας με χώρες της περιοχής, η οποία έγινε παράλληλα με τις προσπάθειες βελτίωσης των διμερών σχέσεων, μπορεί να συμβάλει στους ίδιους στόχους.

Πιο συγκεκριμένα, πρώτον, ως προς τον άξονα των διμερών σχέσεων της Ελλάδας με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, διαπιστώνεται πως ήδη πριν την περίοδο οικονομικής κρίσης διμερή ζητήματα με τις γειτονικές Βόρεια Μακεδονία και Αλβανία, τα οποία επηρέαζαν καθοριστικά τις διμερείς σχέσεις, εξακολουθούσαν να παραμένουν ανοιχτά, παρά την εξομάλυνση των σχέσεων συγκριτικά με τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της περιόδου της οικονομικής κρίσης, οι συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές για ενδεχόμενη επίλυση των ζητημάτων και οι διμερείς σχέσεις επιδεινώθηκαν. Στην Ελλάδα, η οικονομική κρίση προσέθεσε νέες επείγουσες προτεραιότητες και προκάλεσε εσωτερική πολιτική ρευστότητα και αντιπαράθεση που δεν ευνοούσαν τη διαπραγμάτευση για σημαντικά θέματα εξωτερικής πολιτικής, ενώ και η στάση των γειτονικών χωρών ήταν μη συμβιβαστική εξαιτίας της όξυνσης του εθνικισμού. Το αρνητικό πολιτικό κλίμα στις διμερείς σχέσεις σε συνδυασμό με τη δεινή οικονομική θέση της χώρας, τις αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης στην ελληνική οικονομική δραστηριότητα στην περιοχή και την αποδυνάμωση του κύρους της χώρας διεθνώς και στα Βαλκάνια, δημιούργησαν δυσμενείς συνθήκες για το ρόλο της Ελλάδας στην περιοχή, οι οποίες ώθησαν σταδιακά προς μία προσπάθεια από ελληνικής πλευράς για την αποκατάστασή του. Σ' αυτό το πλαίσιο, μπορούν να ερμηνευθούν οι πιο ενεργητικές προσπάθειες προσέγγισης και επίλυσης ζητημάτων που έλαβαν χώρα, με στόχο την εξομάλυνση των διμερών σχέσεων με τις γειτονικές χώρες. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας, η επίλυση του μακρόχρονου ζητήματος της ονομασίας με τη Συμφωνία με των Πρεσπών, παρά τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης, αποτελεί ένα σημαντικό νέο στοιχείο για την ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια. Ωστόσο, η περίοδος της οικονομικής κρίσης δεν είχε επίπτωση στις επίσημες ελληνικές θέσεις επί του ζητήματος, καθώς η ονομασία που έγινε τελικώς αποδεκτή είναι σύμφωνη με την ελληνική θέση που διαμορφώθηκε το 2007, ενώ επίσης η Βόρεια Μακεδονία δεν εντάχθηκε στο NATO και δεν ξεκίνησε ενταξιακές διαπραγματεύσεις με

την ΕΕ πριν την εξεύρεση λύσης, όπως ήταν η πάγια ελληνική θέση. Ως προς την Αλβανία, η ύπαρξη εκκρεμών ζητημάτων παραμένει ένα σταθερό στοιχείο των διμερών σχέσεων, ωστόσο κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης σημειώθηκαν, παρά τις τριβές, ενεργητικές προσπάθειες από την Ελλάδα για τη διευθέτηση ζητημάτων, οι οποίες είτε κατέληξαν επιτυχώς είτε απέτυχαν είτε αποτελέσουν πιθανώς τη βάση για μελλοντική προσέγγιση. Τέλος, όσον αφορά το ζήτημα της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας του Κοσόβου, δεν σημειώθηκε αλλαγή στην ελληνική θέση επί του ζητήματος, ωστόσο και σε αυτή την περίπτωση ακολουθείται μία εποικοδομητική πολιτική για ανάπτυξη των διμερών σχέσεων.

Δεύτερον, ως προς τον άξονα της βαλκανικής περιφερειακής συνεργασίας και της ευρωπαϊκής προοπτικής των Δυτικών Βαλκανίων, διαπιστώνεται πως διαχρονικά η Ελλάδα όχι μόνο είναι υποστηρικτική, αλλά και πως ιδιαίτερα την περίοδο πριν την οικονομική κρίση ανέλαβε πρωτοβουλίες για την προώθησή τους. Επομένως η οικονομική κρίση δεν είχε επίπτωση στις επίσημες ελληνικές θέσεις επί της ανάγκης ενίσχυσης της περιφερειακής συνεργασίας και διεύρυνσης της ΕΕ στα Δυτικά Βαλκάνια. Από την άλλη, διαπιστώνεται πως η οικονομική κρίση είχε ευρύτερες αρνητικές επιπτώσεις στο κύρος και την εικόνα της Ελλάδας διεθνώς και στα Βαλκάνια, γεγονός που υπέσκαψε τον περιφερειακό ρόλο και την εικόνα της ως επιτυχές παράδειγμα εξευρωπαϊσμού βαλκανικής χώρας. Επιπλέον, η κρίση επέδρασε αρνητικά στους διαθέσιμους πόρους και τις δυνατότητες για την άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, οι προτεραιότητες της οποίας μετατοπίστηκαν προς πιο κρίσιμα για την Ελλάδα ζητήματα. Εντός λοιπόν αυτού του νέου πλαισίου, η χώρα στράφηκε, αφενός ως προς το ζητούμενο της περιφερειακής συνεργασίας στα Βαλκάνια, στην προώθηση πιο ολιγομελών και στοχευμένων σχημάτων συνεργασίας με συγκεκριμένες χώρες της περιοχής, όπως οι τακτικές τετραμερείς συναντήσεις από το 2016 και έπειτα. Αφετέρου ως προς την προώθηση της ευρωπαϊκής προοπτικής των Δυτικών Βαλκανίων, η χώρα δε μπορούσε πλέον να αναλάβει ρόλο συνδετικού κρίκου μεταξύ ΕΕ και Δυτικών Βαλκανίων, όπως είχε επιδιώξει στο παρελθόν, ενώ και η διεύρυνση στα Δυτικά Βαλκάνια δεν αποτελούσε πλέον άμεση ελληνική προτεραιότητα. Παράλληλα, η επιδείνωση των διμερών σχέσεων με χώρες της περιοχής την ίδια περίοδο και η ύπαρξη εκκρεμών διμερών ζητημάτων προσέθεταν έναν ακόμη παράγοντα που δυσχέραινε τη δυνατότητα της χώρας να παίζει ενεργό ρόλο στην προώθηση της ευρωπαϊκής προοπτικής των Δυτικών Βαλκανίων, εφόσον μάλιστα αποτελεί σταθερή επιλογή στην

ελληνική εξωτερική πολιτική να αξιοποιείται η ενταξιακή διαδικασία ως πλαίσιο για την επίλυση διμερών διαφορών με γειτονικές χώρες.

Τρίτον, εξετάστηκε ο άξονας της ελληνικής οικονομικής παρουσίας στα Δυτικά Βαλκάνια, ο οποίος αποτελεί μία σημαντική παράμετρο, διότι η ενίσχυση της οικονομικής διπλωματίας ήταν βασικό στοιχείο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια. Η αυξημένη ελληνική οικονομική δραστηριότητα η οποία είχε ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 πριν ακόμη το κράτος αναλάβει ενεργητικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση, είχε μάλιστα επενδυθεί με στρατηγική σημασία και με το αφήγημα περί «περιφερειακής ηγεμονίας» και «οικονομικής διεύθυνσης». Βασικοί πυλώνες στο πεδίο της οικονομικής διπλωματίας προς τα Βαλκάνια ήταν η παροχή αναπτυξιακής βοήθειας μέσω του ΕΣΟΑΒ, η αύξηση των ελληνικών επενδύσεων στην περιοχή σε στρατηγικούς τομείς, συμπεριλαμβανομένης της δραστηριοποίησης επιχειρήσεων του ευρύτερου δημόσιου τομέα, και η ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων και κυρίως των ελληνικών εξαγωγών. Το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης είχε αρνητικές επιπτώσεις για την ελληνική οικονομική παρουσία στην περιοχή, η οποία αφορά κυρίως τρεις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, την Αλβανία, τη Βόρεια Μακεδονία και τη Σερβία. Αν και η οικονομική κρίση είχε αρνητική επίδραση και στις ελληνικές εξαγωγές και στις επενδύσεις, διαπιστώνονται ωστόσο διαφορετικές πορείες. Από τη μία, οι ελληνικές εξαγωγές ανέκαμψαν στο τέλος της περιόδου της κρίσης, και μάλιστα σε υψηλότερα επίπεδα από πριν, πράγμα που δείχνει πως οι επιπτώσεις της κρίσης ήταν βραχυπρόθεσμες. Από την άλλη, οι αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης στο σκέλος των επενδύσεων φαίνονται να έχουν πιο μακροπρόθεσμα χαρακτηριστικά, καθώς ελληνικές επιχειρήσεις και ιδιαίτερα από τον τραπεζικό τομέα, αποχώρησαν από την περιοχή. Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί πως η πορεία των ελληνικών επενδύσεων είναι διαφοροποιημένη ανά χώρα, καθώς οι επενδύσεις στη Βόρεια Μακεδονία δεν παρουσιάζουν την ίδια αρνητική εικόνα με την Αλβανία και τη Σερβία κατά τη διάρκεια της κρίσης και στο τέλος της περιόδου. Τέλος ως προς το ΕΣΟΑΒ, η χαμηλή αποτελεσματικότητα στην υλοποίησή του είχε σημειωθεί ήδη πριν την οικονομική κρίση, η οποία συνέτεινε στην πορεία στον πλήρη τερματισμό του.

Σε μία ταυτόχρονη ανάγνωση της πολιτικής και οικονομικής πτυχής της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Δυτικά Βαλκάνια, συμπεραίνεται πως οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων όπου η ελληνική οικονομική δραστηριότητα είχε τη μεγαλύτερη βαρύτητα ήταν οι γειτονικές Αλβανία και Βόρεια Μακεδονία, με τις οποίες υπήρχαν μακροχρόνιες

διμερείς πολιτικές διαφορές. Συνεπώς, όπως φαίνεται, αυτό δεν εμπόδισε την ενίσχυση της οικονομικής διπλωματίας προς τις χώρες αυτές και την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας. Κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, στην οποία σημειώθηκε επιδείνωση των πολιτικών σχέσεων και με τις δύο χώρες, διαπιστώθηκε θετικότερη εικόνα για τις ελληνικές επενδύσεις και εξαγωγές στη Βόρεια Μακεδονία, η οποία συνεχίστηκε και με τη βελτίωση των σχέσεων, σε σύγκριση με την Αλβανία με την οποία οι διμερείς σχέσεις δεν εξομαλύνθηκαν αναλόγως. Επομένως, αν και φαίνεται πως η επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας δεν σχετίζεται γενικά με την πορεία των πολιτικών σχέσεων, ενδέχεται στην περίπτωση της Αλβανίας η μείωση της ελληνικής οικονομικής παρουσίας την περίοδο της οικονομικής κρίσης και το αρνητικό πολιτικό κλίμα των διμερών σχέσεων να συσχετίζονται.

Συνολικά, η περιοχή των Δυτικών Βαλκανίων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Ελλάδα. Αφενός είναι μία γειτονική περιοχή, με την οποία ήδη υπάρχουν στενοί δεσμοί, αυξημένες δυνατότητες συνεργασίας και περαιτέρω ανάπτυξης των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων με αμοιβαία οφέλη. Αφετέρου η μελλοντική ένταξη των χωρών αυτών στην ΕΕ θα δώσει στο μέλλον ακόμη μεγαλύτερη ώθηση στις σχέσεις αυτές. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό η Ελλάδα να προωθήσει ενεργά τη συνεργασία σε τομείς πολιτικής με αυξημένο ενδιαφέρον για όλες τις πλευρές, όπως η ενέργεια, οι μεταφορές, το περιβάλλον, η εκπαίδευση και ο τουρισμός σε περιφερειακό και διμερές επίπεδο. Τέτοιες ενέργειες έχουν πολλαπλά οφέλη διότι δίνουν ώθηση στην περιφερειακή οικονομική ανάπτυξη, ενώ καλλιεργούν επίσης αμοιβαία συμφέροντα και θετικό κλίμα στις διακρατικές σχέσεις. Ακόμη, για την ενίσχυση των ελληνικών επενδύσεων στην περιοχή και την περαιτέρω προώθηση των ελληνικών εξαγωγών, κρίσιμη είναι η συμβολή των θεσμών της ελληνικής οικονομικής διπλωματίας, ώστε να εντοπίζονται οι τομείς με τις μεγαλύτερες προοπτικές για την ελληνική οικονομική δραστηριότητα και να αναπτυχθούν περαιτέρω οι οικονομικές σχέσεις ιδιαίτερα με τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, με τις οποίες η οικονομική αλληλεπίδραση είναι ακόμη περιορισμένη. Επίσης, η Ελλάδα ως η βαλκανική χώρα με τη μεγαλύτερη εμπειρία και διοικητική τεχνογνωσία όσον αφορά τη συμμετοχή στην ΕΕ μπορεί να στηρίξει έμπρακτα την ενταξιακή πορεία των Δυτικών Βαλκανίων με την παροχή τεχνικής βοήθειας σε διοικητικό επίπεδο για την υλοποίηση των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων. Τέλος, σε κάθε περίπτωση, σημαντική είναι η τήρηση εποικοδομητικής στάσης και η καλλιέργεια

θετικού κλίματος στις διμερείς σχέσεις με τις γειτονικές χώρες για τη διευκόλυνση της περαιτέρω προσέγγισης.

Βιβλιογραφία

Α) Πρωτογενείς πηγές

Ανακοινώσεις και αναρτήσεις του Υπουργείου Εξωτερικών

Υπουργείο Εξωτερικών (χ.χ.-α). *Το Ζήτημα του Ονόματος της Βόρειας Μακεδονίας*. Διαθέσιμο στο <https://www.mfa.gr/to-zetema-tou-onomatos-tes-boreias-makedonias/> (πρόσβαση 18/9/2020)

Υπουργείο Εξωτερικών (χ.χ.-β). *Κόσοβο*. Διαθέσιμο στο <https://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/pristina/> (πρόσβαση 18/9/2020)

Υπουργείο Εξωτερικών (χ.χ.-γ). *Πρωτοβουλία Αδριατικής-Ιονίου (ΠΑΙ)*. Διαθέσιμο στο <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/periferiaki-politiki/dytika-valkania.html> (πρόσβαση 18/9/2020)

Υπουργείο Εξωτερικών (2011α). *Διαδικασία Συνεργασίας Ν.Α. Ευρώπης (SEECIP) & Συμβούλιο Περιφερειακής Συνεργασίας (RCC)*. Διαθέσιμο στο https://www.mfa.gr/images/docs/periferiaki_politiki/seecp_gr.pdf (πρόσβαση 18/9/2020)

Υπουργείο Εξωτερικών (2011β). *Ατζέντα 2014*. Διαθέσιμο στο https://www.mfa.gr/images/docs/periferiaki_politiki/agenda_2014_gr.pdf (πρόσβαση 18/9/2020)

Υπουργείο Εξωτερικών (2011γ). *Ελληνικό Σχέδιο Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ) 2002-2011*. Διαθέσιμο στο https://www.mfa.gr/images/docs/periferiaki_politiki/esoav_gr.pdf (πρόσβαση 18/9/2020)

Υπουργείο Εξωτερικών (2014α). *Υπουργική Διάσκεψη ΥΠΕΞ κρατών-μελών Ε.Ε. και Δυτικών Βαλκανίων (Θεσ/νίκη 7-8.05.2014)*. Διαθέσιμο στο <https://www.mfa.gr/epikairoτητα/eidiseis-anakoinoseis/upourgike-diaskepse-upeks-kraton-melon-ee-kai-dutikon-balkanion-thesnike-7-8052014.html> (πρόσβαση 18/9/2020)

Υπουργείο Εξωτερικών (2014β). *Επίσκεψη Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης και ΥΠΕΞ Ευ. Βενιζέλου σε πρωτεύουσες κρατών Δυτικών Βαλκανίων υπό την ιδιότητα του προεδρεύοντος του Συμβουλίου Υπουργών της Ε.Ε. (18.02 - 21.02.2014)*. Διαθέσιμο στο

<https://www.mfa.gr/epikairoτητα/aidiseis-anakoinoseis/episkepse-antiproedrou-tes-kuberneses-kai-upeks-eu-benizelou-se-proteuouses-kraton-dutikon-balkanion-upo-ten-idioteta-tou-proedreouontos-tou-sumbouliou-upourgou-tes-ee-1802-21022014.html>

(πρόσβαση 18/9/2020)

Υπουργείο Εξωτερικών (2016). *Διμερείς σχέσεις της Ελλάδας-Μαυροβούνιο*. Διαθέσιμο στο <https://www.mfa.gr/dimereis-sheseis-tis-ellados/montenegro/maurobounio.html>

(πρόσβαση 18/9/2020).

Υπουργείο Εξωτερικών (2018α). *Δυτικά Βαλκάνια: Ευρωπαϊκή Προοπτική*. Διαθέσιμο στο <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/exoterikes-sheseis-dievriksi.html?page=5>

(πρόσβαση 18/9/2020)

Υπουργείο Εξωτερικών (2018β). *Δυτικά Βαλκάνια*. Διαθέσιμο στο <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/periferiaki-politiki/dytika-valkania.html>

(πρόσβαση 18/9/2020)

Επίσημα αριθμητικά στοιχεία

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ). *Εισαγωγές-Αφίξεις, Εξαγωγές-Αποστολές, κατά Χώρα-Εταίρο (Προσωρινά Στοιχεία)(Ιανουαρίου 2004-Δεκεμβρίου 2019)*. Διαθέσιμο στο <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFC02/2019-M12>

(πρόσβαση 18/9/2020)

Τράπεζα της Ελλάδος (χ.χ.-α). *Ετήσια στοιχεία άμεσων επενδύσεων κατοίκων στο εξωτερικό ανά χώρα προορισμού*. Διαθέσιμο στο <https://www.bankofgreece.gr/statistika/ekswterikos-tomeas/ameses-ependyseis/roes>

(πρόσβαση 18/9/2020)

Τράπεζα της Ελλάδος (χ.χ.-β). *Ελληνικές άμεσες επενδύσεις στο εξωτερικό ανά χώρα υποδοχής*. Διαθέσιμο στο <https://www.bankofgreece.gr/statistika/ekswterikos-tomeas/ameses-ependyseis/apothemata/>

(πρόσβαση 18/9/2020)

Επίσημα έγγραφα και εκθέσεις των Γραφείων Ο.Ε.Υ. των ελληνικών Πρεσβειών

Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων Πρεσβείας της Ελλάδος στο Βελιγράδι (2017). *Ετήσια Έκθεση 2016. Η οικονομία της Σερβίας και οι ελληνο-σερβικές οικονομικές και εμπορικές σχέσεις*. Βελιγράδι: Γραφείο Ο.Ε.Υ. Πρεσβείας Βελιγραδίου Διαθέσιμο στο <http://agora.mfa.gr/infofiles-menu/infofile/59608> (πρόσβαση 18/9/2020)

Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων Πρεσβείας Σκοπίων (2020). *Έκθεση 2019. Για την οικονομία της Βόρειας Μακεδονίας και την ανάπτυξη των οικονομικών και εμπορικών σχέσεων Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας*. Σκόπια: Γραφείο Ο.Ε.Υ. Σκοπίων. Διαθέσιμο στο <http://agora.mfa.gr/infofiles-menu/infofile/71298> (πρόσβαση 18/9/2020)

Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων Πρεσβείας της Ελλάδος στα Τίρανα (2019α). *Στοιχεία άμεσων ξένων επενδύσεων στην Αλβανία έτους 2018*. Τίρανα: Γραφείο Ο.Ε.Υ. Τιράνων. Διαθέσιμο στο <http://agora.mfa.gr/infofiles-menu/infofile/66479> (πρόσβαση 18/9/2020)

Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων Πρεσβείας της Ελλάδος στα Τίρανα (2019β, Μάιος). *Ενημερωτικό Δελτίο*. Τίρανα: Πρεσβεία της Ελλάδος στα Τίρανα. Διαθέσιμο στο <http://agora.mfa.gr/infofiles-menu/infofile/68246> (πρόσβαση 18/9/2020)

Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων Πρεσβείας της Ελλάδος στα Τίρανα (2020α). *Στοιχεία εξωτερικού εμπορίου Αλβανίας έτους 2019*. Τίρανα: Γραφείο Ο.Ε.Υ. Τιράνων. Διαθέσιμο στο <http://agora.mfa.gr/infofiles-menu/infofile/70090> (πρόσβαση 18/9/2020)

Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων Πρεσβείας της Ελλάδος στα Τίρανα (2020β). *Στοιχεία άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ) γ' τριμήνου 2019 στην Αλβανία*. Τίρανα: Γραφείο Ο.Ε.Υ. Τιράνων. Διαθέσιμο στο <http://agora.mfa.gr/infofiles-menu/infofile/70093> (πρόσβαση 18/9/2020).

Επίσημα έγγραφα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (1999). *Συμπεράσματα της Προεδρίας*. Κολωνία 3-4 Ιουνίου. *SN 150/1/99 REV 1*. Διαθέσιμο στο <https://www.consilium.europa.eu/media/21063/91438.pdf> (πρόσβαση 18/9/2020)

Συμβούλιο της ΕΕ (2003). *Γενικές Υποθέσεις και Εξωτερικές Σχέσεις, 2518^η σύνοδος του Συμβουλίου-Εξωτερικές Σχέσεις*. 10369/03 (Presse 166), Λουξεμβούργο, 16 Ιουνίου: Διαθέσιμο στο https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/el/gena/76408.pdf (πρόσβαση 18/9/2020)

EU-Western Balkans Summit (2003). *Declaration*, 10229/03 (Presse 163). Thessaloniki, 21 Ιουνίου. Διαθέσιμο στο https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/misc/76291.pdf (πρόσβαση 18/9/2020)

Επίσημα έγγραφα της SEECP

Thessaloniki Declaration (2006). *Thessaloniki declaration of the ninth meeting of the Heads of State and Government of the South-East European Cooperation Process (SEECP)*. Thessaloniki, 4 Μαΐου. Διαθέσιμο στο http://compus.uom.gr/INT139/document/Genika_Eggrafa/H_Diakhruksh_ths_Thessalonikhs_Maios_2006_sto_plaisio_ths_Diavalkanikhhs_Sunergasias.pdf (πρόσβαση 18/9/2020)

B) Δευτερογενείς πηγές

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αρμακόλας, Ι. (2016). «Η ελληνική εξωτερική πολιτική στα Βαλκάνια: Προκλήσεις και Προοπτικές», στο Ντόκος, Θ. (επιμ.), *Λευκή Βίβλος για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, Άμυνα και Ασφάλεια: Προκλήσεις, Ευκαιρίες και Προτάσεις Πολιτικής*. Αθήνα: Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)/ Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 182-190.

Βαλντέν, Σ. (2003). «Η Βαλκανική Πολιτική της Ελλάδας. Κριτικός Απολογισμός της Μεταπολεμικής Περιόδου και Προοπτικές», στο Τσάκωνας, Π. (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Μία συνολική προσέγγιση, τόμος Β'*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 391-464.

Κοντονής, Χ. (2003). «Σχέσεις Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας στο Μεταψυχροπολεμικό Περιβάλλον. Παραδοσιακές Συμμαχίες, Νέες Ρεαλιστικές Προοπτικές», στο Τσάκωνας, Π. (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Μία συνολική προσέγγιση, τόμος Β'.* Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 489-534.

Κοντονής, Χ. (2005). «Η Διαβαλκανική Συνεργασία 1974-2004: Τριάντα Χρόνια Ελληνικής Βαλκανικής Περιφερειακής Πολιτικής», στο Αρβανιτόπουλος, Κ. και Κοπά, Μ., *30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-2004.* Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, σελ. 34-46.

Κοπά, Μ. (2005). «Ελληνική Βαλκανική Πολιτική: Τριάντα Χρόνια Μετά», στο Αρβανιτόπουλος, Κ. και Κοπά, Μ. *30 Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-2004.* Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, σελ. 47-56.

Μπότσιου, Κ. (1999). *Περιφερειακή Συνεργασία στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη*, ΕΛΙΑΜΕΠ. Διαθέσιμο στο <https://www.eliamep.gr/publication/periferiaki-sinergasia-stin-anatoliki-ke-notioanatoliki-evropi/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Μπούρης, Δ. και Τζιφάκης, Ν. (2016). «Η Προοπτική της Διεύρυνσης της ΕΕ και η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας», στο Μαραβέγιας, Ν. (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές.* Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σελ. 297-313.

Ντόκος, Θ. (2016). «Βαλκάνια» στο Ντόκος, Θ. (επιμ.), *Λευκή Βίβλος για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, Άμυνα και Ασφάλεια. Προκλήσεις, ευκαιρίες και προτάσεις πολιτικής.* Αθήνα: Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)/ Εκδόσεις Σιδέρης Ι, σελ. 65-69.

Σέρμπος, Σ. (2010). «Ελλάδα και Δυτικά Βαλκάνια», στο Βαληνάκης, Γ. (επιμ.), *Η Ελληνική Εξωτερική και Ευρωπαϊκή Πολιτική 1990- 2010.* Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 89-124.

Τζιαμπήρης, Α. (2003). «Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Μακεδονικό Ζήτημα, 1991-2002: Από τη Σύγκρουση στη Συνεργασία», στο Τσάκωνας, Π. (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Μία συνολική προσέγγιση, τόμος Β'.* Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 465-488.

Τσαρδανίδης, Χ. (2016). «Η ελληνική οικονομική διπλωματία», στο Ντόκος, Θ. (επιμ.), *Λευκή Βίβλος για την Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, Άμυνα και Ασφάλεια. Προκλήσεις,*

ευκαιρίες και προτάσεις πολιτικής, Αθήνα: Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)/ Εκδόσεις Σιδέρης Ι, σελ. 332-337.

Τσαρδανίδης, Χ. (2018). *Οικονομική Διπλωματία*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Τσαρδανίδης, Χ. και Χουλιάρας, Α. (2007). «Η Άνοδος και η Πτώση του Ελληνικού Σχεδίου για την Οικονομική Ανασυγκρότηση των Βαλκανίων», στο Τζιφάκης, Ν. και Χουλιάρας, Α. (επιμ.), *Η Διεθνής Αναπτυξιακή Βοήθεια στα Βαλκάνια. Οι Αντιφάσεις της Γενναιοδορίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 177-218.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Armakolas, I, και Triantafyllou, G. (2017). “Greece and EU enlargement to the Western Balkans: understanding an ambivalent relationship”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 17:4, σελ. 611-629. DOI: 10.1080/14683857.2017.1407399

Bechev, D. (2006). “Carrots, sticks and norms: the EU and regional cooperation in Southeast Europe”, *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, 8:1, σελ. 27-43. DOI: 10.1080/14613190600595515

Bechev, D. (2012). *The periphery of the periphery: The Western Balkans and the Euro crisis*. European Council in Foreign Relations. Διαθέσιμο στο https://www.ecfr.eu/publications/summary/the_periphery_of_the_periphery_the_western_balkans_and_the_euro_crisis (πρόσβαση 19/9/2020)

Dokos, T. (2015). *Greek foreign policy under the Damocles sword of the economic crisis*. Κάτοπτρον, 2, Konrad Adenauer Stiftung. Διαθέσιμο στο <https://www.kas.de/de/web/griechenland/publikationen/einzeltitel/-/content/kas-katoptron-02-greek-foreign-policy-under-the-damocles-sword-of-the-economic-crisis1> (πρόσβαση 19/9/2020)

Feta, B. (2018). “Bilateral Governmental Communication: A Tool for Stronger Albanian-Greek Relations”, στο *Albania and Greece: Understanding and explaining*. Tirana: Friedrich-Ebert Stiftung, σελ.71-106. Διαθέσιμο στο <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/albanien/14698.pdf> (πρόσβαση 19/9/2020)

Huliaras, A. και Tsardanidis, C. (2006). “(Mis)understanding the Balkans: Greek Geopolitical Codes of the Post-communist Era”, *Geopolitics*, 11, σελ. 465-483. DOI: 10.1080/14650040600767909

Koktsidis, P., Armakolas, I., Maksimovic, M. και Feta, B. (2014). *The Western Balkan EU Accession Process and the Greek Presidency 2014*. ΕΛΙΑΜΕΠ. Διαθέσιμο στο <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/07/The-Western-Balkan-EU-accession-process-and-the-Greek-Presidency-2014-FINAL-29-July-2014-PDF.pdf>

(πρόσβαση 19/9/2020)

Koppa, M. (2018). “The Greek Crisis and Its Repercussions on the Balkan Neighbourhood: The End of the Myth”, *Uluslararası İlişkiler*, 15:58, σελ. 57-67. DOI: 10.33458/uidergisi.518931

Lopandic, D. και Kronja, J. (2011). *Regional Initiatives and Multilateral Cooperation in the Balkans*. Belgrade: European Movement Serbia.

Maksimovic, M. (2016). *Greece returns to the Balkans? Assessing Greece’s Western Balkan Policy under SYRIZA-led Government*. Working Paper Graduate Centre Humanities and Social Sciences at the Research Academy Leipzig, No 14, Leipzig.

Marciacq, F. (2017). *The EU and the Western Balkans after the Berlin Process. Reflecting on the EU Enlargement in Times of Uncertainty*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung. Διαθέσιμο στο <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/13948.pdf> (πρόσβαση 19/9/2020)

Meurs, W. και Yannis, A. (2002). *The European Union and the Balkans. From Stabilisation Process to Southeastern Enlargement*. Hellenic Foundation for European & Foreign Policy/ Bertelsmann Stiftung/ CAP. Διαθέσιμο στο https://www.esiweb.org/pdf/bridges/bosnia/HellenicFoundation_EUandBalkans.pdf

(πρόσβαση 19/9/2020)

Monastiriotis, A. και Tsamis, V. (2007). *Greece’s new Balkan Economic Relations: policy shifts but no structural change*, GreeSE Paper No1, The Hellenic Observatory. Διαθέσιμο στο <https://www.lse.ac.uk/Hellenic-Observatory/Assets/Documents/Publications/GreeSE-Papers/GreeSE-No01.pdf>

(πρόσβαση 19/9/2020)

O' Brennan, J. (2013). "Enlargement Fatigue and its Impact on the Enlargement Process in the Western Balkans", στο Brunet, L. (επιμ.), *The Crisis of EU Enlargement*, LSE Ideas. Διαθέσιμο στο <https://www.lse.ac.uk/ideas/publications/reports/eu-enlargement> (πρόσβαση 19/9/2020)

Panagiotou, R. (2011). "Albania and the EU: from isolation to integration", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13:3, σελ. 357-374. DOI: 10.1080/19448953.2011.590361

Panagiotou, R. (2013). "The Greek crisis as a crisis of EU enlargement: how will the Western Balkans be affected?", *Southeast European and Black Sea Studies*, 13:1, σελ. 89-104. DOI: 10.1080/14683857.2013.773178

Panagiotou, R. και Valvis, A. (2014). *How is the sovereign debt crisis affecting Greece's relations with the Balkan countries and Greece's standing in the region? An initial impact assessment*, ΕΛΙΑΜΕΠ. Διαθέσιμο στο <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/07/eliamep.pdf> (πρόσβαση 19/9/2020)

Triantaphyllou, D. (2005). "The Priorities of Greek Foreign Policy Today", *Southeast European and Black Sea Studies*, 5:3, σελ. 327-346. DOI: 10.1080/14683850500321685

Tsardanidis, C. (2001). "New Regionalism in South Eastern Europe: The Case of South-East European Cooperation Process (SEEC)", Papers of the International Conference "Restructuring, stability and development in Southeastern Europe " 1-3 June 2001. Volos: SEED CENTER. Διαθέσιμο στο http://seedcenter.prd.uth.gr/projects/MNE/1stconfer/papers_1st_conf.html (πρόσβαση 19/9/2020)

Tsardanidis, C. και Karafotakis, E. (2000). "Greece's economic diplomacy towards the Balkan countries", PERCEPTIONS: Journal of International Affairs, 5:3, Διαθέσιμο στο <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/49023/625360> (πρόσβαση 19/9/2020)

Tziampiris, A. (2012). "The Macedonian name dispute and European Union accession", *Southeast European and Black Sea Studies*, 12:1, σελ. 153-171, DOI: 10.1080/14683857.2012.661225

Tziampiris, A. (2013). "Greek Foreign Policy in the Shadow of the Debt Crisis: Continuity and New Directions", στο Sklias, P. και Tzifakis, N. (επιμ.), *Greece's Horizons. Reflecting on the Country's Assets and Capabilities*, The Konstantinos

Karamanlis Institute for Democracy Series on European and International Affairs, DOI: 10.1007/978-3-642-34534-0_3

Tzifakis, N. (2019). “What the ratification of the Prespa Agreement means for Greek politics”, *EUROPP*, 30 Ιανουαρίου. Διαθέσιμο στο <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2019/01/30/what-the-ratification-of-the-prespa-agreement-means-for-greek-politics/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Xhepa, S. (2018). “The economics of Albanian-Greece cooperation”, στο *Albania and Greece: Understanding and explaining*. Tirana: Friedrich-Ebert Stiftung, σελ. 175-179. Διαθέσιμο στο <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/albanien/14698.pdf> (πρόσβαση 19/9/2020)

Zaragoza-Cristiani, J. (2017). “Containing the Refugee Crisis: How the EU Turned the Balkans and Turkey into an EU Borderland”, *The International Spectator*, 52:4, σελ. 59-75. DOI:10.1080/03932729.2017.1375727

Άρθρα εφημερίδων

Η Καθημερινή (2019), *Σύνοδος Κορυφής: Μπλόκο από τη Γαλλία στην έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων με Βόρεια Μακεδονία, Αλβανία*, 18 Οκτωβρίου. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/world/1047580/synodos-koryfis-mploko-apo-ti-gallia-stin-enarxi-entaxiakon-diapragmateyseon-me-voreia-makedonia-alvania/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Η Καθημερινή (2019). *Κρίσιμη αγορά τα Βαλκάνια για επενδύσεις και εξαγωγές ελληνικών επιχειρήσεων*, 5 Φεβρουαρίου. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/economy/local/1008376/krisimi-agora-ta-valkania-gia-ependyseis-kai-exagoges-ellinikon-epicheiriseon/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Κτιστάκης, Γ. (2013). «Περιουσίες Τσάμηδων και αλβανικές περιουσίες», *Η Καθημερινή*, 22 Νοεμβρίου. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/opinion/737767/periouysies-tsamidon-kai-alvanikes-perioysies/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Ναυτεμπορική (2006), *ΕΣΟΑΒ: Χρηματοδότηση έργων σε επτά χώρες των Δ. Βαλκανίων*, 24 Νοεμβρίου. Διαθέσιμο στο <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/126302/esoab-xrimatodotisi-ergon-se-epta-xores-ton-d-balkanion> (πρόσβαση 19/9/2020)

Νέδος, Β. (2018). «Εκταφή οστών Ελλήνων πεσόντων στην Αλβανία», *Η Καθημερινή*, 23 Ιανουαρίου. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/944695/ektafi-oston-ellinon-pesonton-stin-alvania/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Νέδος, Β. (2018). «Πρόσκληση στη “Διαδικασία του Βερολίνου”», *Η Καθημερινή*, 28 Ιουνίου. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/politics/971942/prosklisi-sti-diadikasia-toy-verolinoy/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Το Βήμα (2016α). *Στη Διάσκεψη των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων στη Βιέννη κρίνεται το κλείσιμο των βορείων συνόρων της Ελλάδα*, 21 Φεβρουαρίου. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2016/02/21/world/sti-diaskepsi-twn-xwrwn-twn-dytikwn-balkaniwn-sti-bienni-krinetai-to-kleisimo-twn-boreiwn-synorwn-tis-elladas/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Το Βήμα (2016β). *Αυστρία και Δυτικά Βαλκάνια εγκλωβίζουν τους πρόσφυγες στην Ελλάδα*, 24 Φεβρουαρίου. Διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2016/02/24/politics/aystria-kai-dytika-balkania-egklwbizoyn-toys-prosfyges-stin-ellada/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Παπαδογιάννης, Γ. (2017). «Στην τελική ευθεία τα σχέδια αναδιάρθρωσης των τραπεζών», *Η Καθημερινή*, 24 Ιουνίου. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/economy/business/915455/stin-teliki-eytheia-ta-schedia-anadiarthrosis-ton-trapezon/> (πρόσβαση 19/9/2020)

Ε.Π.
**ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΤΟΜΕΑ**

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΣΔΔΑ)

Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος
τηλ: 2131306349 , fax: 2131306479

www.ekdd.gr